

Վ. Ի. ԼԵՆԻՆ

ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ

ՅԵՎ

ՀԵՂԱՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆ

Վ. Ի. ԼԵՆԻՆ

ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ
ՅԵՎ
ՀԵՂԱՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆ

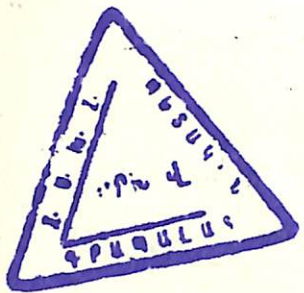

11-287479

В. И. ЛЕНИН
ГОСУДАРСТВО И РЕВОЛЮЦИЯ
Аргиз—Издательство политической литературы
Ереван, 1938

ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ ՅԵՎ ՀԵՂԱՓՈՆՈՒԹՅՈՒՆ¹

ՄԱՐԲՈՒՋԻ ԱՅՍՏՈՒՆՔԸ ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ ՅԵՎ ՊԲՈՒՆԱՐԻԱՍԻ
ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ՀԵՂԱՓՈՆՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ

ԱՌԱՋԻՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ԱՌԱՋԱԲԱՆԸ

Պետութեան հարցը ներկայումս թե՛ թերիական և թե՛ դործնական-քաղաքական տեսակետից առանձին կարեւորութիւն է ստանում: Իմպերիալիստական պատերազմը չափազանց արագացրել ու սրել է մոնոպոլիստական կապիտալիզմի՝ պետական-մոնոպոլիստական կապիտալիզմի փոխարկվելու պրոցեսը: Աշխատավոր մասսաների հրեշավոր ճնշումը պետութեան կողմից, վորն ավելի ու ավելի սերտորեն է ձուլվում կապիտալիստների ամենազոր միութիւնների հետ, քանի դնում, այնքան ավելի հրեշավոր է դառնում: Առաջավոր յերկրները—մենք խոսում ենք նրանց «թիկունքի» մասին—բանվորների համար զինվորական տաժանակիր բանտերի յեն վերածվում:

Ձգձգվող պատերազմի անլուր սարսափներն ու աղետները մասսաների դրութիւնն անտանելի յեն դարձնում, ուժեղացնում են նրանց ըմբոստութիւնը: Ակնհայտնի աճում է միջազգային պրոլետարական հեղափոխութիւնը: Նրա վերաբերմունքի հարցը դեպի պետութիւնը դործնական նշանակութիւն է ստանում:

Տասնյակ տարիների համեմատաբար խաղաղ զարգացման ընթացքում կուտակված ուղորտունիզմի տարրերն ամբողջ աշխարհի պաշտոնական սոցիալիստական կուսակցութիւնների մեջ սոցիալ-չովինիզմի տիրող հոսանք են ստեղ-

¹ «Պետութեան և հեղափոխութեան» բրոշյուրը զբղւած է Հելսինգֆորսում 1917 թ. սեպտեմբերին (հին տոմարով՝ օգոստոսին), առաջին անգամ տպագրվել է «Жизнь и Знание» հրատարակչութեամբ: Լույս է տեսել 1918 թ.:

ծել: Այդ հոսանքը (Ռուսաստանում՝ Պլեխանով, Պոտրե- սով, Բրեչկովսկայա, Ռուբանովիչ, ապա մի փոքր քո- դարկիված ձևով՝ պ. պ. Ծերեթելի, Չերնով ու Ընկ., Գեր- մանիայում՝ Ծայրեման, Լեգին, Դավիդ և ուրիշները, Ֆրանսիայում ու Բելգիայում՝ Ռենոլդել, Գեդ, Վանդեր- վելդե, Անգլիայում՝ Հայնդման ու Փարիսիականներ և այլն, և այլն), վոր խոսքով սոցիալիզմ է, գործով՝ շովինիզմ, աչքի յե ընկնում «սոցիալիզմի» «առաջնորդների» անարդ- լակեյական համակերպումով վո՛չ միայն «իրենց» ազգա- յին բուրժուազիայի, այլ հատկապես «իրենց» պետութայն շահերին, վորովհետև այսպես կոչված մեծ պետութայն- ների մեծամասնութայնը վաղուց շահագործում ու ստոր- կացնում է ամբողջ մի շարք մանր ու թույլ ժողովուրդնե- րի: Իսկ իմպերիալիստական պատերազմն իսկ և իսկ մի պատերազմ է՝ այդ տեսակ ավարը բաժանելու և վերարա- ժանելու համար: Անհնար է կռիվ մղել աշխատավոր մաս- սաներին ընդհանրապես բուրժուազիայի և մասնավորապես իմպերիալիստական բուրժուազիայի ազդեցութայնից ազա- տագրելու համար՝ առանց «պետութայն» նկատմամբ յեղած ոպորտունիստական նախապաշարմունքների զեմ պայքա- րելու:

Մենք նախապես քննութայն ենք առնում Մարքսի ու Ենգելսի ուսմունքը պետութայն մասին, առանձնապես մանրամասն կանգ առնելով այդ ուսմունքի մոռացված կամ ոպորտունիստական ազավաղման յենթարկված կողմերի վրա: Այնուհետև հատուկ քննութայն կառնենք այդ աղա- վաղումների գլխավոր ներկայացուցչին, Կարլ Կաուցկուն, Յերկրորդ Ինտերնացիոնալի (1889—1914 թ. թ.) ամենից հայտնի առաջնորդին, վոր այնպիսի վողորմելի սնանկու- թայն հասավ այս պատերազմի ժամանակ: Վերջապես, մենք կամփոփենք գլխավոր գծերով 1905 և առանձնապես 1917 թվի ուսական հեղափոխութայնների փորձը: Այս վերջինն, ըստ յերևութին, ներկայումս (1917 թ. ոպոստոսի սկզբին) ավարտում է իր դարգացման առաջին շրջանը, քայց այդ ամբողջ հեղափոխութայնն ընդհանրապես կա- րելի կլինի ըմբռնել միմիայն իբրև իմպերիալիստական պատերազմի առաջացրած սոցիալիստական պրոլետարական

հեղափոխութայնների շլթայի ուղակներից մեկը: Պետու- թայնը պրոլետարիատի սոցիալիստական հեղափոխութայն ցուցարեբելիք վերարեմունքի հարցը, այսպիսով, վո՛չ միայն գործնական-քաղաքական, այլև ամենահրատապ նշանակութայն է ձեռք բերում, իբրև մի հարց՝ մասսա- ներին բացատրելու, թե նրանք ինչ պետք է անեն մոտա- լուտ ապագայում՝ կապիտալի լծից ազատագրվելու հա- մար:

ՀԵՂԻՆԱԿ

1917 թ. ոպոստոս

ԱՌԱՋԱԲԱՆ ՅԵՐԿՐՈՐԴ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ

Ներկա, յերկրորդ, հրատարակութայնը տպագրվում է գրեթե առանց փոփոխութայն: Ավելացված է միայն II գըլ- յի 3-րդ պարագրաֆը:

ՀԵՂԻՆԱԿ

Մոսկվա, 1918 թ. դեկտեմբերի 30(17)

ԴԱՍԱԿԱՐԳԱՅԻՆ ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆ ՅԵՎ
ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ

1. ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ԴԱՍԱԿԱՐԳԱՅԻՆ ՀԱԿԱՍՈՒԹՅՈՒՆ-
ՆԵՐԻ ԱՆՀԱՇՏՅԵԼԻՈՒԹՅԱՆ ԱՐԳՅՈՒՆՔՆ Ե

Մարքսի ուսմունքի հետ այժմ կատարվում է այն, ինչ պատմութեան մեջ շատ անգամ կատարվել է հեղափոխական մտածողների ու ճնշված դասակարգերի առաջնորդների ուսմունքների հետ՝ ազատագրութեան համար նրանց մղած պայքարում: Ճնշող դասակարգերը մեծ հեղափոխականների կենդանութեան ժամանակ նրանց մշտական հետապնդումներով են հատուցել, նրանց ուսմունքին վերաբերվել են ամենավայրենի չարութեամբ, ամենակատաղի ատելութեամբ, սաի ու զրպարտութեան ամենամոլեգին արշավանքով: Նրանց մահից հետո փորձեր են արվում անվնաս սրբապատկերներ դարձնելու նրանց, այսպես ասած՝ կանոնականացնելու, նրանց անվանը վորոշ փառք մերապահելու՝ ճնշված դասակարգերի «մխիթարութեան» ու հիմարացման համար, բայց ամլացնելով հեղափոխական ուսմունքի բովանդակությունը, բխացնելով նրա հեղափոխական սրածայրությունը, գուհկացնելով այն: Մարքսիզմի այդպիսի «մշակման» գործում այժմ համամիտ են բուրժուազիան ու բանվորական շարժման ներսում գտնվող սպորտունիստները: Մոռանում են, ջնջոտում, աղավաղում ուսմունքի հեղափոխական կողմը, նրա հեղափոխական վողգին: Առաջին պլանն են մղում, փառաբանում են այն, ինչ վոր ընդունելի յե կամ ինչ վոր ընդունելի յե թվում բուրժուազիայի համար: Բոլոր սոցիալ-չովինիստները հիմա

«մարքսիստ» են, կատակ չանե՛ք: Յեվ գերմանական բուրժուական դիտնականները, մարքսիզմի բնաճնման այդ յերեկվա մասնաղետներն այժմ ավելի ու ավելի հաճախակի խոսում են «աղբային-գերմանական» Մարքսի մասին, վորն իբր թե դաստիարակել է այնպես հոյակապ կերպով կազմակերպված բանվորական միությունները՝ կողոպտիչ պատերազմ մղելու համար:

Քանի վոր գործն այս դրության մեջ է, քանի վոր անլուր պահով տարածված է մարքսիզմի աղավաղումը, մեր խնդիրն ամենից առաջ այն պիտի լինի, վոր վերականգնենք Մարքսի իսկական ուսմունքը պետության մասին: Դրա համար անհրաժեշտ է ամբողջ մի շարք յերկար ցիտատներ բերել Մարքսի ու Ենգելսի սեփական յերկերից: Անշուշտ յերկար ցիտատները շարադրանքը դժվարամարս կղարձեն և նրա հանրամատչելիութանն ամենևին չեն նպաստի: Բայց առանց նրանց կառավարվել միանգամայն անկարելի յէ: Մարքսի ու Ենգելսի յերկերից պետք է անպայման մեջ բերել պետության հարցին վերաբերող բոլոր, կամ գոննե վճռական նշանակություն ունեցող բոլոր հատվածներն ըստ կարելույն ավելի լրիվ, վորպեսզի ընթերցողը կարողանա ինքնուրույն գաղափար կազմել գիտական սոցիալիզմի հիմնադիրների հայացքների ամբողջության ու այդ հայացքների զարգացման մասին, նույնպես և նրա համար, վորպեսզի վավերագրերով ապացուցված ու ակներև ցույց տրված լինի այդ հայացքների աղավաղումը ներկայումս տիրապետող «կաուցիկականության» կողմից:

Սկսենք Յր. Ենգելսի ամենից ավելի տարածված՝ «Ընտանիքի, մասնավոր սեփականության և պետության ծագումը» յերկից, վոր 1894 թ. Շտուտգարտում լույս է տեսել արդեն 6-րդ հրատարակությամբ: Մենք հարկադրված ենք ցիտատները թարգմանելու գերմաներեն բնագրերից, վորովհետև ռուսերեն թարգմանությունները, չնայած նրանց բազմաթիվ լինելուն, մեծ մասամբ կա՛մ լրիվ չեն, կա՛մ ծայրահեղ չափով անբավարար են կատարված:

«Պետություն, — ստում է Ենգելը, ամփոփելով իր պատմական վերլուծությունը, — ամենևին հասարակությանը զբոսից փաթաթված մի ուժ չէ: Պետությունը նմանապես «բարոյական գաղափարի իրականու-

թյունը չէ», «բանականության պատկերն ու իրականությունը», ինչպես պնդում է Էնգելը: Պետությունը հասարակության արդյունքն է զարգացման վորոշ աստիճանի ժամանակ. պետությունը մի խոստովանություն է, թե այս հասարակությունն անլուծելի մի հակասության մեջ է խճճվել ինքն իրեն հետ, անհաշտելի հակադրությունների յե բաժանվել, վորոնցից նա անդր է ազատվելու: Բայց վորպեսզի այդ հակադրությունները, միմյանց ներհակ տնտեսական շահեր ունեցող դասակարգերը չխժոեն իրար ու հասարակությանն անպակաս կռվի մեջ, զբա համար անհրաժեշտ դարձավ մի այնպիսի ուժ, վորն, ըստ յերևութիւն, հասարակությունից վեր է կանգնած, մի ուժ, վորը չափավորելու յեր բաղխումը, այն պահելու յեր «կարգի» սահմաններում: Յեվ այդ ուժը, վոր ծագել է հասարակությունից, բայց իրեն նրանից վեր է դասում, միշտ ավելի ու ավելի խորթանում է նրանից, — պետությունն է» (գերմաներեն վեցերորդ հրատարակության էջ 177—178):

Այստեղ լիակատար պարզությամբ արտահայտված է մարքսիզմի հիմնական գաղափարը պետության պատմական դերի ու նշանակության մասին: Պետությունը դասակարգային հակասությունների անհաշտելիության արդյունք ու արտահայտություն է: Պետությունն առաջ է գալիս այնտեղ, այն ժամանակ և այն չափով, վորտեղ, յերբ ու վոր չափով դասակարգային հակասություններն ուրյեկտիվորեն չեն կարող հաշտեցվել: Յեվ ընդհակառակը, պետության գոյությունն ապացուցում է, վոր դասակարգային հակասություններն անհաշտելի յեն:

Հատկապես հենց այս կարևորագույն ու հիմնական կետի վերաբերմամբ սկսվում է մարքսիզմի աղավաղումը, վոր յերկու գլխավոր դժով է ընթանում:

Մի կողմից՝ բուրժուական ու հատկապես մանր-բուրժուական իդեոլոգները, վորոնք անլիճելի պատմական փաստերի ճշման տակ հարկադրված են ընդունելու, վոր պետություն կա այնտեղ միայն, վորտեղ դասակարգային հակասություններ ու դասակարգային կռիվ կա, Մարքսին «սրբազրում են» այն ձևով, վոր պետությունը դասակարգերի հաշտեցման որգան է դուրս գալիս: Ըստ Մարքսի, պետությունը մի՛չ կարող էր ծագել, մի՛չ էլ կանգուն մնալ, յեթե դասակարգերի հաշտեցումը հնարավոր լիներ: Քաղքենի ու Ֆիլիստեր¹ պրոֆեսորների ու հրապարակա-

1 Ֆիլիստեր — քաղքենի:

խոսնեքի ասելով՝ այնպես ե գուրս գալիս—այն ել՝ միշտ
և ամենուրեք բարյացակամ քաղվածքներ բերելով Մարք-
սի՛ց—իբր թե պետութունը հենց հաշտեցնում ե դասա-
կարգերին: Ըստ Մարքսի, պետութունը դասակարգային
սիւսապետութեան որդան ե, մի որդան, վորով մի դասա-
կարգը ճնշում ե մյուսին, ստեղծումն ե մի «կարգի», վորն
որինականացնում ե ամբասնդում ե այդ ճնշումը, չափա-
վորելով դասակարգերի ընդհարումը: Մանր-բուրժուական
քաղաքագետների կարծիքով, կարգը հենց դասակարգերի
հաշտեցումն ե և վոչ թե մի դասակարգի ճնշումը մյուսի
կողմից. չափավորել ընդհարումը՝ նշանակում ե հաշտեց-
նել և վոչ թե ճնշված դասակարգերից խլել ճնշողներին
տապալելու համար մղվող կռիւի վորոշ միջոցներն ու յե-
զանակները:

Որինակ, բոլոր եսերներն (սոցիալիստ-հեղափոխական-
ները) ու մենչեիկները 1917 թվի հեղափոխութեան ժամա-
նակ, յերբ հենց ծառայով պետութեան նշանակութեան ու
դերի հարցն իր ամբողջ մեծութեամբ, ծառայով գործնա-
կանորեն, իբրև անմիջական գործողութեան հարց և այն
ել՝ մասսայական մասշտաբով գործողութեան,—բոլորը
միանգամից ու ամբողջութեամբ գլորվեցին դեպի դասա-
կարգերին «պետութեան» միջոցով «հաշտեցնելու» մանր-
բուրժուական թեորիան: Այդ յերկու կուսակցութունների
քաղաքագետների անհամար բանաձևերն ու հողվածները
մինչև ծուծը սողորված են «հաշտեցման» այդ քաղքենիա-
կան ու Ֆիլիստերական թեորիայով: Վոր պետութունը
ախրպետութեան որդան ե վորոշ դասակարգի, վոր չի
կարող հաշտեցվել իր հակոտնյայի հետ (իրեն հակադիր
դասակարգի հետ), այս բանը մանր-բուրժուական դեմո-
կրատիան յերբեք ի վիճակի չե բմբռնելու: Դեպի պետու-
թունն ունեցած վերաբերմունքն ամենաակնբախ արտա-
հայտութուններից մեկն ե այն բանի, վոր մեր եսերներն
ու մենչեիկներն ամենեին սոցիալիստներ չեն (մի բան,
վոր մենք, բոլշեիկներս, միշտ ել ասպացուցել ենք), այլ
զրեթե սոցիալիստական Ֆրակցիոնալ բանեցնող մանր-
բուրժուական դեմոկրատներ են:

Մյուս կողմից՝ մարքսիզմի «կաուցիլիական» աղափա-

ղումը շատ ավելի նուրբ ե: «Թեորիական» չի ժխտում
վո՛չ այն, վոր պետութունը դասակարգային տիրապետու-
թեան որդան ե, վո՛չ ել այն, վոր դասակարգային հակա-
սութուններն անհաշտելի յեն: Բայց աչքաթող ե արվում
կամ քողարկվում ե հետևյալը. յեթե պետութունը դասա-
կարգային հակասութունների անհաշտելիութեան արդյունք
ե, յեթե այն մի ուժ ե, վոր հասարակութունից վեր ե
կանդնած և «ա վ ե ի ի ու ա վ ե ի ի խ ու բ ք ա-
ն ու մ ե հասարակութունից», ապա պարզ ե, վոր
ճնշված դասակարգի ազատագրումն անկարելի յե վո՛չ
միայն սուանց բունի հեղափոխութեան, ա յ յ և աս-
ն ա ն ց պետական իշխանութեան այն ապարատի վ ո-
չ ք ն չ ա ց մ ա ն, վոր ստեղծել ե տիրող դասակարգը և
վորի մեջ մարմնացած ե այդ «խորթացումը»: Թեորիա-
պես ինքնբարձրացման պարզ այս յեղբակացութունն, ինչ-
պես մենք կտեսնենք ստորև, արել ե Մարքսն ամենակատա-
րյալ վորոշակիութեամբ՝ հեղափոխութեան ինդիւիդուալ
կոնկրետ-պատմական վերլուծման հիման վրա: Յեւ հենց
այս յեղբակացութունն ե, վոր կաուցիլիստներն—մենք այդ ման-
րամասնորեն ցույց կտանք հետագա շարադրանքի ընթաց-
քում—... «մոռացել ե» ու աղճատել:

2. ԶԻՆՎԱԾ ՄԱՐԿՍԻՍԻ ՀԱՏՈՒԿ ԶՈԿԱՏՆԵՐ, ԲԱՆՏԵՐ ՅԵՎ ԱՅԼՆ

... «Հին դեմոսի (տոհմային կամ կլանային) կազմակերպութեան
համեմատութեամբ—չարունակում ե ենդելը—պետութունը տարբերվում
ե, ամենից ստաջ, նրանով, վոր նա պետութեան հպատակներին բաժա-
նում ե բոտ անբխորիայի... Այդ բաժանումը մեզ «բնական» ե
թվում, բայց նա արդյունք ե յերկարատև պայքարի հին ցեղային ու
տոհմային կազմակերպութեան դեմ:

... «Յերկրորդ տարբերիչ գիծը հասարակական իշխանութեան հաս-
տատումն ե, վորն այլևս անմիջականորեն չի համընկնում ինքն իրեն
իրևե դինված ուժ կազմակերպող բնակչութեան հետ: Այս հասուկ հա-
սարակական իշխանութունն անհրաժեշտ ե, վորովհետև դասակարգերի
բաժանվելուց հետո՝ բնակչութեան ինքնագործոն գինված կազմակեր-
պութունն անկարելի յիր գործել... Այս հասարակական իշխանութու-
նը գոյութունն ունի ամեն մի պետութեան մեջ: Այն բազկացած ե վո՛չ
միայն գինված մարդկանցից, այլ նաև իրային հավելվածներից, բան-

տերից ու ամեն տեսակի այլ հարկադրիչ հիմնարկներից, վորոնք հասարակութան անհամայն (կլանային) կազմակերպութանն. անհայտ ելին»...

Ենդեկը ծավալում է այն «ուժի» ըմբռնումը, վորը պետութունն է կոչվում, այն ուժի, վորը բղխել է հասարակութունից, բայց իրեն նրանից վեր է դասում և ավելի ու ավելի խորթանում է նրանից: Ի՞նչ է այդ ուժը գլխավորապես: Այդ գինված մարդկանց հատուկ ջոկատներ են, վորոնք իրենց արամադրութան տակ ունեն բանտեր և այլն:

Մենք իրավունք ունենք գինված մարդկանց հատուկ ջոկատների մասին խոսելու, վորովհետև ամեն մի պետութանն առանձնահատուկ հասարակական իշխանութունն «անմիջականորեն չի համընկնում» գինված բնակչութան, նրա «ինքնագործոն գինված կազմակերպութան» հետ:

Ինչպես բոլոր մեծ հեղափոխական մտածողները, Ենդեկն աշխատում է գիտակից բանվորների ուշադրութունը հրավիրել հենց այն բանի վրա, ինչ վոր ամենից ավելի նվազ ուշադրութան արժանի յե թվում տիրապետող քաղքենիութանը, ամենից ավելի սովորական է, սրբագործված վո՛չ միայն հաստատուն, այլ, կարելի յե ասել, քարայցած նախապաշարմունքներով: Մշտական զորքն ու վոստիկանութունը պետական իշխանութան ուժի գլխավոր զենքերն են, բայց—մի՞թե այդ կարող է այլ կերպ լինել:

XIX դարի վերջի յեվրոպացիների վիթխարի մեծամասնութան տեսակետից, վորոնց ղեկում էր Ենդեկը և վորոնք չէին ապրել ու մտախիղի չէին դիտել վոչ մի մեծ հեղափոխութուն, այդ այլ կերպ լինել չի կարող: Նրանց համար բոլորովին անհասկանալի յե, թե ինչ բան է այդ «բնակչութան ինքնագործոն գինված կազմակերպութունը»: Այն հարցին, թե ինչու հատուկ, հասարակութունից վեր դասված, հասարակութունից խորթացած գինված մարդկանց ջոկատների (վոստիկանութուն, մշտական բանակ) հարկ յեղավ, արևմտա-յեվրոպական ու ռուս Փիլիսոսերը հակված է պատասխանելու Սպենսերից կամ Միխայլովսկուց փոխ առած մի զույգ Փրագով, մատնանշելով հասարակական կյանքի բարդացումը, Փունկցիաների գիժերենցիացիան և այլն:

Այդպիսի մատնանշումը «գիտական» և թվում և հիանալի կերպով քննցնում է քաղքենուն, միազենելով գլխավորն ու հիմնականը՝ հասարակութան պառակտումն անհաշատլիորեն—թշնամական դասակարգերի:

Յեթե այդ պառակտումը չլիներ, «բնակչութան ինքնագործոն գինված կազմակերպութունն» իր բարդությամբ, իր անխնիկայի բարձրությամբ և այլն կտարբերվեր զազանակներ վերցնող կապիկների հոտի, կամ նախագարյան մարդկանց, կամ այն մարդկանց պրիմիտիվ կազմակերպութունից, վորոնք միանալով կլանային հասարակութուններ են կազմում, բայց այդպիսի կազմակերպութունը հնարավոր կլիներ:

Այն անհնարին է, վորովհետև քաղաքակրթութան շրջանի հասարակութունը պառակտված է թշնամական, և այն էլ անհաշտ թշնամական դասակարգերի, վորոնց «ինքնագործոն» գինումը գինված կոխվ կառավայցներ նրանց միջև: Կազմավորվում է պետութուն, ստեղծվում է հատուկ ուժ, գինված մարդկանց հատուկ ջոկատներ, և ամեն մի հեղափոխութուն, խորտակելով պետական ապարատը, ակնբախ կերպով ցույց է տալիս մեզ, թե ինչպես տիրապետող դասակարգը ձգտում է վերականգնել գինված մարդկանց իրեն ծառայող հատուկ ջոկատները, թե ինչպես ճնշված դասակարգը ձգտում է այդ տեսակ մի նոր կազմակերպութուն ստեղծել, վոր ընդունակ լինի ծառայելու վո՛չ թե շահագործողներին, այլ շահագործվողներին:

Մեջբերված դատողութան մեջ Ենդեկը թեորիապես հենց այն հարցն է դնում, վորը գործնականորեն, ակնբախ կերպով և այն էլ մասսայական գործողութան մասշտաբով մեր առջ է դնում ամեն մի մեծ հեղափոխութուն, այն է՝ գինված մարդկանց «հատուկ» ջոկատների ու «բնակչութան ինքնագործոն գինված կազմակերպութան» փոխի շարաբերութան հարցը: Մենք կտեսնենք, թե ինչպես է այդ հարցը կոնկրետ կերպով լուսարանվում յեվրոպական ու ռուսական հեղափոխութունների փորձով:

Բայց վերագառնանք Ենդեկի շարադրանքին:

Նա նշում է, վոր յերբեմն, որինակ՝ Հյուսիսային Ամերիկայի վորոշ վայրերում, այդ հասարակական իշխանությունը թույլ է (սուօքը վերաբերում է կապիտալիստական հասարակության համար հաղվադեպ մի բացառություն և մինչևժպերիալիստական շրջանի Հյուսիսային Ամերիկայի այն մասերին, վորտեղ գերիշխում էր ազատ կոլոնիատը), բայց, ընդհանրապես ասած, ուժեղանում է.

... «Հասարակական իշխանությունն ուժեղանում է այն չափով, վորչափով դասակարգային հակասությունները սրվում են պետության ներքում, և վորչափով միմյանց սահմանակից պետություններն ավելի մեծանում ու բազմամարդ են դառնում: Նայեցեք թեկուզ այժմյան Յեզուիտային, վորտեղ դասակարգային կռիվն ու նվաճումների մրցումը հասարակական իշխանությունն այնպիսի բարձրություն են հասցրել, վար նա սպառնում է կլանել ամբողջ հասարակությունն ու մինչև անդամ պետությունը»...

Այս տողերը դրված են անցյալ դարի 90-ական թվականների սկզբից վոչ ուշ: Ենդելյի վերջին առաջարանը թվագրված է 1891 թ. հունիսի 16: Այն ժամանակ շրջադարձը դեպի իմպերիալիզմը—թե՛ տրեստները լիակատար տիրապետության իմաստով, թե՛ խոշորագույն բանկերի ամենազորության իմաստով, թե՛ վիթխարի զաղութային քաղաքականության իմաստով և այլն—դեռ նոր-նոր եր սկզբնավորվում Ֆրանսիայում, ե՛լ ավելի թույլ կերպով՝ Հյուսիսային Ամերիկայում ու Գերմանիայում: Դրանից հետո «նվաճումների մրցումը» հսկայական քայլ է արել դեպի առաջ, մանավանդ վոր յերկրագունդը XX դարի յերկրորդ տասնամյակի սկզբին վերջնականապես բաժանված էր այդ «մրցող նվաճողներին», այսինքն՝ մեծ կողոպտիչ պետությունների միջև: Ռազմական ու ծովային սպառազինումներն այն ժամանակվանից հետո անասելի չափերով աճել են, և 1914—1917 թ.թ. կողոպտիչ պատերազմը, վորը մղվում էր Անգլիայի կամ Գերմանիայի համաշխարհային տիրապետության համար, ավարի բաժանման համար, մոտեցրեց այն ժամը, յերբ պետական գիշատիչ իշխանության կողմից հասարակության բոլոր ուժերի «կլանումը» լիակատար կատարողի մոտեցրեց:

Դեռ 1891 թվին Ենգելը կարողանում էր նշել «նվա-

ճումների մրցումն» իբրև մեծ պետությունների արտաքին քաղաքականության կարևորագույն տարրերից գծերից մեկը, իսկ սոցիալ-չովինիզմի սրիկաները 1914—1917 թվականներին, յերբ հենց այդ մրցումը, շատ ավելի սրվելով, առաջ բերեց իմպերիալիստական պատերազմը, «իրենց» բուրժուազիայի կողոպտիչ շահերի պաշտպանությունը քուլարկում են «հայրենիքի պաշտպանության», «հանրապետության ու հեղափոխության պաշտպանության» և այլ ծման Փրագներով:

3. ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ՃՆՇՎԱԾ ԳԱՍԱԿԱՐԳԻ ԾԱՀԱԳՈՐԾՄԱՆ ԳՈՐԾԻՔ Ե

Հասարակությունից վեր կանգնած հատուկ հատարական իշխանության պահպանման համար հարկավոր են հարկեր ու պետական պարտքեր:

... «Հասարակական իշխանություն և հարկեր հախքելու իբավունք ունենալով, չինովնիկները—գրում է Ենգելը—իրբև հասարակության որդաններ հասարակության նկատմամբ վերադաս են դառնում: Այն ազատ, հոժարակամ հարգանքը, վոր տամվում էր դեպի տոհմական (կլանային) հասարակության որդանները, նրանց այլևս չի բավարարում—նույնիսկ յեթե կարողանային այդ հարգանքը վաստակել... Ստեղծվում են հատուկ որենքներ՝ չինովնիկների սրբության ու անձեռնմխելիության մասին: «Վաստիկանական ամենավողորմելի պաշտոնյան» ավելի մեծ «հեղինակություն» ունի, քան կլանի ներկայացուցիչները. բայց քաղաքակրթված պետության նույնիսկ սպառնալից իշխանության դրուխը կարող է տոհմավաղին նախանձել, վորը վայելում է հասարակության հոժարակամ և վոչ թե «բռնությամբ» ձեռք բերված հարգանքը:

Այստեղ դրված է չինովնիկների արտոնյալ դրուության հարցն, իբրև պետական իշխանության որդանների հարց: Իբրև հիմնականը նշված է, թե ինչն է նրանց հասարակությունից վեր դասում: Մենք կտեսնենք, թե այդ թեորիական հարցն ինչպես էր լուծում Փարիզի կոմունան 1871 թվին գործնականորեն և ինչպես էր 1912 թվին կառուցիկն օեակցիոն ձևով մթազնում այն:

... «Վորովհետև պետությունը ծագել է դասակարգային հակադրությունները սանձահարելու պահանջից, վորովհետև այն միևնույն ժամանակ ծագել է հենց այդ դասակարգերի բաղխումների մեջ, ուստի և, ընդհանուր կանոնի համաձայն, նա պետությունն է ամենահզոր,

տնտեսապես տիրապետող դասակարգի, վորը պետութեան սոցիալական քաղաքականապես ևս իշխող դասակարգ է դառնում և այդպիսով նոր միջոցներ և ձևեր բերում ճնշված դասակարգին ճնշելու և շահագործելու համար»... Վո՛չ միայն հին ու ֆեոդալական պետութիւններն են ստորուկների ու ճորտերի շահագործման որգան յեղել, այլև «ժամանակակից ներկայացուցչական պետութիւնը կայտալի կողմից վարձու աշխատանքը շահագործելու գործիք է: Սակայն, իբրև բացառութիւն, լինում են ժամանակաշրջաններ, յերբ կոպտ դասակարգերն ուժերի այնպիսի հավասարակշռութեան են հասնում, վոր պետական իշխանութիւնը ժամանակավորապես վորոշ ինքնուրույնութիւն և ձեռք բերում յերկու դասակարգերի վերաբերմամբ ել, իբրև կարծեցյալ միջնորդ նրանց միջև»... Այդպես եր XVII ու XVIII դարերի բացարձակ միապետութիւնը, առաջին ու յերկրորդ կայսրութեան բոնապարտիզմը՝ Ֆրանսիայում, Բիսմարկը՝ Գերմանիայում»:

Այդպես է,—կապելացիները մեր կողմից,—կերենսկու կառավարութիւնը հանրապետական Ռուսաստանում այն ժամանակվանից, յերբ նա անցավ հեղափոխական պրոլետարիատի հալածմանը, այնպիսի մոմենտում, յերբ խորհուրդները, մանր-բուրժուական դեմոկրատները ղեկավարութեան շնորհիւ, արդեն անդոր են, իսկ բուրժուազիան դեռ բավականաչափ ուժեղ է, վորպեսզի ուղղակի ցրել խորհուրդները:

Գեմոկրատական հանրապետութեան մեջ,—չարունակում է Ենգելսը,—«հարստութիւնն իր իշխանութիւնից ուղտվում է անուղղակի կերպով, բայց դրա փոխարեն ավելի հաստատապես»,—այսինքն՝ նախ «չի՛նովիկներին ուղղակի կաշառելով» (Ամերիկա), յերկրորդ՝ «կառավարութեան ու բորսայի դաշինքի միջոցով» (Ֆրանսիա ու Ամերիկա):

Ներկայումս իմպերիալիզմն ու բանկերի տիրապետութիւնը, վո՛ր դեմոկրատական հանրապետութեան մեջ ել լինի, հարստութեան ամենակարողութիւնը պաշտպանելու ու կենսագործելու այդ յերկու յեղանակներն ել «զարգացրել», արտակարգ արվեստի աստիճանի յեն հասցրել: Յեթև, որինակ, Ռուսաստանի դեմոկրատական հանրապետութեան հենց առաջին ամիսներին, կարելի յե ասել՝ «սոցիալիստ» էսերներն ու մենշևիկներն և բուրժուազիայի պակահարութեան մեղրամբն, կոպիցիտն կառավարութեան մեջ պ. Պալ-չինսկին սարտաժ եր անում այն բոլոր միջոցների դեմ, վորոնք ձեռք եյին առնվում կապիտալիստներին ու նրանց մարդկորութիւնը, ռազմական մատակարարութեան միջո-

ցով նրանց կողմից դանձարանի կողոպտումը սանձահարելու համար, յեթև, այնուհետև, մինիստրութիւնից հեռացած պ. Պալչինսկին (վոր փոխարինվեց, իհարկե, մի այլ, բոլորովին նույն տեսակ Պալչինսկով) «պարզեատրված և» կապիտալիստների կողմից տարեկան 120.000 ռուբլի ոսճիկ տվող պաշտոնով,—ի՞նչ է այդ արդյոք. ուղղակի՞, թե անուղղակի կաշառում. արդյոք այդ դաշինքը է կառավարութեան ու սինդիկատների միջև, թե «միմիայն» բարեկամական հարաբերութիւններ: Ի՞նչ դեր են խաղում Չերնովներն ու Ծերեթելիները, Ալիսենայեֆներն ու Սկորեչեֆները:—Արդյոք նրանք դանձարանը թալանող միլիոնատերերի «ուղղակի» դաշնակիցներն են, թե միմիայն անուղղակի:

«Հարստութեան» ամենազորութիւնը դոմոկրատական հանրապետութեան մեջ ավելի հաստատուն է այն պատճառով, վորովհետև այն կախված չէ կապիտալիզմի քաղաքական վատ կեղևից: Գեմոկրատական հանրապետութիւնը կապիտալիզմի հնարավոր ամենալավ քաղաքական կեղևն է, և այդ պատճառով ել կապիտալը, տիրելով (Պալչինսկիների, Չերնովների, Ծերեթելիների ու Բնիկ. միջոցով) այդ լավագույն կեղևին, իր իշխանութիւնն այնքան հուսալի, այնքան հաստատուն կերպով է հիմնավորում, վոր բուրժուական դեմոկրատական հանրապետութեան վո՛չ անձերի, վո՛չ հիմնարկների, վո՛չ կուսակցութիւնների և վո՛չ մի փոփոխումը այդ իշխանութիւնը չի սասանեցնի:

Պետք է նշել նաև այն, վոր Ենգելսը լիակատար վորոշութեամբ բուրժուազիայի տիրապետութեան գործիք է անվանում ընդհանուր ընտրական իրավունքը: Ընդհանուր ընտրական իրավունքն,—ասում է նա, ակներևորեն հաշվի առնելով գերմանական սոցիալ-դեմոկրատիայի յերկարատև փորձը,—

«բանավոր դասակարգի հասունութեան ցուցանիշն է: Նա ավելի բանասլ չի կարող և յերբեք չի տա այժմյան պետութեան մեջ»:

Մեր էսերներն ու մենշևիկներն նման մանր-բուրժուական դեմոկրատները, ինչպես նաև նրանց հարազատ յեղբայրները՝ Արեմոյան Յեվրոպայի բոլոր սոցիալ-չովինիստներն ու ոպորտունիստները, հենց «ավելի բան» են սպասում

11-287479

Մ. Ի. Լեֆին—Պետութեան և հեղափոխութեան—

ընդհանուր ընտրական իրավունքից: Նրանք իրենք ընդունում են և ժողովրդին էլ ներշնչում են այն սխալ միտքը, իբր թե ընդհանուր ընտրական իրավունքն «այժմյան պետության մեջ» իսկապես կարող է արտահայտել աշխատավորների մեծամասնության կամքը և ապահովել այդ կամքի կենսապարծումը:

Մենք կարող ենք այստեղ միմիայն նշել այդ սխալ միտքը, կարող ենք միմիայն մատնացույց անել այն, վոր Ենդեյսի միանգամայն պարզ, ճշգրիտ, կոնկրետ հայտարարությունն ամեն քայլափոխում աղավաղվում է «պաշտոնական» (այսինքն՝ օպորտունիստական) սոցիալիստական կուսակցությունների պրոպագանդայի ու ագիտացիայի մեջ: Ենդեյսի կողմից այստեղ դեն չարտված այդ մտքի ամբողջ ստույգ մանրամասն պարզաբանումը մենք տալիս ենք Մարքսի ու Ենդեյսի «այժմյան» պետության մասին ունեցած հայացքների մեր հետագա շարադրանքի մեջ:

Իր հայացքների ընդհանուր ամփոփումն Ենդեյսը տալիս է իր ամենահանրամատչելի յերկի մեջ հետևյալ խոսքերով.

«Ուրեմն, պետությունը մշտնջենապես գոյություն էլ ունեցել: Հասարակություններ են յեղել, վորոնք առանց նրան են կառավարվել, վորոնք վոչ մի գաղտնիք չեն ունեցել պետության ու պետական իշխանության մասին: Տնտեսական զարգացման վորոշ աստիճանի վրա, վոր անհրաժեշտաբար կապված էր հասարակության դասակարգերի բաժանվելու հետ, պետությունն այս բաժանման շնորհիվ անհրաժեշտություն դարձավ: Մենք այժմ արագ քայլերով մոտենում ենք արտադրության զարգացման մի այնպիսի աստիճանի, վորի ժամանակ այս դասակարգերի գոյությունը վոչ միայն դադարել է անհրաժեշտություն լինելուց, այլ ուղղակի խոչընդոտ է դառնում արտադրության համար: Դասակարգերը կանհետանան այնպես անխուսափելի կերպով, ինչպես նրանք անցյալում անխուսափելիորեն ծագել են: Դասակարգերի անհետանալու հետ, անխուսափելիորեն կանհետանա պետությունը: Այն հասարակությունը, վորն արտադրությունը նոր ձևով կկազմակերպվի՝ արտադրողների ազատ ու հավասար ընկերակցության հիման վրա, ամբողջ պետական մեքենան կուղարկի այնտեղ, վորտեղ նրա իսկական տեղը կլինի այնուհետև, այն է՝ հնությունների թանգարանը, ճախարակի ու բրոնզե կացնի կողքին»:

Արդև սոցիալ-դեմոկրատիայի պրոպագանդիստական ու ագիտացիոն գրականության մեջ դուք հաճախ չեք հանդի-

սի այս ցիտատին: Բայց նույնիսկ այն ժամանակ, յերբ այս ցիտատը պատահում է, մեծ մասամբ այն մեջ են բերում այնպես, կարծես յերկրպագում են սրբապատկերին, այսինքն՝ Ենդեյսին պաշտոնապես պատիվ տալու համար, բնավ չիորձելով խորագրել մտածելու, թե «ամբողջ պետական մեքենան հնությունների թանգարանն ուղարկելու» այդ միտքը հեղափոխության վորքա՞ն լայն ու խոր թափ է յենթադրում: Մեծ մասամբ չի էլ յերևում, թե հասկանո՞ւմ են արդյոք այն, ինչ վոր Ենդեյսը պետական մեքենա յեանվանում:

4. ՊԵՏՏՈՒԹՅԱՆ «ՄԱՀԱՑՈՒՄԸ» ՅԵՎ ԲՈՆԻ ՀԵՂԱՓՈՈՒԹՅՈՒՆ

Ենդեյսի խոսքերը պետության «մահացման» մասին այնքան լայն են տարածված, այնքան հաճախ են քարվածորեն մեջ բերվում, այնքան ցայտուն կերպով են ցույց տալիս մարքսիզմն օպորտունիզմի տեղ անցկացնելու սովորական կեղծարարության եյությունը, վոր անհրաժեշտ է մանրամասնորեն կանգ առնել նրանց վրա: Մեջ բերենք այն ամբողջ դատողությունը, վորից վերցված են դրանք.

«Պոլիտարխատը դրավում է պետական իշխանությունը և արտադրության միջոցներն ամենից առաջ պետության սեփականությունը և դարձնում: Բայց հենց դրանով նա ինքն իրեն վոչնչացնում է իրբև պոլիտարխատ, հենց դրանով նա վոչնչացնում է բոլոր դասակարգային տարբերություններն ու դասակարգային հակադրությունները, իսկ դրա հետ միասին նաև պետությունը: Մինչև այժմ գոյություն ունեցած ու հիմա գոյություն ունեցող հասարակության համար, վոր շարժվում է դասակարգային հակադրությունների մեջ, անհրաժեշտ էր պետությունը, այսինքն չափազործող դասակարգի կազմակերպությունը՝ նրա արտադրության արտաքին սայմանները պահպանելու համար, ուրեմն՝ հատկապես շահադրժվող դասակարգը լոնությունը ճնշման այն պայմաններին մեջ պահելու համար, վոր պահանջում է արտադրության մասնակցությունը հասարակության պաշտոնական ներկայացուցիչներ, նրա կենտրոնացումը մի տեսակի կազմակերպության մեջ, բայց նա այդպիսին էր այն չափով միայն, վորչափով նա այն դասակարգի պետությունն էր, վորն իր ժամանակաշրջանի համար մենակ ներկայացուցիչ էր ամբողջ հասարակությունը: Հին աշխարհում նա պետության նում էր ամբողջ հասարակությունը: Հին աշխարհում նա պետության ստրկատեր-քաղաքացիների պետությունն էր, միջին դարերում—Ֆեոդալական ազնվականության, մեր օրերում—բուրժուազիայի: Յերբ պետու-

Թյունը, վերջապես, ամբողջ հասարակութեան ներկայացուցիչ և դատ-
նում խեղապես, այն ժամանակ նա ինքն իրեն ավելորդ և դաբձնում:
Այն ժամանակվանից, յերբ այլևս ճնշման մեջ պահելու վոչ մի հասար-
ակական դասակարգ չի լինի, այն ժամանակվանից, յերբ դասակար-
գային ախրակետութեան հետ միասին, արտադրութեան մինչայժմայն
անարխիայի ստաջացրած անհատական գոյութեան ևս կրօնական (չափա-
դանցութեանը), —այդ ժամանակվանից սկսած այլևս վոչինչ չի լինի
ճնշելու, ուրեմն և ճնշման հատուկ ուժի՝ պետութեան կարիք չի լինի:
Առաջին գործողութիւնը, վորով պետութիւնը հանդես կգա խեղապես
իրբև ամբողջ հասարակութեան ներկայացուցիչ — արտադրութեան միջոց-
ներին ախրակետելը հասարակութեան անունով — միևնույն ժամանակ նրա,
վորպես պետութեան, վերջին ինքնուրույն գործողութիւնը կլինի: Պե-
տական իշխանութեան միջամտութիւնը հասարակական հարաբերու-
թիւններին այն ժամանակ ավելորդ կըստնա մի քաղաքացու մյուսի
հետեից և ինքն իրեն կընի: Անձերին կատարելու տեղը կրանի իրբի
անորինումը և արտադրութեան պրոցեսները զեկապարտւմը: Պետութիւ-
նը չի «վերացվում», ևս մեռնում է: Սրա հիման վրա պետք է զնա-
հատել «ազատ ժողովրդական պետութիւն» կոչված Փրազը, վորը վո-
րոչ ժամանակ ազատատրական նպատակով գոյութեան իրավունք ունի,
բայց վերջին հաճով՝ դիտական տեսակետից աննիկ է: Դրա հիման
վրա պետք է զնահատել նաև այսպես կոչված անարխիստները պահան-
ջը, թե պետութիւնը պետք է անմիջապես, մի որվա ընթացքում վե-
րացիի» («Անարխիստներին», «Պետութեան հեղաշրջումը պարոն Ոյգեն
Դյուրինգի կողմից», գերմ. 3-րդ հրատարակութիւն, էջ 302—303):

Առանց սխալվելուց վախենալու կարելի չե ասել, վոր
Ենդելսի այս, մտքերով չափազանց հարուստ, դատողու-
թիւնից արդի սոցիալիստական կուսակցութիւնների մեջ
սոցիալիստական մտքի իրական սեփականութիւն և դարձել
միմիայն այն, թե պետութիւնն, ըստ Մարքսի, մեռնում է,
ի տարբերութիւն պետութեան «վերացման» անարխիստա-
կան ուսմունքից: Այդպես խուզել մարքսիզմը, նշանակում
է այն ոպորտունիզմի վերածել, վորովհետև այդպիսի «մեկ-
նարանութեան» դեպքում միմիայն դանդաղ, սահուն, աս-
տիճանական փոփոխման մի ազոտ պատկերացում է մնում,
մի ազոտ պատկերացում թուիչքների ու փոթորիկների բա-
ցակայութեան, հեղափոխութեան բացակայութեան մասին:
Պետութեան «մահացումը» սովորական, ընդհանուր տա-
րածված, յեթե կարելի չե այսպես ասել, մասսայական
ըմբռնումով՝ նշանակում է, անկասկած, հեղափոխութեան
մթագնումը, յեթե վոչ նրա ժխտումը:

Ֆինչդեռ այդպիսի «մեկնաբանութիւնը» մարքսիզմի
ամենակորպիտ, միմիայն բուրժուազիայի համար ձեռնուռ,
աղապարումն է, վոր թեորիպես հիմնված է այն կարեւ-
րագույն հանգամանքների ու կշռադատութիւնների մոռա-
ցութեան վրա, վորոնք մասնանշված են Ենդելսի թեկուզ
հենց նույն, մեր կողմից ամբողջութեամբ բերված «ամփո-
փիչ» դատողութիւնների մեջ:

Առաջին: Այդ դատողութեան հենց սկզբում Ենդելսն
ասում է, թե պետական իշխանութիւնը դրավելով՝ պրոլե-
տարիատը «հենց դրանով վոչնչացնում է պետութիւնն
իրբև պետութիւն»: Թե ինչ է նշանակում այս, այդ մասին
«ընդունված չէ» մտածել: Սովորաբար այդ բանը կամ բո-
լորովին անտեսում են, կամ համարում են Ենդելսի «հե-
ղեյանական» թուլութեան նման մի բան: Իսկապես, այդ
խոսքերի մեջ հակիրճ կերպով արտահայտված է պրոլետա-
րական մեծագույն հեղափոխութիւններից մեկի փորձը,
1871 թվի Փարիզի կոմունայի փորձը, վորի մասին մենք
ավելի մանրամասն կխոսենք իր տեղում: Իրոք՝ Ենդելսն
այստեղ խոսում է բարժեաւազիայի պետութեան «վոչնչաց-
ման» մասին պրոլետարական հեղափոխութեան կողմից,
մինչդեռ մահացման մասին ասված խոսքերը վերաբերում
են պրոլետարական պետականութեան մնացորդներին՝ սո-
ցիալիստական հեղափոխութիւնից հետո: Բուրժուական
պետութիւնը, ըստ Ենդելսի, վոչ թե «մահանում է», այլ
հեղափոխութեան մեջ «վոչնչացվում է» պրոլետարիատի
ձեռքով: Այդ հեղափոխութիւնից հետո մահանում է պրո-
լետարական պետութիւնը կամ կիսապետութիւնը:

Յերկրորդ: Պետութիւնը «ճնշման հատուկ ուժ է»:
Այս հոյակապ ու վերին աստիճանի խոր բնորոշումն այս-
տեղ Ենդելսը ավել է ամենակատարյալ պարզութեամբ: Իսկ
դրանից բխում է, վոր պրոլետարիատին բուրժուազիայի
կողմից «ճնշելու հատուկ ուժը», միլիոնավոր աշխատավոր-
ներին մի բուռ հարուստների ձեռքով «ճնշելու հատուկ
ուժը» պետք է փոխարինվի պրոլետարիատի կողմից բուր-
ժուազիային «ճնշելու հատուկ ուժով» (պրոլետարիատի
դիկտատուրան): Հենց այս է «պետութեան վոչնչացումն
իրբև պետութիւն»: Հենց այս է հասարակութեան անունից

բերված գատողութիւնը պետութեան մահացման մասին հիշում են բոլորը, գատողութիւն կա բռնի հեղափոխութեան նշանակութեան մասին: Նրա դերի պատմական դնահատութիւնը Ենգելսի մոտ բռնի հեղափոխութեանն ուղղված մի իսկական ներքող է դառնում: Այդ բանը «վոչ վոչ չի հիշում», այդ մտքի նշանակութեան մասին խոսելն ու մինչև անգամ մտածելն ընդունված չէ արդէ սոցիալիստական կուսակցութիւններին մեջ, այդ մտքերը վոչ մի դեր չեն խաղում մասսաների մեջ կատարվող ամենորայ պրոպագանդայում ու ագիտացիայում: Մինչդեռ նրանք անխզելիորեն կապված են պետութեան «մահացման» հետ ու մի ներդաշնակ ամբողջութիւն են կազմում:

Ահա Ենգելսի այդ գատողութիւնը.

... «Վոր բռնութիւնը պատմութեան մեջ մի ուրիշ դեր է կատարում («բացի չարիք գործելուց»), հատկապես հեղափոխական դեր, վոր այն, ինչպես ասում է Մարքսը, ամեն մի հին հասարակութեան տատանքն է, յերբ այդ հինը նորոյն է հղի, վոր բռնութիւնն այն զենքն է, վորի միջոցով հասարակական շարժումն իրեն համար ճանաչարհ է բաց անում և փչում է քարացած, մեռած քաղաքական ձեւերը, — այս բոլորի մասին վոչ մի խոսք չկա պարոն Գյուրինգի մոտ: Միայն հասաչանքով ու հեծեծանքով նա հնարավոր է համարում, վոր շահագործող տնտեսութիւնը տապալելու համար, դուցե, բռնութեան կարիք զգացվի — գոթախտաբար՛ր, տեսնո՛ւմ եք, վորովհետև բռնութեան ամեն մի գործադրում բարոյալքում է, իբր թէ, նրան, ով այդ բռնութիւնը գործադրում է: Յեւ այս ասվում է, Հնայած բարոյական ու իդեալան այն բարձր խանդավառութեան, վոր ամեն մի հաղթական հեղափոխութեան հետևանք եր լինում: Յեւ այս ասվում է Գերմանիայում, վորտեղ բռնի ընդհարումը, վոր կարող է պատահել Ժողովրդի վրէն փաթաթեն, անմաղն այն տաղելութիւնը կունենար, վոր դուրս կլաներ յերեանամյա պատերազմի պատճառած նվաստացման հետևանքով աղքատին զիտակցութեան մեջ թափանցած ստորաբարձ վոզին: Յեւ այդ գոթոյն, ճլրած, անզոր տերտերական մտածողութիւնը հանգչնում է ինքն առաջարկելու իրեն այն ամենահեղափոխական կուսակցութեանը, վոր յերբեիցե տեսել է պատմութիւնը» (Յորդ դերմ. հրատարակութիւն, էջ 193, II բաժնի 4-րդ դլսի վերջը):

Ի՞նչպես կարելի յէ մեկ ուսմունքի մեջ միացնել պետութեան «մահացման» թեորիան և բռնի հեղափոխութեանն ուղղված այս ներքողը, վոր Ենգելսը համառորեն մատուցում էր դերմանական սոցիալ-դեմոկրատներին՝ սկսած 1878 թվից մինչև 1894 թիվը, այսինքն՝ մինչև իր մահը:

Մեկն ու մյուսը սովորաբար միացնում են եկլեկալիզմի միջոցով, անդադարաբար կամ սովետական յեղանակով քմահաճորեն (կամ իշխանութիւն ունեցողներին հաճոյանալու նպատակով) դուրս քաշելով մեկ այս, մեկ մյուս գատողութիւնը, ըստիորում հարյուրից իննսունինը դեպքում, յեթէ վոչ ավելի հաճախ, հատկապես «մահացումն» է առաջին պլանը մղվում: Գիտելիական փոխարինվում է եկլեկալիզմով. մեր որերի պաշտոնական սոցիալ-դեմոկրատական դրականութեան մեջ այս ամենասովորական, ամենատարածված յեքեքցմն է մարքսիզմի վերաբերմամբ: Այդպիսի փոխարինումն, իհարկէ, նորութիւն չէ. այն նկատվել է նույնիսկ հունական կլասիկ փիլիսոփայութեան պատմութեան մեջ: Մարքսիզմը խարդախելով ոպորտունիզմի վերածելիս, եկլեկալիզմին կեղծ դիտելիտիկայի ձև տալն ամենից ավելի հեշտութեամբ է խարում մասսաներին, կարծեցյալ բավարարութիւն է տալիս, իբր թէ հաշվի յէ առնում պրոցեսի բոլոր կողմերը, դարգացման բոլոր տենդենցները, բոլոր հակասական աղդեցութիւնները և այլն, բայց իրականում հասարակական դարգացման պրոցեսի վոչ մի ամբողջական ու հեղափոխական ըմբռնում չի տալիս:

Մենք վերեում արդեն ասացինք և հետագա շարագրանքի մեջ ավելի մանրամասն ցույց կտանք, վոր Մարքսի ու Ենգելսի ուսմունքը բռնի հեղափոխութեան անխուսափելիութեան մասին՝ բուրժուական պետութեանն է վերաբերում: Այն չի կարող պրոլետարական պետութեամբ (պրոլետարիատի դիկտատուրայով) փոխարինվել «մահացման» միջոցով, այլ կարող է, ընդհանուր կանոնի համաձայն, միմիայն բռնի հեղափոխութեամբ: Այն ներքողը, վոր կարդում է Ենգելսը բռնի հեղափոխութեանը, և վորը լիովին համապատասխանում է Մարքսի բազմաթիվ հայտարարութիւններին, — (հիշենք «Փիլիսոփայութեան թըլվառութեան» ու «Կոմունիստական մանիֆեստի» վերջը, վորտեղ հպարտութեամբ, բացերբաց հայտարարված է բռնի հեղափոխութեան անհրաժեշտութեան մասին. հիշենք Գոթայի ծրագրի քննադատութիւնը 1875 թվին, գրեթէ 30 տարի անց, վորտեղ Մարքսն անխնա կերպով խարագա-

նում է այդ ծրագրի ուղղորտունիվմը), —այդ ներքոյն ամենեին «վոգևորության» արդյունք չէ, ամենեին դեկլամացիա չէ, բանավիճական մի յեղույթ չէ: Բռնի հեղափոխության վերաբերմամբ մասսաներին այդպիսի և հասկապես հենց այդպիսի հայացքով սխտեմատիկորեն կըրթելու անհրաժեշտությունն է, վոր կազմում է Մարքսի ու Ենգելսի ամբողջ ուսմունքի հիմքը: Ներկայումս տիրապետող սոցիալ-չովինխտական ու կաուցկիական հոսանքների դավաճանությունը Մարքսի ու Ենգելսի ուսմունքին՝ առանձնապես ցցուն կերպով արտահայտվում է նրանով, վոր թե՛ մեկ և թե՛ մյուս հոսանքը մոռացության է տալիս այդպիսի պրոպագանդան, այդպիսի ազխտացիան:

Բուրժուական պետության փոխարինումը սլրոլետարական պետությամբ անկարելի յե առանց բռնի հեղափոխության: Պրոլետարական պետության վոչնչացումն, այսինքն՝ ամեն մի պետության վոչնչացումն անկարելի յե այլ կերպ, քան «մահացման» ուղիով:

Մարքսն ու Ենգելսն այդ հայացքների մանրամասն ու կոնկրետ դարգացումը տվել են, ուսումնասիրելով հեղափոխական ամեն մի առանձին սխտուացիա, վերլուծելով ամեն մի առանձին հեղափոխության փորձի դասերը: Մենք հիմա անցնում ենք նրանց ուսմունքի հենց այս, անպայման ամենակարևոր, մասին:

II ԴՆՈՒՆ

ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ ՅԵՎ ՀԵՂԱՓՈՒՅՈՒԹՅՈՒՆ: 1848—1851 ԹՎԱԿԱՆՆԵՐԻ ՓՈՐՁԸ

1. ՀԵՂԱՓՈՒՅՈՒԹՅԱՆ ՆԱՍՈՐՅԱԿԸ

Հասուն մարքսիզմի առաջին աշխատությունները, «Փիլիսոփայության թշվառությունն» ու «Կոմունիստական մանիֆեստը», լույս են տեսել 1848 թվի հեղափոխության հենց նախորդակին: Այդ հանգամանքի շնորհիվ, մարքսիզմի ընդհանուր հիմունքների շարադրանքի հետ միասին, մենք այստեղ վորոշ չափով զտնում ենք այն ժամանակվա հեղափոխական կոնկրետ սխտուացիայի արտացոլումը, և այդ պատճառով ել՝ ավելի նպատակահարմար կլինի, թերևս, քննարկել այն, թե ինչ են ասում այդ աշխատությունների հեղինակները պետության մասին 1848—1851 թվականների փորձից իրենց հանած յեզրակացություններից անմիջապես առաջ:

... «Բանվոր դասակարգը, —գրում է Մարքսը «Փիլիսոփայության թշվառության» մեջ, —գարգացման ընթացքում հին բուրժուական հասարակության տեղը կզնի այնպիսի մի սոցիալիա, վորը բացառում է դասակարգերն ու նրանց հակադրությունը, այլևս չի լինի վոչ մի եսկապես քաղաքական իշխանություն, վորովհետև հենց քաղաքական իշխանությունն է դասակարգերի հակադրության պաշտոնական արտահայտությունը բուրժուական հասարակության ներսում» (1885 թ. դերմ. հրատարակություն, էջ 182):

Ուսանելի կլինի դասակարգերի վոչնչացումից հետո պետությունն անհետանալու մտքի այս ընդհանուր շարադրանքը զուգադրել այն շարադրանքի հետ, վոր արված է միքանի ամիս անց, այն է՝ 1847 թվի նոյեմբերին, Մարքսի ու Ենգելսի գրած «Կոմունիստական մանիֆեստի» մեջ.

... «Գծադրելով պրոլետարիատի զարգացման ամենաընդհանուր փուլերը, մենք հետամուտ յեղանք արդի հասարակության ծոցում տեղի ունեցող առավել կամ նվազ չափով բողոքելիված քաղաքացիական կռիվն մինչև այն կետը, յերբ այն վեր է սովորում բացահայտ հեղափոխության, և պրոլետարիատը, բռնութեամբ տապալելով բուրժուազիային, հաստատում է յուր իշխանութիւնը»...

... «Մենք արդեն վերը տեսնւմք, վոր բանվորական հեղափոխութեան մեջ առաջին քայլը պրոլետարիատի փոխարեւումն է» (բառացի՝ բարձրացումը) «տիրող դասակարգի, դեմոկրատիայի նվաճումը»:

«Պրոլետարիատն իր քաղաքական տիրապետութիւնն ոգտագործելու յե նրա համար, վորպեսզի բուրժուազիայից հեռո՛հեռ խլի տմբողջ կապիտալը, արտադրութեան բոլոր միջոցները կենտրոնացնի պետութեան, այսինքն՝ իբրև տիրող դասակարգ կազմակերպված պրոլետարիատի ձեռքում, և հնարավորութեան չափով ավելի արագ մեծացնի արտադրողական ուժերի՝ գումարը» (1906 թ. դեբմ. 7-րդ հրատարակութիւն, էջ 31 և 37):

Այստեղ մենք տեսնում ենք մարքսիզմի՝ պետութեան հարցին վերաբերող՝ ամենանշանավոր ու կարևորագույն դադափարներից մեկի, այն է՝ «պրոլետարիատի դիկտատուրայի» գաղափարի ձևակերպումը (ինչպես Մարքսն ու Ենգելսն սկսեցին ասել Փարիզի կոմունայից հետո) և ասլա՝ պետութեան վերին աստիճանի հետաքրքրական բնորոշումը, վոր նույնպես մարքսիզմի «մոռացված խոսքերի» թիվն է պատկանում—«Պետութիւն, այսինքն՝ իբրև տիրող դասակարգ կազմակերպված պրոլետարիատ»:

Պետութեան այս բնորոշումը վո՛չ միայն յերբեք չէր լուսարանվում պաշտոնական սոցիալ-դեմոկրատական կուսակցութիւնների պրոպագանդիստական ու ազիտացիոն տիրապետող գրականութեան մեջ: Այդ դեռ քիչ է: Այն հատկապես մոռացված էր, վորովհետև բոլորովին անհաշտելի յե ուեֆորմիզմի հետ, այն՝ «դեմոկրատիայի խաղաղ զարգացման» սովորական ոպորտունիստական նախապաշարմունքների ու քաղքենիական ցնորքների համար մի ապտակ է:

Պրոլետարիատին պետք է պետութիւն. այս բանը կրկնում են բոլոր ոպորտունիստները, սոցիալ-չովինիստներն ու կաուցիկականները, հավատացնելով, թէ այդ է Մարքսի ռւսմունքը, և «մոռանալով» ավելացնել, թէ, նախ, ըստ Մարքսի, պրոլետարիատին հարկավոր է մի-

միայն ժահացող պետութիւն, այսինքն՝ այն ձևով կառուցված մի պետութիւն, վոր անմիջապես սկսի մահանալ և անկարող լինի չմահանալ: Իսկ, յերկրորդ, աշխատավորներին հարկավոր է «պետութիւն», «այսինքն՝ իբրև տիրող դասակարգ կազմակերպված պրոլետարիատ»:

Պետութիւնն ուժի հատուկ կազմակերպութիւն է, բռնութեան կազմակերպութիւն՝ վորևէ դասակարգի ճշնշելու համար: Վոր՞ դասակարգին պետք է ճնշի պրոլետարիատը: Իհարկէ, միմիայն շահագործող դասակարգին, այսինքն՝ բուրժուազիային: Աշխատավորներին պետութիւնը պետք է միմիայն շահագործողներին դիմադրութիւնը ճնշելու համար. իսկ այդ ճնշումը գեկալարել, այն կենսագործել ի վիճակի յե միմիայն պրոլետարիատն իբրև միակ մինչև վերջը հեղափոխական դասակարգ, միակ դասակարգը, վոր ընդունակ է միացնելու բոլոր աշխատավորներին ու շահագործվողներին՝ բուրժուազիայի դեմ պայքարելու, նրան լիովին վերացնելու համար:

Շահագործող դասակարգերին քաղաքական տիրապետութիւնը հարկավոր է շահագործումը պաշտպանելու, այն է՝ ժողովրդի ամենավիթխարի մեծամասնութեան դեմ չնչին փոքրամասնութեան շահամուլտիւնը պաշտպանելու համար: Շահագործվող դասակարգերին քաղաքական տիրապետութիւնը պետք է ամեն մի շահագործում լիովին վոչնչացնելու համար, այսինքն՝ հոգուտ ժողովրդի ամենավիթխարի մեծամասնութեան՝ ընդդեմ արդի ստրկատերերի, այն է՝ կալվածատերերի ու կալիտալիստների, չընչին փոքրամասնութեան:

Մանր-բուրժուական դեմոկրատները, այդ իբր թէ սոցիալիստները, վորոնք դասակարգային կռիվը փոխարինել են ցնորքներով դասակարգերի համաձայնութեան մասին, սոցիալիստական փոխակերպումն էլ ցնորական ձևով էյին պտակերացնում, վո՛չ թէ շահագործող դասակարգի տապալման, այլ փոքրամասնութեան խաղաղ յենթարկման ձևով՝ իր անելիքները հասկացած մեծամասնութեանը: Այս մանր-բուրժուական ուտոպիան, վորն անխզելիորեն կապված է դասակարգերից վեր գտնվող պետութիւն ընդունելու հետ, գործնականում հասցնում էր աշխատավոր գա-

սակարգերի շահերի դավաճանութեանը, ինչպես այդ հենց
ցույց տվեց, որինակ, 1848 ու 1871 թվականների Փրանսի-
սական հեղափոխութեաններէ պատմութեանը, ինչպես այդ
ցույց տվեց բուրժուական միջնադարութեաններէ մեջ «սո-
ցիալիստներէ» մասնակցութեան փորձն Անգլիայում, Ծրան-
սիայում, Իտալիայում և ուրիշ յերկրներում XIX դարի
վերջին ու XX դարի սկզբին:

Մարքան իր ամբողջ կյանքում պայքարում էր մանր-
բուրժուական սոցիալիզմի դեմ, վորն այժմ վերածնվել է
Ռուսաստանում եսերներէ ու մենչեիկներէ կուսակցութեան-
ներէ ջանքերով: Մարքսը դասակարգային կռիւ ուսմուն-
քը հետևողականորեն զարգացրել-հասցրել է կիս մինչև
քաղաքական իշխանութեան, պետութեան ուսմունքը:

Բուրժուազիայի տիրապետութեանը կարող է տապալել
միմիայն պրոլետարիատն իրրև հատուկ դասակարգ, վորի
գոյութեան տնտեսական պայմանները նախապատրաստում
են նրան այդպիսի տապալման համար, հնարավորութեան
և ուժ են տալիս նրան այդ բանը կատարելու: Մինչդեռ
բուրժուազիան բաժան-բաժան է անում ու փոշիացնում է
գյուղացիութեանն ու բոլոր մանր-բուրժուական շերտերը,
նույն բուրժուազիան համախմբում, միացնում, կազմակեր-
պում է պրոլետարիատին: Միմիայն պրոլետարիատն է,
վոր շնորհիվ խոշոր արտադրութեան մեջ կատարած իր
տնտեսական դերի, ընդունակ է առաջնորդը լինելու այն
բոլոր աշխատավոր ու շահագործվող մասսաներին, վորոնց
բուրժուազիան հաճախ վո՛չ թէ պակաս չափով է շահա-
գործում, ճնշում ու նեղում, քան պրոլետարներին, այլ
ավելի ուժեղ չափով, բայց վորոնք իրենց ազատագրու-
թեան համար ինքնուրույն պայքար մղելու անընդունակ են:

Դասակարգային կռիւ ուսմունքը, վորը Մարքսը գոր-
ծադրել է պետութեանն ու սոցիալիստական հեղափոխու-
թեան հարցի վերաբերմամբ, անհրաժեշտաբար տանում է
դեպի պրոլետարիատի քաղաքական տիրապետութեան, նրա
զիկատուութեան ճանաչումը, այսինքն՝ մի իշխանութեան,
վորը նա վոչ վոքի հետ չի բաժանելու և վորն անմիջակա-
նորեն հենվում է մասսաների զինված ուժի վրա: Բուր-
ժուազիայի տապալումը կարելի չէ իրագործել միմիայն

պրոլետարիատին տիրող դասակարգ դարձնելով, վորն ըն-
դունակ լինի ճնշելու բուրժուազիայի անխուսափելի, հու-
սահատական դիմադրութեանը և կազմակերպելու բոլոր
աշխատավոր ու շահագործվող մասսաներին՝ տնտեսութեան
նոր կացութեան համար:

Պրոլետարիատին անհրաժեշտ է պետական իշխանու-
թեան, ուժի կենտրոնացրած կազմակերպութեան, բռնու-
թեան կազմակերպութեան թե՛ շահագործողներէ դիմա-
դրութեանը ճնշելու և թե՛ բնակչութեան վիթխարի մաս-
սային՝ գյուղացիութեանը, մանր բուրժուազիային, կի-
սապրոլետարներին դեկավարելու համար՝ սոցիալիստական
տնտեսութեանը «կարգի գցելու» գործում:

Դաստիարակելով բանվորական կուսակցութեանը,
մարքսիզմը դաստիարակում է պրոլետարիատի ավանգար-
դը, վորն ընդունակ է գրավելու իշխանութեանը և ամբողջ
ժողովրդին դեպի սոցիալիզմ առաջնորդելու, կազմակեր-
պելու և ուղղութեան տալու նոր հասարակակարգին, լինե-
լու բոլոր աշխատավորների ու շահագործվողների ուսու-
ցիչ, ղեկավար, առաջնորդ՝ նրանց հասարակական կյանքն
առանց բուրժուազիայի ու բուրժուազիայի դեմ կազմակեր-
պելու գործում: Ընդհակառակը, այժմ տիրող ոպորտու-
նիզմը բանվորական կուսակցութեանց կրթում է մասոս-
յից կտրվող, ավելի լավ վարձատրվող բանվորների ներ-
կայացուցիչներ, վորոնք տանելի կերպով «սարքում են»
կապիտալիզմի ժամանակ, վորոնք իրենց անդրանկութեան
իրավունքը ծախում են վոսպե ապուրով, այսինքն՝ հրա-
ժարվում են ընդդեմ բուրժուազիայի ժողովրդի հեղափո-
խական առաջնորդների դերը կատարելուց:

«Պետութեանը, այսինքն՝ իրրև տիրող դասակարգ
կազմակերպված պրոլետարիատը»,—Մարքսի այս թեորիան
անխզելիորեն կապված է նրա ամբողջ ուսմունքի հետ
պատմութեան մեջ պրոլետարիատի ունեցած հեղափոխական
դերի մասին: Այդ դերի ավարտումը պրոլետարական դիկ-
տատուրան է, պրոլետարիատի քաղաքական տիրապետու-
թեանը:

Բայց յեթե պրոլետարիատին հարկավոր է պետու-
թեանն, իրրև բռնութեան հատուկ կազմակերպութեան

ընդհանրապես բուրժուազիայի, ապա այստեղից ինքնառտինչյան բղխում է այն յեզրակացութիւնը, թե հնարավոր է արդէոք այդպիսի կազմակերպութեան ստեղծումն առանց նախորդ փոփոխացնելու, առանց խորտակելու այն պետական մեքենան, վոր ստեղծել է բուրժուազիան իրեն համար: Այս յեզրակացութեանն ընդհուպ մոտեցնում է «Կոմունիստական մանիֆեստը», և այս յեզրակացութեան մասին է խոսում Մարքսը, յերբ ամփոփում է 1848—1851 թ. թ. հեղափոխութեան փորձը:

2. ՀԵՂԱՓՈՒՅՈՒԹՅԱՆ ՀԱՆՐԱԳՈՒՄԱՐՆԵՐԸ

Պետութեան մասին մեզ հետաքրքրող հարցի վերաբերմամբ Մարքսը 1848—1851 թ. թ. հեղափոխութեան ամփոփումը տալիս է հետևյալ դատողութեան մեջ, վոր քաղում ենք նրա «Լուսի Բոնապարտի Բրյուսմերի 18-ը» աշխատութիւնից.

... «Քայց հեղափոխութիւնը հիմնավոր բան է: Նա դեռ իր ուղիփորութիւնն է կատարում բավարանի միջով: Նա իր գործը կատարում է մեթոդիկորեն: Մինչև 1851 թ. թ. դեկտեմբերի 2-ը» (այն ուրը, յերբ Լուսի Բոնապարտը կատարեց իր պետական հեղաշրջումը) «Նա վերջացրել էր իր նախապատրաստական աշխատանքի կեսը, այժմ նա վերջացնում է մյուս կեսը: Նա սկզբից կապարելութեան է հասցնում պաշտամենտական իշխանութիւնը, վորպեսզի կարողանա տալու այն: Այժմ, յերբ նա հասել է արդեն այդ նպատակին, նա կատարելագործման է հասցնում զարծադիր իշխանութիւնը, վեր է ամում այն իր ամենաճշգրիտ արտահայտութեան, մեկուսացնում է այն, հանդիպողում է իրեն այն իբրև միակ կշտամբանքը, վորպեսզի նրա դիմ կենտրոնացնի կործանման բալար ուժերը» (ընդգծումը մերն է): «Յեւ վերջ հեղափոխութեանն ավարտի իր նախապատրաստական աշխատանքի այս յերկրորդ կեսը, այն ժամանակ Յեւրոպան վտտի կհանգնի իր տեղից և հիացած կասի՝ դու լա՛վ էս փորձում, հին խուրդ»:

«Այս գործադիր իշխանութեանն իր հսկայական բյուրոկրատական ու զինվորական կազմակերպութեամբ, իր բազմաբարդ ու արվեստական պետական մեքենայով, պաշտոնյաների կեամբխոնանոց—այս բանակով՝ նույնպիսի կեամբխոնանոց գորաբանակի կողքին, այս սոսկալի մակարումական սրբանիցմը, վոր իբրև մի ցանց պատում է Փրանսական հասարակութեան ամբողջ մարմինը և փակում նրա բոլոր ծակտեղիները,— այս գործադիր իշխանութեանն առաջ յեկալ ինքնակալ միապետութեան դարաշրջանում Փետրալիզմի քայքայման պահին, վորի անկումը նա շտապեցրեց»: Ֆրանսական առաջին հեղափոխութիւնը զարգացրեց կենտ-

րոնացումը, «բայց միաժամանակ ընդլայնեց նրա ծավալը, ստրիբուտնեն ու կառավարական իշխանութեան սպասարկուների քանակութիւնը: Նապոլեոնը կատարելագործման հասցրեց այս պետական մեքենան»: Լեւելտիմ միապետութիւնն ու հուլիսյան միապետութիւնը «վոչինչ նոր բան չալեւացրին, բացի աշխատանքի ալելի մեծ բաժանումից»...

... «Վերջիվերջո՛՞ պաշտամենտական հանրապետութիւնը, հեղափոխութեան դեմ պայքարելիս՝ ստիպված յեղալի, բունի միջոցներէ հետ միասին, ուժեղացնել նաև կառավարական իշխանութեան միջոցներն ու կենտրոնացումը: ԲՈՂՈՐ Ի ԵՂԱՇՐՋԱՄԵՔԻՐԸ ԿԱՏԱՐԵԼԱՊՈՐԾՈՒՄ ԵՅԻՆ ԱՅՊԱՄԲԵՆԱՆ, ՓԱՅՍԱՆԱԿ ՉԱՐԴԱՎՈՐՈՒՄ ԱՆԵՂՈՒՄ ԱՅՆ» (ընդգծումը մերն է): «Այն կուսակցութիւնները, վորոնք միմյանց հաջորդելով մաքաում էին իշխանութիւն ձեռք բերելու համար, հալթողի զլիսալոր ավարը համարում էին այդ ահալին պետական շենքի գրաւումը» («Լուսի Բոնապարտի Բրյուսմերի 18-ը», 4-րդ հրատ., Համբուրգ 1907 թ., էջ 98—99):

Այս յերեկելի դատողութեան մեջ մարքսիցմը՝ «Կոմունիստական մանիֆեստի» համեմատութեամբ՝ մի վիթխարի քայլ է անում դեպի առաջ: Այնտեղ պետութեան հարցը դրվում էր դեռևս ծայրահեղ վերացականորեն, ամենաընդհանուր հասկացողութիւններով ու արտահայտութիւններով: Այստեղ հարցը դրվում է կոնկրետ կերպով և չափազանց ճշգրիտ, վորոշ, գործնականորեն—չուսալիլի յեղրակացութիւնն է արվում. բոլոր նախկին հեղափոխութիւնները կատարելագործել են պետական մեքենան, մինչդեռ պետք է ջարդել, փշրել այն:

Այս յեզրակացութիւնն է զլիսալորը, հիմնականը մարքսիցմի ուսմունքի մեջ պետութեան մասին: Յեւ հենց այս հիմնականն է, վոր վո՛չ միայն բոլորովին մոռացված է տիրող պաշտոնական սոցիալ-դեմոկրատական կուսակցութիւնների կողմից, այլև ուղղակի աղավաղված է (ինչպես կտեսնենք ստորև) ॥ Ինտերնացիոնալի ականալորադույն թերութիւ կ. Կաուցիլու կողմից:

«Կոմունիստական մանիֆեստում» պատմութեան ընդհանուր ամփոփումներ են արված, վորոնք հարկադրում են պետութեան մեջ դասակարգային տիրապետութեան ողջան տեսնել և բերում են այն անհրաժեշտ յեզրակացութեանը, վոր պրոլետարիատը չի կարող տալու իր բուրժուազիային, առանց նախապես քաղաքական իշխանութիւնը նվաճելու, առանց քաղաքական տիրապետութիւն ձեռք

բերելու, առանց պետութիւնն «իրբը տիրող դասակարգ կազմակերպված պրօլետարիատի» փոխարկելու, և վոր այդ պրօլետարական պետութիւնն իր հաղթութիւննից հենց անմիջապէս հետո կսկսի մահանալ, վորովհետեւ դասակարգային հակասութիւններնից ազատ հասարակութեան մեջ պետութիւն պետք չէ ու անհնար է: Այստեղ հարց չի դրժվում այն մասին, թե—պատմական զարգացման տեսակետից—ինչպէս պետք է բուրժուական պետութիւնը պրօլետարականի փոխվի:

Հենց այդպիսի հարց է դնում ու վճռում Մարքսը 1852 թվին: Հավատարիմ դիպեկտիկական մատերիալիզմի իր փիլիսոփայութեանը՝ Մարքսն իբրև հիմք վերցնում է 1848—1851 թ. թ. հեղափոխութեան մեծ տարիներնի պատմական փորձը: Մարքսի ուսմունքն այստեղ ևս, ինչպէս և միշտ, փիլիսոփայական խոր աշխարհայացքով ու պատմութեան ճոխ գիտութեամբ լուսարանված փորձի հանրագումարումն է հանդիսանում:

Պետութեան հարցը դրվում է կոնկրետ կերպով. պատմականորեն ի՞նչպէս է ծագել բուրժուական պետութիւնը, բուրժուակայի տիրապետութեան համար անհրաժեշտ պետական մեքենան. վորո՞նք են նրա կրած փոփոխութիւնները, ի՞նչ եփուղցիայի յե յենթարկվել նա բուրժուական հեղափոխութիւններնի ընթացքում և ճնշված դասակարգերն ինքնուրույն յելույթներնի հանդէպ. վորո՞նք են պրօլետարիատի խնդիրներն այս պետական մեքենայի վերաբերմամբ:

Բուրժուական հասարակութեանը հատուկ կենտրոնացրած պետական իշխանութիւնը ծագել է աքսուրուտիզմի անկման դարաշրջանում: Այդ պետական մեքենայի համար ամենից ավելի բնորոշ են յերկու հաստատութիւնն՝ չինովներկութիւնն ու մշտական գորաբանակը: Թե ինչպէս այդ հաստատութիւնները հազարավոր թելերով կապված են հաակապէս հենց բուրժուակայի հետ, այդ մասին բազմապիսի խոսվում է Մարքսի ու Ենգելսի յերկերում: Ամեն մի քանվորի փորձ ակնբախութեամբ ու ազդուութեամբ պարզարանում է այդ կապը: Բանվոր դասակարգն իր կաշվի

վրա յե սովորում ճանաչել այդ կապը,—ահա թե ինչո՞ւ նա այնքան հեշտութեամբ է ըմբռնում ու այնպէս հաստատուն կերպով յուրացնում այդ կապի անխուսափելիութեան դիտութիւնը, մի դիտութիւն, վոր մանր-բուրժուական դեմոկրատները կա՛մ տգիտութեամբ ու թեթևամտութեամբ ժխտում են, կա՛մ ե՛լ ավելի մեծ թեթևամտութեամբ ընդունում են «ընդհանրապէս», մոռանալով համապատասխան գործնական յեզրակացութիւններ անել:

Չինովնիկութիւնն ու մշտական գորաբանակը «պարագիտ» են բուրժուական հասարակութեան մարմնի վրա. պարագիտ, վոր ծնունդ է այդ հասարակութիւնը ծնատող ներքին հակասութիւններնի, բայց հենց այն պարագիտը, վոր «փակում է» կենսական ծակոտիները: Պաշտոնական սոցիալ-դեմոկրատիայի մեջ ներկայումս տիրապետող կաուցիկական ոպորտունիզմը պետութիւնն իբրև Ասկարուճական որգանիզմ դիտող հայեցակետը համարում է անարեխիզմի առանձնահատուկ ու բացառիկ սեփականութիւնը: Հասկանալի յե, վոր մարքսիզմի այս խեղաթյուրումը չափազանց սգտակար է այն քաղքենիներնի համար, վորոնք սոցիալիզմը հասցրին իմպերիալիստական պատերազմն արդարացնելու և գունազարդելու անլուր խայտառակութեանը՝ նրա վերաբերմամբ գործադրելով «հայրենիքի պաշտպանութեան» հակացողութիւնը. բայց, այնուամենայնիւ, այդ անպայման խեղաթյուրումն է:

Բոլոր բուրժուական հեղափոխութիւններնի միջով, վորոնք բարձիցս տեսել է Յեվրոպան Ֆեոդալիզմի անկումից հետո, անցնում է այս չինովնիկական ու ուղղակի ասպարատի զարգացումը, կատարելագործումն ու ամրացումը: Մասնաշրտպէս, հենց մանր բուրժուակայի դրավվում է խոշոր բուրժուակայի կողմն ու յենթարկվում նրան՝ խոշոր չափով այդ ասպարատի միջոցով, վորը գյուղացիութեան, մանր արհեստավորներնի, առևտրականներնի ու այլոց վերին խավերին համեմատաբար հարմար, հանդիտ ու պատվաւոր տեղեր է տալիս, տեղեր, վորոնք իրենց տերերին ժողովրդից վեր են դասում: Վերցրեք այն, ինչ տեղի ունեցավ Ռուսաստանում 1917 թ. փետրվարի 27-ից հետո յեկող կես տարվա ընթացքում՝ չինովնիկական այն տեղերը.

վորոնք առաջ առավելապես սևհարյուրյակայիններին և-
յին տրվում, կազեաների, մենչևիկների ու էսերների ա-
վարի առարկա դարձան: Նրանք վոչ մի լուրջ ռեֆորմի
մասին ըստ եյության չէին մտածում, աշխատելով ձգ-
ձգել ռեֆորմները «մինչև Սահմանադիր ժողովը»: Իսկ
Սահմանադիր ժողովը ձգձգել քիչ-քիչ մինչև պատերազմի
վերջը: Իսկ ավարը բաժանելու գործում, մինիստրների,
մինիստրի օգնականների, գեներալ-նահանգապետների և այլն
և այլն տեղերը դրավելիս չէին դանդաղում և վոչ մի Սահ-
մանադիր ժողովի չէին սպասում: Կառավարութեան կադ-
մին վերաբերող կոմբինացիաների խաղն, ըստ եյության,
միմիայն «ավարի» այդ բաժանման ու վերաբաժանման ար-
տահայտութունն էր, վորը տեղի յեր ունենում թե՛ վերե-
վում և թե՛ ներքևում, ամբողջ յերկրում, ամբողջ կենտրո-
նական ու տեղական վարչութեան մեջ: 1917 թ. փետրվարի
27—օգոստոսի 27—ը տևող կիսամյակի ամփոփումը, որչեկ-
տիվ ամփոփումն անկասկած է՝ ռեֆորմները հետաձգված
են, չինովնիկական տեղերի բաժանումը կատարված է և
բաժանման ժամանակ տեղի ունեցած «սխալներն» ուղղված
են միջանի վերաբաժանումների միջոցով:

Ի այց վորքան չինովնիկական ապարատի ավելի շատ
«վերաբաժանումներ» են տեղի ունենում զանազան բուր-
ժուական ու մանր-բուրժուական կուսակցութեանների մի-
ջև (կազեաների, էսերների ու մենչևիկների միջև, յեթե
վերցնենք ռուսական որինակը), այնքան ավելի յե պարզ-
վում ճնշված դատակարգերի ու նրանց գլուխ կանգնած
պրոլետարիատի համար՝ նրանց անհաշտ թշնամական դիր-
քը դեպի ամբողջ բուրժուական հասարակութունը: Այս-
քը անհրաժեշտութուն է ծագում բոլոր բուրժուական
տեղից՝ անհրաժեշտութուն է ծագում, դրանց թվում նույնիսկ ա-
կուսակցութեանների համար, դրանց թվում նույնիսկ ա-
մենադեմոկրատական ու «հեղափոխական-դեմոկրատական»
կուսակցութեանների համար—ուժեղացնել ռեպրեսիաները
հեղափոխական պրոլետարիատի դեմ, ամբացնել ռեպրե-
սիաների ապարատը, այսինքն՝ հենց նույն պետական մե-
քենան: Իրերի այդպիսի ընթացքն ստիպում է հեղափո-
խութեանը՝ «կործանման բոլոր ուժերը կենտրոնացնելու»
պետական իշխանութեան դեմ, հարկադրում է խնդիր դնել

վո՛չ թե պետական մեքենայի բարելավման, այլ նրա կոր-
ծանման, վոչնչացման մասին:

Տրամաբանական դատողութունները չեն, այլ անցքե-
րի իրական զարգացումը, 1848—1851 թվականների կենդա-
նի փորձն է, վոր ստիպել է խնդիրն այդ ձևով դնել: Թե
վոր աստիճան խիստ կերպով է կանգնած Մարքսը պատմա-
կան փորձի իրական բաղիսի վրա, այդ յերևում է նրանից,
վոր նա 1852 թվին դեռ կոնկրետ կերպով այն հարցը չէ
դնում, թե ինչպիսի պետք է փոխարինել վոչնչացման յե-
թակա այդ պետական մեքենան: Փորձն այն ժամանակ դեռ
նյութ չէր տալիս այդպիսի հարց դնելու համար, վոր
պատմութունն որակարգի մեջ դրեց ավելի ուշ, 1871
թվին: 1852 թվին բնա-պատմական դիտողութեան ճշգրտ-
աութեամբ կարելի յեր միմիայն հավաստել, վոր պրոլե-
տարական հեղափոխութունը Վ ո ս ե ց ե լ է «կոր-
ծանման բոլոր ուժերը» պետական իշխանութեան դեմ
«կենտրոնացնելու» խնդիրն, պետական մեքենան «ջարդու-
վելուր անելու» խնդիրն:

Այստեղ հարց կարող է առաջ դալ, թե ճի՞շտ է ար-
դյոք փորձի, դիտողութունների ու յեզրակացութունների
այն ընդհանրացումը, վոր կատարել է Մարքսը, այն, վոր
այդ բոլորը նա տարածում է ավելի լայն սահմանների վրա,
քան Ֆրանսիայի յերեք տարվա պատմութունը, 1848—1851
թվականները: Այս հարցի քննարկման համար նախ կհի-
շեցնենք Ենդելսի մի դիտողութունը, և սույա կանցնենք
փաստական սույլալիներին:

... «Ֆրանսիան,—դրել է Ենդելսը «Բրյուսելի 18-ի» 3-րդ հրա-
տարակութեան առաջարանում,—Ֆրանսիան այն յերկիրն է, վորտեղ դա-
տակարգերի պատմական կոիվը, ավելի քան այլ յերկրներում, յուրա-
բանչուր անգամ մղվել է մինչև վճռական վարձանը: Ֆրանսիայում
ամենավորոշակի դժերով կոիվել են այն փոփոխվող քաղաքական ձե-
րը, վորոնց ներսում ընթանում էր դատակարգային այդ կոիվը և վորոնց
մեջ իրենց արտահայտութունն են դտել նրա հետևանքները: Լինելով
Ֆեոդալիզմի կենտրոնը միջին դարերում, միասնաձև դատային միապե-
տութեան որինակելի յերկիրը վերածնութեան դարաշրջանից սկսած,
Ֆրանսիան Մեծ հեղափոխութեան ժամանակ ջարդուվելուր արեց Ֆեո-
դալիզմը և բուրժուալիայի մաքուր տիրապետութուն հիմնեց այնպիսի
կլասիկ պարզութեամբ, ինչպես վոչ մի այլ յիվրոպական յերկիր: Յեվ

դրուել բարձրացնող պրոլետարիատի կռիվն եւ տիրապետող բուրժուազիայի դեմ հանդես ե գալիս այստեղ այնպիսի սուր ձևով, վոր անհայտ ե մյուս յերկրներին» (1907 թ. հրատարակութիւն, էջ 4) :

Վերջին դիտողութիւնը հնացել ե, վորչափով 1871 թվից սկսած ընդհատում ե առաջ յեկել Ֆրանսական պրոլետարիատի հեղափոխական կռիւ մեջ, թեև այդ ընդհատումը, վորքան ել յերկարատե լինի այն, ամենեին չի վերացնում այն հնարավորութիւնը, վոր զալիք պրոլետարական հեղափոխութեան մեջ Ֆրանսիան ցուցաբերի իրեն իբրև դասակարգերի մինչև վճռական վախճանը մղվող կռիւ կլասիկ յերկիրը :

Իայց, ընդհանուր հայացք զցենք առաջավոր յերկրներէ XIX դարի վերջի ու XX դարի սկզբի պատմութեան վրա : Մենք կտեսնենք, վոր ավելի դանդաղ, ավելի բազմաձև կերպով շատ ավելի լայն ասպարեզի վրա կատարվում եր այդ նույն պրոցեսը. մի կողմից, «պառլամենտական իշխանութեան» մշակման պրոցեսն ինչպես հանրապետական յերկրներում (Ֆրանսիա, Ամերիկա, Շվեյցարիա), այնպես և միապետական յերկրներում (Անգլիա, վորոչ չափով Գերմանիա, Իտալիա, Սկանդինավյան յերկրներ և այլն),—մյուս կողմից, զանազան բուրժուական ու մանրբուրժուական կուսակցութիւններին՝ իշխանութեան համար մղած կռիւ պրոցեսը, կուսակցութիւններ, վորոնք բաժանում ու վերաբաժանում եյին չինովնիկական տեղերի «ավարը», մինչդեռ բուրժուական հասարակակարգի հիմքերն անփոփոխ եյին մնում,—վերջապես՝ «գործադիր իշխանութեան», նրա չինովնիկական ու ռազմական ասպարտի կատարելագործման ու ամրացման պրոցեսը :

Վոչ մի կասկած չկա, վոր սրանք առհասարակ կապիտալիստական պետութիւններն ամբողջ նորադույն եկուլուցիայի ընդհանուր գծերն են : Յերեք տարվա ընթացքում, 1848—1851 թ. թ., Ֆրանսիան արագ, սուր, կոնցենտրացած ձևով ցույց տվեց զարգացման հենց այն պրոցեսները, վորոնք հատուկ են ամբողջ կապիտալիստական աշխարհին :

Իսկ առանձնապես իմպերիալիզմը, բանկային կապի-

տալի դարաշրջանը, կապիտալիստական հսկայական մենաշնորհների դարաշրջանը, այն դարաշրջանը, յերբ մոնոպոլիստական կապիտալիզմը, զերաճելով, պետական-մոնոպոլիստական կապիտալիզմի յե փոխարկվում, «պետական մեքենայի» արտասովոր ուժեղացում ե ցույց տալիս, նրա չինովնիկական ու ռազմական ասպարատի շտեմնված աճում, վոր կապակցված ե պրոլետարիատի դեմ ուղղված ռեպրեսսիաների ուժեղացման հետ ինչպես միապետական, այնպես նաև ամենաազատ, հանրապետական յերկրներում :

Համաշխարհային պատմութիւնն, անկասկած, աթժմ անհամեմատ ավելի լայն մասշտաբով, քան 1852 թվին, տանում ե դեպի պրոլետարական հեղափոխութեան «բոլոր ուժերի համակենտրոնացումը»՝ պետական մեքենան «կործանելու» համար :

Թե ինչով ե փոխարինելու պրոլետարիատն այդ մեքենան, դրա համար ամենաուսանելի նյութ ե ավելի Փարիզի կոմունան :

3. ՄԱՐԳՍՆ ԻՆՉՊԵՍ Ե ԴՆՈՒՄ ՀԱՐՅՔ 1852 ԹՎԻՆ՝

1907 թվին Մերինգը «Neue Zeit» ժուռնալում (XXV, 2, 164) քաղվածքներ հրատարակեց Մարքսի՝ Վալդեմայերին ուղղված՝ 1852 թ. մարտի 5-ի թվակիր նամակից : Այդ նամակն, իմիջի այլոց, պարունակում ե հետևյալ ուշադրալ դատողութիւնը .

«Ինչ վերաբերում ե ինձ, ապա ինձ չի պատկանում վո՛չ այն ծառայութիւնը, վոր յես եմ դուրս դասակարգերի դոյութիւնն արդի հասարակութեան մեջ, վո՛չ ել այն, վոր յես եմ դուրս նրանց փոխադարձ կռիվը : Բուրժուական պատմաբաններն ինձից շատ առաջ շարադրել են դասակարգերի այդ կռիւ պատմական զարգացումը, իսկ բուրժուական տնտեսագետները ավել են դասակարգերի տնտեսական անատմիան : Այն նոր գործը, վոր կատարել եմ յես, յեղել ե այն, վոր յես ասպացուցել եմ հետևյալը. 1) վոր դասակարգերի դոյութիւնը կապակցված ե լոկ պատմական վորոչ մարտերի հետ, վորոնք հատուկ են արտադրութեան զարգացմանը (historische Entwicklungskämpfe der Produktion), 2) վոր դասակարգային կռիվն անհրաժեշտորեն տանում ե դեպի պրոլե-

1 Ավելացված յերկրորդ հրատարակութիւնը :

տարիատի դիկտատուրան, Յ) վոր այդ դիկտատուրան ինքը սոսկ մի անցումն է դեպի ամեն անասկ դասակարգերի վոչնչացումն ու դեպի առանց դասակարգերի հասարակութունը»...

Այս խոսքերով Մարքսին հաջողվել է զարմանալի ցցունությամբ արտահայտել նախ՝ իր ուսմունքի գլխավոր ու արմատական տարբերութունը բուրժուազիայի առաջավոր ու ամենից ավելի խորաթափանց մտածողների դամունքից, և յերկրորդ՝ պետութայն մասին իր մշակած ուսմունքի եյությունը:

Գլխավորը Մարքսի ուսմունքի մեջ դասակարգային կռիվն է: Այսպես են ասում ու գրում շատ հաճախ: Բայց այդ ճիշտ չէ: Յեւ այդ անճշտութունից միշտ ու շարունակ ծագում է մարքսիզմի ոպորտունիստական խեղաթյուրումը, նրա խարդախումը՝ բուրժուազիայի համար ընդունելի դարձնելու վոգով: Վորովհետև դասակարգային կրոզի ուսմունքն ստեղծել է վո՛չ Բե Մարքսը, այլ բուրժուազիան նախքան Մարքսը, և այդ ուսմունքն, ընդհանրապես ասած, բուրժուազիայի համար ընդունելի յէ: Ով ընդունում է վիւիայն դասակարգերի կռիվը, նա դեռ մարքսիստ չէ, նա կարող է դեռ բուրժուական մտածողութայն ու բուրժուական քաղաքականութայն շրջանակներից դուրս յեկած չլինել: Մահմանափակել մարքսիզմը դասակարգերի կռիվի ուսմունքով—նշանակում է խուզել մարքսիզմը, խեղաթյուրել այն, հանգեցնել նրան այն բանին, ինչ վոր ընդունելի յէ բուրժուազիայի համար: Մարքսիստ է միմիայն նա, ով դասակարգերի կռիվի ճանաչումն ընդարձակում է մինչև պրոլետարիատի դիկտատուրայի ճանաչումը: Այս է մարքսիստի ամենախորը տարբերությունը սովորական մանր (հենց նաև խոշոր) բուրժուայից: Այս փորձաքարի վրա պետք է փորձարկել մարքսիզմի իսկական հասկացողությունն ու ճանաչումը: Յեւ զարմանալի չէ, վոր յերբ Յեւրոպայի պատմությունը բանվոր դասակարգին գործնականորեն բերեց—հասցրեց սվյալ հարցին, այն ժամանակ վո՛չ միայն բոլոր ոպորտունիստներն ու ռեֆորմիստները, այլև բոլոր «կաուցիկականները» (մարդիկ, վորոնք տարբերվում են ռեֆորմիզմի ու մարքսիզմի միջև) պրոլետա-

րիատի դիկտատուրան ժխտաղ վոզորմելի Ֆիլիստերներ ու մանր—բուրժուական դեմոկրատներ դուրս յեկան: Կաուցիկո «Պրոլետարիատի դիկտատուրան» բրոշյուրը, վոր լույս է տեսել 1918 թ. ոգոստոսին, այսինքն՝ այս գրքույկի առաջին հրատարակությունից շատ հետո, մարքսիզմի քաղքենիական ազգայնաման ու գործով նրանից ստորությամբ հրաժարվելու, բայց խոսքով այն կեղծավորաբար ճանաչելու մի նմուշ է (տե՛ս իմ «Պրոլետարական հեղափոխությունն ու ռենեզատ Կաուցիկին» բրոշյուրում, Պետրոգրադ և Մոսկվա, 1918 թ.)¹:

Արդի ոպորտունիզմը հանձին իր գլխավոր ներկայացուցչի, նախկին մարքսիստ Կ. Կաուցիկու, ամբողջովին համապատասխանում է բուրժուական դիրքի այն բնութագրմանը, վոր տալիս է Մարքսը վերևում, վորովհետև այդ ոպորտունիզմը դասակարգային պայքարի ճանաչման բնագավառը սահմանափակում է բուրժուական հարաբերությունների բնազավառով: (Իսկ այդ բնազավառի ներսում, նրա շրջանակներում վոչ մի կրթված լիբերալ չի հրաժարվի «սկզբունքով» ընդունել դասակարգային կռիվը): Ռպորտունիզմը դասակարգային կռիվի ընդունումը չի հասցրելու հենց ամենագլխավոր կետին, կապիտալիզմից կրմունիզմին անցնելու շրջանին, բուրժուազիայի տապալման ու նրա լիակատար վոչնչացման շրջանին: Իրականութայն մեջ այդ շրջանն անխուսափելիորեն դասակարգային չտեսնելված դաժան կռիվի, նրա չտեսնված սուր ձևերի շրջան է հանդիսանում, հետևապես և, այդ շրջանի պետությունն էլ անխուսափելիորեն պետք է նոր ձևի դեմոկրատական (պրոլետարների ու առհասարակ չունեորների համար) և նոր ձևի դիկտատորական պետություն լինի (ընդդեմ բուրժուազիայի):

Այնուհետև: Մարքսի ուսմունքի եյությունը պետութայն մասին միմիայն նա յէ յուրացրել, ով ըմբռնել է, վոր մեկ դասակարգի դիկտատուրան անհրաժեշտ է վո՛չ միայն ընդհանրապես ամեն մի դասակարգային հասարակութայն համար, վո՛չ միայն բուրժուազիային տապալած

1 Յերկեր, հատ. XXIII, էջ 331:

պրովետարիատի համար, այլև մի ամբողջ պատմական ժա-
մանակաշրջանի համար, վոր բաժանում է կապիտալիզմն
«առանց դասակարգերի հասարակութունից»՝ կոմունիզմից :
Քուրժուական պետութիւններէ ձևերը չափազանց բազմա-
զան են, բայց նրանց ելութիւնը մեկ է. այդ բոլոր պետու-
թիւններն այսպես թե այնպես, բայց վերջին հաշիւով ան-
պայման բուրժուազիայի դիկտատուրա յեն հանդիսանում :
Կապիտալիզմից կոմունիզմին անցնելն, իհարկէ, չի կարող
քաղաքական ձևերի անազնի առատութիւնն ու բազմազանու-
թիւնն չբերել, բայց գրանց բոլորի ելութիւնն անխուսա-
փելիորեն մեկ է՝ պրովետարիատի դիկտատուրան :

III ԳՆՈՒՆ

ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ ՅԵՎ ՀԵՂԱՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆ : 1871 ԹՎԻ ՓՍ.ՐԻՉԻ ԿՈՄՈՒՆԱՅԻ ՓՈՐՁԸ : ՄՍ.ՐԲՍԻ ԱՆԱԼԻՉԸ

1. ՎՈՐՆ Ե ԿՈՄՈՒՆԱՐՆԵՐԻ ՓՈՐՁԻ ՀԵՐՈՍՈՒԹՅՈՒՆԸ

Հայտնի յէ, վոր Կոմունայից միջանի ամիս առաջ, 1870 թվի աշնանը, Մարքսը նախադրուչացնում էր Փարիզի բանվորներին, ապացուցելով, թե կառավարութիւնը տա-
պալելու փորձը հուսահատութիւնից բղիտղ հիմարութիւն
կլինէր : Բայց յերբ 1871 թվի մարտին բանվորներէ վզին
փաքաքեցին վճռական ճակատամարտը և նրանք ընդունե-
ցին այն, յերբ ապստամբութիւնն իրողութիւնն դարձավ,
Մարքսը, չնայած վատ նախանշաններին, մեծազույն հիաց-
մունքով վողջունեց պրոլետարիական հեղափոխութիւնը :
Մարքսը պեղանտական համառությամբ չդատապարտեց
«անժամանակ» շարժումը, ինչպես մարքսիզմի ուսական
տխրահոչակ ունեզատ Պրիխանովը, վորը 1905 թվի նոյեմ-
բերին գրում էր բանվորների ու գյուղացիներէ պայքարը
խրախուսելու վողով, իսկ 1905 թվի գեկտեմբերից հետո
լիբերալներէ նման գոռում էր. «պետք չէր զենք վլերցնել» :

Սակայն, Մարքսը լոկ չէր զմայլում, ըստ իր արտա-
հայտութեան, «յերկինքը գրոհի յենթարկող» կոմունարներ-
րի հերոսությամբ : Մաստայական հեղափոխական շարժման
մեջ, թեպետև այն իր նպատակին չհասավ, նա հսկայական
կարևորութիւնն ունեցող պատմական վորձ էր տեսնում,
համաշխարհային պրոլետարիական հեղափոխութեան մի վո-
րձ քայլ զեպի առաջ, գործնական մի քայլ, վոր ամբիւի
կարևոր էր, քան հարյուրավոր ծրագրեր ու դատողու-

Թյաններ: Վերլուծել այդ փորձը, նրանից տակախայի դատեր քաղել, նրա հիման վրա վերանայել էր թեորիան— ահա թե ինչպես եր գնում Մարքան իր խնդիրը:

Միակ «ուղղումը», վոր Մարքան անհրաժեշտ համարեց մտցնել «Կոմունիստական մանիֆեստի» վերաբերմամբ, այն մեկ ուղղումն է, վոր նա կատարեց Փարիզի կոմունարներին հեղափոխական փորձի հիման վրա:

«Կոմունիստական մանիֆեստի» գերմաներեն նոր հրատարակութեան վերջին առաջաբանը, վորն ստորագրել են նրա յերկու հեղինակներն էլ, թվադրված է 1872 թվի հունիսի 24: Այդ առաջաբանում հեղինակները, Կարլ Մարքսն ու Ֆրիդրիխ Ենգելսն, ասում են, թե «Կոմունիստական մանիֆեստի» ծրագիրն «այժմ տեղ-տեղ հնացել է»:

...«Առաձայես—շարունակում են քրամֆ—կոմունան պայտուցեց, վոր զբանվոր դասակարգը չի կարող պարզապես գրավել պատրաստի սլետական մեքենան և այն ընթացքի մեջ դնել՝ սեփական նպատակների կամար»...

Այս ցիտատի յերկրորդ հակերտներին մեջ առնված բառերը հեղինակները փոխ են առել Մարքսի «Քաղաքացիական սլատերագրմը Փրանսիայում» աշխատութունից:

Այսպես ուրեմն, Մարքսն ու Ենգելսը Փարիզի կոմունայի մեկ հիմնական ու գլխավոր դասն այնքան հսկայական կարևորութուն ունեցող էյին համարում, վոր նրանք այն, իբրև էյական ուղղում, մտցրին «Կոմունիստական մանիֆեստի» մեջ:

Չափազանց բնորոշ է, վոր հենց այս էյական ուղղումն են աղավաղել ուղորտունիստները, և նրա իմաստն, անշուշտ, հայտնի չե «Կոմունիստական մանիֆեստը» կարդացողներին իննը տասերորդին, յեթե վոչ իննսուներինը հարյուրերորդին: Այդ աղավաղման մասին մանրամասն մենք կհոսենք ներքևում, այն գլխում, վորը հատկապես նվիրված է աղավաղումներին: Այժմ բավական կլինի նշել, վոր Մարքսի վերևում մեջ բերված հռչակավոր ասույթի տարածված, գոհհիկ «ըմբռնումն» այն է, վոր իբր թե Մարքսն այստեղ շեշտում է գանդաղաքայլ զարգացման դադավարն իբրև հակադրութուն իշխանութեան դրավման և այլն:

Իսկապես և ի շ տ դ ր ա հ ա կ ա ո ա կ է: Մարքսի

միտքն այն է, թե բանվոր դասակարգը պետք է ջ ա ր դ ի փ շ ր ի «պատրաստի սլետական մեքենան», և վոչ թե սահմանափակվի սլարդապես այն դրավելով:

1871 թ. ապրիլի 12-ին, այսինքն՝ հենց Կոմունայի ժամանակ, Մարքսը գրում էր Կուզեմանին.

...«Յեթե դու աչքի անցկացնես իմ «Բրյուսելի 18-ի» վերջին զլուխը, կտեսնես, վոր յես Փրանսական հեղափոխութեան առաջիկա փորձը հայտարարում եմ հետևյալը. մի ձեռքից մյուսը չհանձնել բյուրոկրատական-ազգամական մեքենան, ինչպես լինում էր մինչև այժմ, այլ ջարդ ու փշուր անել այն» (ընդգծումը Մարքսինն է. բնագրում ասված է zerbrechen) «և հենց այդ է մայր ցամաքի վրա կատարվող ամեն մի իսկական ժողովրդական հեղափոխութեան նախապայմանը: Յե՛վ հենց այդ է նաև Փարիզի մեր հերոսական ընկերների փորձը» (եջ 709, «Neue Zeit», XX, 1, 1901—1902 թ.): Մարքսի նամակները Կուզեմանին ուղարկելու լույս են տեսել առնվազն յերկու հրատարակութեամբ, վորոնցից մեկն է իմ խմբագրութեամբ ու իմ առաջաբանով 1:

Այդ խոսքերում՝ «Չարդուկչուր անել բյուրոկրատական-ազգամական սլետական մեքենան»՝ ամփոփված է մարքսից մի հակիրճ արտահայտված գլխավոր դասն այն հարցի մասին, թե վորոնք են պրոլետարիատի խնդիրները հեղափոխութեան մեջ սլետութեան վերաբերմամբ: Յե՛վ հենց այս դասը վոչ միայն բոլորովին մոռացված է, այլև ուղղակի աղավաղված է մարքսից մի տերող, կաուցիկական «մեկնաբանութեամբ»:

Ինչ վերաբերում է Մարքսի «Բրյուսելի 18-ի» մատնանշումին, մենք վերևում լրիվ մեջ բերինք համապատասխան հատվածը:

Հետաքրքրական է առանձնապես նշել յերկու տեղ Մարքսի մեջբերված դատողութեան մեջ: Առաջին՝ նա իր յեղբրակացութունը սահմանափակում է մայր ցամաքով: Այս բանը հասկանալի յեր 1871 թվին, յերբ Անգլիան դեռ զուտ կապիտալիստական ուրինակելի յերկիր էր, բայց առանց գին-վորականութեան և նշանակալից չափով՝ առանց բյուրոկրատիայի: Այդ սխառտով էլ Մարքսը բացատրում էր Անգլիան, վորտեղ հեղափոխութունը, և նույնիսկ ժողովրդական հեղափոխութունը, սլատկերացվում էր հնարավոր

և այն ժամանակ հնարավոր եր՝ առանց «սպառաաստի պետական մեքենան» կործանելու նախապայմանի:

Այժմ, 1917 թվին, առաջին մեծ իմպերիալիստական պատերազմի դարաշրջանում, Մարքսի այդ սահմանափակումը վերանում է: Թե՛ Անգլիան, թե՛ Ամերիկան, ամբողջ աշխարհում անդր-աաքսոնական «ազատության» խոչորագույն ու վերջին ներկայացուցիչները՝ զինվորականության ու բյուրոկրատիզմի բացառապատկան իմաստով, թավալվոր ընկան ամեն ինչ իրենց յենթարկող, ամեն բան ճնշող բյուրոկրատական ուղղման հիմնարկությունների համայնվորարական կեղտոտ, արյունոտ ճահիճը: Հիմա թե՛ Անգլիայում, թե՛ Ամերիկայում «ամեն մի իսկապես ժողովրդական հեղափոխության նախապայմանն» է ջ ա ր դ ե լ, ի ս ո ր ա կ է լ «սպառաաստի պետական մեքենան» (վոր սպառաաստված է այստեղ 1914—1917 թվականներին ու հասցված «յեվրոպական» համաիմպերիալիստական կատարելություն):

Յերկրորդ՝ հատուկ ուշադրություն է արժանի Մարքսի այն չափադանց խորիմաստ դիտողությունը, թե բյուրոկրատական-ուղղման պետական մեքենայի խորտակումն «ամեն մի իսկական ժողովրդական հեղափոխության նախապայմանն է»: «Ժողովրդական» հեղափոխության այս հասկացողությունը տարրինակ է թվում Մարքսի բերանում, և ուրա պլեխանովականներն ու մենչևիկները, Մարսվեյի այդ հետևորդները, վորոնք ուզում են մարքսիստ համարվել, կարող եյին, թերևս այդ արտահայտությունը Մարքսի մոտ «սխալաստություն» («ошибка») հայտարարել: Նրանք մարքսիզմն այնպիսի խղճուկ-լիբերալական աղավաղման են վերածել, վոր նրանց համար, բացի բուրժուական ու պրոլետարական հեղափոխության հակադրումից, ուրիշ վոչինչ գոյություն չունի, բայց հենց այդ հակադրումն էլ նրանք չափազանց մեռելային կերպով են ըմբռնում:

Յեթե որինակի համար վերցնենք XX դարի հեղափոխությունները, ապա հարկ կլինի, իհարկե, պորտուգալական ու տաճկական հեղափոխություններն էլ բուրժուական

համարել: Բայց նրանցից վո՛չ մեկը, վո՛չ էլ մյուսը «ժողովրդական» չեն, վորովհետև ժողովրդի մասսան, նրա վիթխարի մեծամասնությունը ակտիվ, ինքնուրույնորեն, իր սեփական տնտեսական ու քաղաքական պահանջներով նկատելի կերպով հանդես չի յեկել այդ հեղափոխություններից և վոչ մեկի մեջ: Ընդհակառակը, 1905—1907 թվականների ուսական բուրժուական հեղափոխությունը, թեև նա այնպիսի «փայլուն» հաջողություններ չի ունեցել, ինչպիսիք մերթնդմերթ բաժին ընկան պորտուգալական ու տաճկական հեղափոխություններին, անկասկած «իսկական ժողովրդական» հեղափոխություն էր, վորովհետև ժողովրդի մասսան, նրա մեծամասնությունը, ճնշման ու շահագործման միջոցով տրորված ամենախորին հասարակական «ներքնախալերը» վորտքի եյին յեղում ինքնուրույնաբար, հեղափոխության ամբողջ ընթացքի վրա դրին իրենց պահանջների կնիքը, խորտակվող հին հասարակության տեղ՝ իրենց ուղած ձևով նոր հասարակություն կառուցելու իրենց արած փորձերի կնիքը:

Յեվրոպայում 1871 թվին մայր ցամաքի վոչ մի յերկրում էլ պրոլետարիատը ժողովրդի մեծամասնությունը չեր կազմում: «Ժողովրդական» հեղափոխությունը, վոր շարժման մեջ է քաշում իսկապես մեծամասնությունը, կարող եր «ժողովրդական» լինել միմիայն ընդգրկելով թե պրոլետարիատը, թե՛ դյուրացիությունը: Հենց այդ յերկու դասակարգերն եյին, վոր այն ժամանակ «ժողովուրդ» եյին կազմում: Յերկու դասակարգերը միացած են նրանով, վոր «բյուրոկրատական-ուղղման պետական մեքենան» ճնշում, ճղում, շահագործում է նրանց: Ջարդիլ այդ մեքենան, փշրել այն—այդ է «ժողովրդի», նրա մեծամասնության, բոլոր բանվորների և գյուղացիների մեծամասնության իսկական շահը, այդ է ամենաչքավոր գյուղացիների ու պրոլետարների ազատ դաշինքի «նախապայմանը», առանց այդպիսի դաշինքի անհաստատ է դեմոկրատիան ու անհնարին՝ սոցիալիստական վերակազմությունը:

Ինչպես հայտնի յե, հենց այդպիսի դաշինքի ճանապարհ եր բաց անում իր համար Փարիզի կոմունան, վորը

ներքին ու արտաքին բնույթ ունեցող մի շարք պատճառների շնորհիվ իր նպատակին չհասավ:

Հետևաբար, խոսելով «խոհական ժողովրդական հեղափոխութեան» մասին, Մարքսը, բոլորովին չմոռանալով մանր բուրժուազիայի առանձնահատկութիւնները (դրանց մասին նա խոսել է շատ ու հաճախ), ամենախիստ կերպով հաշիւի յեր առնում դասակարգերի փաստական փոխհարաբերութիւնը Յեփրոսայի ցամաքային պետութիւններէ մեծամասնութեան մեջ 1871 թիւին: Իսկ մյուս կողմից, նա հափստում էր, վոր պետական մեքենան «Չարդուփշուր» անել պահանջում են թե՛ բանվորներէ, թե՛ գյուղացիներէ շահերը, վոր այդ բանը միացնում է նրանց, ընդհանուր խնդիր է դնում նրանց առաջ՝ վերացնել «պարազիտը» և այն մի վորևէ նոր բանով փոխարինել: Բայց ինչո՞վ:

2. ԻՆՉՈ՞Վ ՓՈՒԵԱՐԻՆԵԼ ԶԱՐԴՈՒՓՇՈՒՐ ԱՐՎԱԾ ՊԵՏԱԿԱՆ ՄԵՔԵՆԱՆ

Այս հարցին Մարքսը 1847 թիւին, «Կոմունիստական մանիֆեստի» մեջ, դեռ միանգամայն վերացական պատասխան էր տալիս, մի սրտասխան, վոր ավելի ճիշտ՝ խնդիրներն էր մատնանշում, բայց վոչ թե նրանց լուծման յեղանակները: Փոխարինել «պրոլետարիատի կազմակերպմամբ իրրե տիրող դասակարգ», «դեմոկրատիայի նվաճումով»—ահա այս էր «Կոմունիստական Մանիֆեստի» պատասխանը:

Առանց ուտոպիաների մեջ ընկնելու, Մարքսը մասսայական շարժման փորձից էր պատասխան սպասում այն հարցին, թե ինչպիսի կոնկրետ ձևեր կսկսի ընդունել պրոլետարիատի այդ կազմակերպութիւնն իրրե տիրող դասակարգ, հատկապես ինչ կերպով այդ կազմակերպութիւնը կհամատեղվի ամենալրիվ ու հետևողական «դեմոկրատիա նվաճելու» հետ:

Կոմունայի փորձը, վորքան էլ այն փոքր էր, Մարքսը «Քաղաքացիական պատերազմը Ֆրանսիայում» գրվածքի

Ձեջ ամենաուշադիր վերլուծման է յենթարկում: Մեջ բերենք ամենակարևոր տեղերն այդ գրվածքից:

XIX դարում զարգացավ միջին դարերից սուսջացած «կենտրոնացած պետական իշխանութիւնն իր ամեն անդ զանազան ուղղաններով—մշտական զորարանակով, վոստիկանութեամբ, բյուրոկրատիայով, հսգեորականութեամբ, դատավորական դասով»: Կասկածալի ու աշխատանքի դասակարգային հակամարտութեան զարգացմամբ, «պետական իշխանութիւնն ավելի ու ավելի հասարակական իշխանութեան բնույթ էր քնդունում՝ աշխատանքը ճնշելու համար, ընդունում էր դասակարգային տիրապետութեան մեքենայի բնույթ: Ամեն մի հեղափոխութիւնից հետո, վոր մի վորոչ առաջադիմութիւն է հանդիսանում դասակարգային պայքարի մեջ, պետական իշխանութեան զուտ ճնշող բնույթն ավելի ու ավելի բացահայտ է յերևան դալիս»: Պետական իշխանութիւնը 1848—1849 թ. թ. հեղափոխութիւնից հետո դառնում է «կապիտալի» աշխատանքի դեմ մղած պատերազմի ազգային զենքը»: Յերբոք կայսրութիւնն ամբասնդում է այդ:

«Կայսրութեան ուղղակի հակադրութիւնը Կոմունան էր»: «Նա վորջուակի ձևն էր այնպիսի հանրապետութեան, վորը պետք է վերացնէր վոչ միայն դասակարգային տիրապետութեան միապետական ձևը, այլև հենց դասակարգային տիրապետութիւնը»...

Վո՞րն էր պրոլետարական, սոցիալիստական հանրապետութեան այդ «վորոչ» ձևը: Վո՞րն էր այն պետութիւնը, վորը նա սկսել էր ստեղծել:

...«Կոմունայի առաջին դեկրետը մշտական զորքի վոչնչացումն ու այն զինված ժողովրդով փոխարինելն էր»...

Այս պահանջն այժմ գրված է սոցիալիստական կոչվել ցանկացող բոլոր կուսակցութիւններէ ծրագրերում: Բայց թե ինչ արժէն նրանց ծրագրերը, ամենից լավ յերևում է մեր եսերներէ ու մենչեկիների վարմունքից, վորոնք հենց փետրվարի 27-ի (հ. տ.) հեղափոխութիւնից հետո իրապես հրաժարվեցին այդ պահանջը կենսագործելուց:

...«Կոմունան կազմված էր Փարիզի զանազան շրջանների քաղաքային ձայնավորներից, վորոնք ընտրված էին ընդհանուր ընտրական երազովուքի հիման վրա: Նրանք պատասխանատու էին և ամեն ժամանակ փոփոխելի: Նրանց մեծամասնութիւնն, ինքնըստիներքյան հասկանալի յե, բողկացած էր բանվորներից կամ բանվոր դասակարգի ճանաչված ներկայացուցիչներից»...

...«Վոստիկանութիւնը, վոր մինչև այժմ պետական կառավարութեան զործիքն էր, այժմ անմիջապես զրկվեց իր բոլոր քաղաքական Փռնկիչանքից և դարձավ Կոմունայի պատասխանատու ուղղանը, վոր

կարելի յեր ամեն ժամանակ փոխել... Նույնպես և—կառավարչութիւն
բոլոր մյուս ճյուղերի չինովնիկները... Սկսած Կոմունայի անդամներից,
վերելից մինչև ներքև, հասարակական ծառայութիւնը պետք է կատար-
վեր բանվորի աշխատավարձով: Պետական բարձր պաշտոնատար անձերի
ձեռք բերած ամեն տեսակ արտոնութիւններն ու ներկայացուցչութիւն
համար տրվող դրամներն անհետացան այդ պաշտոնյաների հետ միա-
սին... Մշտական զորքն ու վոստիկանութիւնը, հին կառավարչութիւն
նյութական իշխանութիւն այդ զործիքները, վերացնելուց հետո Կոմուն-
նան անմիջապէս ձեռնարկեց խորտակելու հողերը ճշման դործիքը,
տերտերները ուժը... Դատական պաշտոնյաները կորցրին իրենց յերևու-
թական անկախութիւնը... այսուհետև նրանք պետք է բաց կերպով
ընտրվեյին, պատասխանատու և փոփոխելի լինեյին»...

Այդպէս ուրեմն, Կոմուննան պետական ջարդուիշուր
արված մեքենան կարծես թէ փոխարինեց «միմիայն» ավե-
լի լիակատար դեմոկրատիայով, այն է՝ մշտական զորա-
բանակի վոչնչացումով, բոլոր պաշտոնատար անձերի լիա-
կատար ընտրելիութեամբ ու փոփոխելիութեամբ: Բայց
իսկապէս այդ «միմիայն» նշանակում է մի տեսակ հիմ-
նարկների հսկայական փոխարինումն սկզբունքորեն այլ
տեսակի հիմնարկներով: Այստեղ մենք տեսնում ենք հենց
այն դեպքերից մեկը, յերբ «քանակը վորակի յե փոխարկ-
վում»՝ դեմոկրատիան, վորն իրականացված է այնպիսի
ամենամեծ լիակատարութեամբ ու հետևողականութեամբ,
վորպիսին ընդհանրապէս հնարավոր է յերևակայել, բոլոր-
ժողովական դեմոկրատիայից փոխվում է պրոլետարականի,
պետութիւնից (—հատուկ ուժ՝ վորոչ դասակարգ ճնշելու
համար) փոխվում է մի այնպիսի բանի, վորն այլևս իս-
կապէս պետութիւն չէ:

Ճնշել բոլորժողովային ու նրա դիմադրութիւնը դեռ-
ևս անհրաժեշտ է: Այս բանն առանձնապէս կարևոր էր Կո-
մունայի համար, և նրա պարտութիւն պատճառներից մեկն
այն է, վոր նա բավականաչափ վճռականորեն չէր անում
այդ բանը: Բայց այստեղ ճնշող որդան հանդիսանում է
արդեն բնակչութիւն մեծամասնութիւնը, և վոչ թէ փոք-
րամասնութիւնը, ինչպէս լինում էր միշտ թէ՛ ստրկու-
թիւն, թէ՛ ճորտութիւն, թէ՛ վարձու ստրկութիւն ժամա-
նակ: Իսկ քանի վոր ժողովրդի մեծամասնութիւնն ինքն
է ճնշում իրեն ճնշողներին, ապա ճնշման «հատուկ ուժի»

կարիք այլևս չկա: Այս իմաստով պետութիւնն սկսում
է մահանալ: Արտոնյալ փոքրամասնութիւն հատուկ հիմ-
նարկների փոխարեն (արտոնյալ չինովնիկութիւն, մշտա-
կան զորաբանակի հրամանատարութիւն) մեծամասնու-
թիւնն ինքն անմիջականորեն կարող է կատարել այդ բա-
նը, և վորքան ավելի համաժողովրդական է դառնում պե-
տական իշխանութիւն Փունկցիաների հենց կատարումը,
այնքան ավելի պակաս կարևոր է դառնում այդ իշխանու-
թիւնը:

Այդ տեսակետից առանձնապէս ուշադրալ է Կոմունայի
ձեռնարկած այն միջոցը, վորն ընդդէմ է Մարքսը. ներ-
կայացուցչութիւն համար տրվող ամեն տեսակ դրամների,
չինովնիկների ամեն տեսակ դրամական արտոնութիւնների
վերացումը, բոլոր պաշտոնատար անձերի վարձատրու-
թիւնը պետութիւն մեջ «բանվորի աշխատավարձի» չափին
իջեցնելը: Հենց այստեղ է, վոր ամենից ավելի ակնբախ
կերպով է արտահայտվում բեկումը—բոլորժողովական դեմո-
կրատիայից դեպի պրոլետարական դեմոկրատիան, ճնշո-
ղական դեմոկրատիայից՝ դեպի ճնշված դասակարգերի դե-
մոկրատիան, պետութիւնից, իբրև վորոչ դասակարգ
ճնշելու «հատուկ ուժից»՝ դեպի ճնշողներին ժողովրդի
մեծամասնութիւն, բանվորների ու դուրդացիների, ընդհա-
նուր ուժով ճնշելը: Յեւ—պետութիւն հարցին վերաբերող
հենց այս, առանձնապէս ակնբախ, թերևս ամենակարևոր
կետում է, վոր Մարքսի դասերն ամենից ավելի յեն մո-
ռացված: Հանրամտչելի մեկնաբանութիւնների մեջ, վո-
րոնց թիվ ու համար չկա, այդ մասին չեն խոսում: «Ըն-
դունված է» լուր այդ մասին, իբրև իր ժամանակն անց-
կացրած մի «միամտութիւն» մասին, այնպէս, ինչպէս վոր
քրիստոնյաները, պետական կրոնի դիրք ձեռք բերելով,
«մոռացան» նախնական քրիստոնեյութիւն «միամտու-
թիւնները» նրա դեմոկրատական—հեղափոխական վողու-
հետ միասին:

Պետական բարձրագույն պաշտոնյաների վարձատրու-
թիւն իջեցումը պարզամիտ, պրիմիտիվ դեմոկրատիզմի
պահանջ է թվում «պարզապէս»: Նորագույն ոպորտունիզ-

մի «Հիմնադիրներին» մեկը, նախկին սոցիալ-դեմոկրատ Յո-
հաննիսյանը, շատ անգամ է վարժություններ արել՝ կըրկ-
նելով բուրժուական գուհիի հեզնությունները «պրիմի-
տիվ» դեմոկրատիզմի հասցեյին: Ինչպես բոլոր ուղղափառ-
նիստները, ինչպես այժմյան կառուցիկականները, նա էլ
բոլորովին չըմբռնեց այն, վոր նախ՝ անցումը կապիտա-
լիզմից դեպի սոցիալիզմ անհնար է, առանց վորոչ «վերա-
դարձի» դեպի «պրիմիտիվ» դեմոկրատիզմը (վորովհետև
այլ կերպ է՞նչպես պետք է անցնել պետական ֆունկցիանե-
րի կատարմանը բնակչության մեծամասնության և գլխո-
վին ամբողջ բնակչության կողմից), իսկ յերկրորդ՝ վոր
«պրիմիտիվ դեմոկրատիզմը» կապիտալիզմի ու կապիտա-
լիստական կուլտուրայի հիման վրա—այն չէ, ինչ վոր
պրիմիտիվ դեմոկրատիզմը նախնադարյան կամ մինչկապի-
տալիստական ժամանակներում էր: Կապիտալիստական
կուլտուրան ստեղծել է խոշոր արտադրություն, գործա-
բաններ, յերկաթուղիներ, փոստ, հեռախոսներ և այլն,
իսկ այդ բազայի վրա հին «պետական իշխանություն»
ֆունկցիաների հսկայական մեծամասնությունն այնքան
պարզացել է ու կարող է վերածվել գրանցման, արձանա-
գրման, ստուգման այնպիսի ամենապարզ գործառնու-
թյունների, վոր այդ ֆունկցիաները միանգամայն մատչե-
լի կդառնան բոլոր զբաղեց մարդկանց, վոր այդ ֆունկ-
ցիաները լիովին կարելի կլինի «բանվորի» սովորական
«աշխատավարձով» կատարել, վոր կարելի չէ (և պետք է)
այդ ֆունկցիաներից խլել ինչ—վոր արտոնվածություն,
«իշխանավորություն» ամեն մի սովեր:

Առանց բացառություն չունեցող պաշտոնատար անձերի
լիակատար ընտրովությունը, ամեն ժամանակ փոփոխե-
լիությունը, նրանց ոռձիկը «բանվորի» սովորական «աշ-
խատավարձին» իջեցնելը, այդ պարզ ու «ինքնըստինքյան
հասկանալի» դեմոկրատական միջոցառումները, լիովին
միավորելով բանվորների և գյուղացիության մեծամասնու-
թյան շահերը, միևնույն ժամանակ ծառայում են իրրե-
կամուրջ, վորը կապիտալիզմից տանում է դեպի սոցիալիզ-
մը: Այդ միջոցառումները վերաբերում են հասարակության

պետական, դուռ քաղաքական վերակառուցմանը, բայց
նրանք, իհարկե, իրենց ամբողջ իմաստն ու նշանակու-
թյունն ստանում են միմիայն «սեփականագրկողներին սե-
փականագրկման» իրականացման կամ նախապատրաստման
կապակցությամբ, այսինքն՝ արտադրություն միջոցներին
վրա ունեցած կապիտալիստական մասնավոր սեփականու-
թյան՝ հասարակական սեփականություն դառնալու կա-
պակցությամբ:

«Կոմունան»—գրում էր Մարքսը—ճշմարտություն դարձրեց բոլոր
բուրժուական հեղափոխությունների լողունը՝ եթան կառավարու-
թյունը, վոնչապես ծախքերի յերկու ամենախոշոր հողվածները՝ բանակն
ու չինովիկությունը»:

Գյուղացիությունից, ինչպես նաև մանր բուրժուալի-
այի մյուս շերտերից միմիայն չնչին փոքրամասնությունն
է «վեր բարձրանում», «մարդ դառնում» բուրժուական
իմաստով, այսինքն՝ կա՛մ ունևոր մարդ, բուրժուա յե
դառնում, կա՛մ ապահովված ու արտոնյալ չինովիկ:
Գյուղացիության վիթխարի մեծամասնությունն ամեն մի
կապիտալիստական յերկրում, վորտեղ միայն գյուղացիու-
թյուն կա (իսկ կապիտալիստական յերկրների մեծամաս-
նությունն այդպես է), ճնշված է կառավարություն կող-
մից և տենչում է նրա տապալումը, փախազում է
(жарит) «եթան» կառավարության: Այդ բանը կարող
է իրականացնել միմիայն պրոլետարիատը, իսկ իրակա-
նացնելով այն՝ նա միևնույն ժամանակ մի քայլ է անում
դեպի պետության սոցիալիստական վերակառուցումը:

3. ՊԱՌԱՄԵՆՏԱՐԻՉՄԻ ՎՈՉՆՉԱՑՈՒՄԸ

«Կոմունան»—գրում էր Մարքսը—պետք է լիներ վո՛չ թե պառլա-
մենտարական, այլ աշխատող մի կորպորացիա, և միևնույն ժամանակ
թե՛ որենդիթ էր, թե՛ որենքները գործադրող»...

...«Փոխանակ յերեք կամ վեց տարին մի անգամ վորսնելու, թե
տիրող դասակարգի վոր անդամն է ներկայացնելու և արդե՛րու (ver-und
zertreten) ժողովրդին պառլամենտում, դրա փոխարեն ընդհանուր
ընտրական իրավունքը պետք է ծառայի կոմունաներում կազմակերպ-
ված ժողովրդին, վորպեսզի վերջինս կարողանար իր ձեռնարկու-
թյունների համար բանվորներ, հսկիչներ, հաշվապահներ դռնել, ինչպես վոր

անհատական ընտրական իրավունքն այդ նույն նպատակին և ծառայում
ամեն մի ուրիշ աշխատանք տվողի համար»:

Պառլամենտարիզմի այս յերևելի քննադատությունը,
վոր տրված է 1871 թվականին, այժմ, սոցիալ-ըմբռնիզմի
ու ոպորտունիզմի տիրապետության շնորհիվ, նույնպես
պատկանում է մարքսիզմի «մոռացված խոսքերի» շարքին:
Պրոֆեսիայով մինիստրներն ու պառլամենտական գործիչ-
ները, պրոլետարիատի դավաճաններն ու մեր որերի «գոր-
ծարար» սոցիալիստները պառլամենտարիզմի քննադատու-
թյունն ամբողջութամբ անարխիստներին են թողել, և այդ
զարմանալի խելոք հիմունքով, պառլամենտարիզմի ամեն մի
քննադատություն «անարխիզմ» հայտարարել: Վոչ մի տա-
րորինակ բան չկա, վոր «առաջավոր» պառլամենտական
յերկրները պրոլետարիատը, զզվանք զգալով այնպիսի սո-
ցիալիստներ տեսնելիս, ինչպիսիներն են՝ Շայդեմանները,
Դավիդները, Լեգինները, Սամբաները, Ռենոդեյները, Հեն-
դերսոնները, Վանդերվելդենները, Ստաուսինգները, Բրան-
տինգները, Բիսսոլատիները և Բնկ., ավելի ու ավելի հա-
ճախակի իր համակրանքը նվիրում եր անարխո-սինդիկա-
լիզմին, չնայած այն հանգամանքին, վոր նա ոպորտունիզմի
հարազատ յեղբայրն եր:

Բայց Մարքսի համար հեղափոխական դիալեկտիկան
յերբեք այն դատարկ մոդային Փրազը, այն չխիչխիան խա-
զալիքը չի յեղել, ինչպիսին այն դարձրել են Պլեխանովը,
Կաուցկին և ուրիշները: Մարքսը գիտեր անխնա կերպով իր
կայերը խղել անարխիզմի հետ, յերբ վերջինս չեր կարո-
ղանում ոգտագործել նույնիսկ բուրժուական պառլամեն-
տարիզմի «ախոռը», առանձնապես այն ժամանակ, յերբ
ակնհայտորեն բացակայում է հեղափոխական սիտուացիան,
բայց միևնույն ժամանակ նա գիտեր նաև տալ պառլամեն-
տարիզմի իսկական հեղափոխական-պրոլետարական քննա-
դատությունը:

Միքանի տարին մի անգամ վորոչել, թե տիրող դասա-
կարգի վոր անգամը պետք է պառլամենտում ճնշի, ճգմի
ժողովրդին—ահա բուրժուական պառլամենտարիզմի իսկա-
կան եյությունը, վոր՛չ միայն պառլամենտական—սահմանա-

դրական միապետությունները, այլև ամենադեմոկրատական
հանրապետությունների մեջ:

Բայց յեթե զեննք պետության հարցը, յեթե քննարկենք
պառլամենտարիզմն, իրբև պետության հիմնարկներից
մեկը, այդ բնագավառում պրոլետարիատի անելիքների տե-
սակետից, ապա վոր՛ուտեղ և յեղը պառլամենտարիզմից,
ի՞նչպես կարելի յե առանց նրան կառավարել:

Կրկին ու կրկին հարկավոր է ասել. Կոմունայի ուսում-
նասիրության վրա հիմնված Մարքսի դասերն այնքան մո-
ռացված են, վոր արդի «սոցիալ-դեմոկրատի» (կարգա՝
սոցիալիզմի արդի դավաճանի) համար ուղղակի անհասկա-
նալի յե պառլամենտարիզմի այլ քննադատություն, բացի
անարխիստական կամ ռեակցիոն քննադատությունից:

Յեղը պառլամենտարիզմից, իհարկե, ներկայացուցչա-
կան հիմնարկների ու ընտրականության վոչնչացման մեջ
չե, այլ ներկայացուցչական հիմնարկները խոսարաններից
«աշխատող» հիմնարկներ դարձնելու մեջ: «Կոմունան պետք
է վոր՛չ թե պառլամենտական հիմնարկ լիներ, այլ աշխա-
տող, միաժամանակ որենտղիբ և որենքները կատարող»:

«Վոչ թե պառլամենտական, այլ աշխատող» հիմնարկ-
այս խոսքն ի՞սկը տեղին է ասված արդի պառլամենտական-
ները ու սոցիալ-դեմոկրատիայի պառլամենտական «սենյակի
չնիկների» հասցեյին: Դիտեցեք պառլամենտական յերկրնե-
րից վորը կուզեք, Ամերիկայից մինչև Շվեյցարիա, Փրան-
սիայից մինչև Անգլիա, Նորվեգիա և այլն. իսկական «պե-
տական» աշխատանքը կատարում են կուլիսները հետևում
և կատարում են դեպարտամենտները, գրասենյակները,
չտաբները: Պառլամենտներում միմիայն դատարկաբանում
են՝ «հասարակ ժողովրդին» խարելու հատուկ նպատակով:
Այդ այն աստիճան ճիշտ է, վոր մինչև անգամ ոռուսական
հանրապետության մեջ, բուրժուական-դեմոկրատական
հանրապետության մեջ, նախքան նրա իսկական պառլամենտ
ստեղծել կարողանալը, իսկույն յերևան յեկան պառլամեն-
տարիզմի այդ բոլոր մեղքերը: Փոսած քաղքենիության այն-
պեսի հերոսներ, ինչպիսիներն են Սկոբելևիներն ու Ծերե-
թելիները, Չերնովներն ու Ավիսենտյեվները, կարողացան

մինչև անգամ Սորհուրդներն ել ապականել ամենազարչելի բուրժուական պառլամենտարիզմի որինակով, Սորհուրդները դատարկ խոսարաններ դարձնելով: Սորհուրդներում պարոնայք «սոցիալիստական» մինիստրները Փրազյորությամբ ու բանաձևերով խաբխրում են դյուրահավատ մոսթիկներին: Կառավարության մեջ պերմանենտ կադրիլ են խաղում, մի կողմից, վորպեսզի յեկամտաբեր ու պատվավոր պաշտոնների «գաթայի մոտ» հերթով վորքան կարելի յե շատ եսերներ ու մենչևիկներ նստեցնեն, մյուս կողմից, վորպեսզի ժողովրդի «ուշադրությունն զբաղեցնեն»: Իսկ զբասենյակներում, շտաբներում «պետակա՛ն» դործ են «գործում»:

«Дело Народа»-ն, «սոցիալիստ-հեղափոխականները» կառավարող կուսակցության որդանը, վերջերս խմբագրական առաջնորդողում խոստովանեց, — «լավ հասարակության» պատկանող մարդկանց աննման անկեղծությամբ, հասարակություն, վորի մեջ «բոլորը» քաղաքական պոռնկությամբ են պարապում, — վոր նույնիսկ այն մինիստրություններում, վորոնք (ներեցե՛ք արտահայտությանս համար) «սոցիալիստներին» են պատկանում, վոր նույնիսկ նրանց մեջ ամբողջ չինոփնիկական ապարատն ըստ էյության հինն է մնում, գործում է հին ձևով, միանգամայն «ազատորեն» սաբոտաժի յե յենթարկում հեղափոխական ձեռնարկումները: Բայց յեթե մինչև անգամ այդ խոստովանությունը չլիներ, մի՞թե կառավարության մեջ եսերների ու մենչևիկների մասնակցելու փաստական պատմությունը չի ապացուցում այդ բանը: Բնորոշ է այստեղ միմիայն այն, վոր մինիստրական հասարակության մեջ լինելով կաղետների հետ, պարոնայք Չերնովները, Ռուսանովները, Չենդիևիկներն ու «Дело Народа»-յի մյուս խմբագիրներն այն աստիճան կորցրել են ամոթը, վոր չեն քաջվում հրապարակով, առանց կարմրելու, իբրև մի աննշան բան պատմել, վոր «իրենց մոտ» մինիստրությունների մեջ ամեն ինչ հին կարգով է դնում: Հեղափոխական-դեմոկրատական Փրազ՝ դյուրական Հակոններին տխմարացնելու համար, և չինոփնիկական զբասենյակային ձգձգում՝ կապիտալիստներին «գո-

հացնելու» համար—ահա ձեզ «ազնիվ» կոալիցիայի էյուրթյունը:

Կամուսան բուրժուական հասարակության ծախու և փտած պառլամենտարիզմը փոխարինում է այնպիսի հիմնարկներով, վորոնց մեջ դատողության ու քննարկման ազատությունը չի այլասերվում, խաբեյություն չի դառնում, վորովհետև պառլամենտականներն իրենք պետք է աշխատեն, իրենք պետք է կատարեն իրենց որենքները, իրենք պետք է ստուգեն, թե ինչ է ստացվում դրանից կյանքում, իրենք պետք է անմիջականորեն պատասխանատու լինեն իրենց ընտրողների առաջ: Ներկայացուցչական հիմնարկները մնում են, բայց այստեղ չկա պառլամենտարիզմը, իբրև սուանձին սիստեմ, իբրև որենսդիր ու գործադիր աշխատանքի բաժանման, իբրև պատգամավորների արտոնյալ զրության սիստեմ: Առանց ներկայացուցչական հիմնարկների մենք չենք կարող դեմոկրատիա պատկերացնել, նույնիսկ պրոլետարական դեմոկրատիա. իսկ առանց պառլամենտարիզմի՝ կարող ենք և պարտակա՛ն եմք, յեթե բուրժուական հասարակության քննադատությունը մեզ համար դատարկ խոսքեր չեն, յեթե բուրժուազիայի տիրապետությունը տապալելու ձգտումը մեր լուրջ ու անկեղծ ձգտումն է, և վոչ թե «ընտրական» Փրազ՝ բանվորների ձայները վորսալու համար, ինչպես վոր է մենչևիկների ու եսերների համար, ինչպես վոր է Շայդեմանների ու Լեզինների, Սամբանների ու Վանդերվելդների համար:

Չափազանց ուսանելի յե, վոր խոսելով այն չինոփնիկության Փունկցիաների մասին, վորը հարկավոր է թե՛ կոմունային, թե՛ պրոլետարական դեմոկրատիային, Մարքսը համեմատության համար վերցնում է «ամեն մի այլ աշխատանք տվողի» ծառայողներին, այսինքն՝ սովորական կապիտալիստական մի ձեռնարկություն իր «բանվորներով, հսկիչներով ու հաշվապահներով»:

Մարքսի մոտ մի կաթիլ անգամ ուտոպիզմ չկա այն իմաստով, վոր նա հնարեր, յերևակայությամբ «նոր» հասարակություն ստեղծեր: Վո՛չ, նա ուսումնասիրում է, իբրև մի բնագաղտմական պրոցես, նոր հասարակության

ծնունդը հնից, այդ հնից դեպի նորը տանող անցման ձևերը: Նա վերցնում է մասսայական պրոլետարական շարժման իրական փորձը և աշխատում է նրանից գործնական դասեր քաղել: Նա «սովորում է» կոմունայից, ինչպես վոր բոլոր մեծ հեղափոխական մտածողները չեյին վախենում սովորել ճնշված դասակարգի մեծ շարժումների փորձից, առանց յերբևիցե պեղանտական «բարոյախոսություններով» վերաբերվելու նրանց (Պլեխանովի՝ «պետք չէր դենք վերցնել» կամ Ծերեթելու՝ «դասակարգը պետք է ինքնասահմանափակվի» խրատների նման):

Չինովնիկությունը միանգամից, ամենուրեք, մինչև վերջը վոչնչացնելու մասին խոսք չի կարող լինել: Այդ ուսուցիչ յե: Բայց միանգամից ջարդուփշուր անել չինովնիկական հին մեքենան և անմիջապես սկսել նորը կառուցել, վոր թույլ է տալիս հետզհետե վոչնչացնել ամեն մի չինովնիկություն, այդ ուսուցիչ չե, այդ—կոմունայի փորձն է, այդ—հեղափոխական պրոլետարիատի անմիջական, հերթական խնդիրն է:

Կպախտալիզմը պարզացնում է «պետական» վարչության Ֆունկցիաները, հնարավորություն է տալիս դեն շարտելու «իշխանավորությունը» (начальствование) ու ամբողջ գործը վերածելու պրոլետարների կազմակերպությանն (իրբև տիրող դասակարգ), վոր ամբողջ հասարակության անունից «բանվորներ, հսկիչներ, հաշվապահներ» է վարձում:

Մենք ուսուցիչներ չենք: Մենք «յերագողներ» չենք այն մասին, թե ինչպես միանգամից կառավարվենք առանց վորեւե վարչության, առանց վորեւե յենթարկման. այդ անարխիստական ցնորքները, վորոնք հիմնված են պրոլետարիատի դիկտատուրայի խնդիրները չհասկանալու վրա, հիմնովին խորթ են մարքսիզմին և գործնականում ծառայում են միմիայն սոցիալիստական հեղափոխությունը մինչև այն ժամանակ հետաձգելուն, յերբ մարքիկ կիտվեն: Վո՛չ, մենք սոցիալիստական հեղափոխություն ենք ուզում հենց այնպիսի մարդկանցով, վորոնք այժմ կան, վորոնք առանց յենթարկման, առանց վերահսկողության, առանց

«հսկիչներն ու հաշվապահներն» կառավարվել չեն կարող: Բայց յենթարկվել պետք է բոլոր շահագործվողներն ու աշխատավորների ղինված ավանդադրին՝ պրոլետարիատին: Պետական չինովնիկների առանձնահատուկ «իշխումն» կարելի յե ու պետք է սկսել անմիջապես, մի որվա ընթացքում փոխարինել «հսկիչներն ու հաշվապահներն» հասարակ Ֆունկցիաներով, Ֆունկցիաներ, վորոնք այժմ էլ միանգամայն մատչելի յեն ընդհանրապես քաղաքացիների դարգացման մակարդակին և կարող են լիովին կատարվել «բանվորի աշխատավարձով»:

Կազմակերպենք խոշոր արտադրությունը, յելակես ունենալով այն, ինչ վոր արդեն ստեղծել է կապիտալիզմը, մենք ինքնաբա, բանվորներա, հենվելով մեր բանվորական փորձի վրա, ստեղծելով ամենախիստ յերկաթե դիպիլինա, վոր պահպանվելու յե ղինված բանվորների պետական իշխանությամբ, պետական չինովնիկներին դարձնենք սոսկ մեր հանձնարարությունները կատարողներ, պատասխանատու, փոփոխելի, համեստ վարձատրություն ստացող «հրեկիչներ ու հաշվապահներ» (իհարկե, ամեն տեսակի, կերպի ու աստիճանի տեխնիկների հետ միասին).—ահա մեր պրոլետարական խնդիրը, ահա ինչից կարելի յե և պետք է սկսել պրոլետարական հեղափոխություն կատարելիս: Այսպիսի սկզբնավորությունը, վորը հիմնված է խոշոր արտադրության բազայի վրա, ինքնըստինքյան տանում է դեպի ամեն տեսակ չինովնիկության աստիճանական «մահացումը», դեպի հետզհետե այնպիսի կարգ ստեղծելը,—կարգ առանց չահերտների, կարգ, վոր նման չի վարձու ստրկության,—դեպի այնպիսի կարգ, յերբ հսկողության ու հաշվավորության ավելի ու ավելի պարզացող Ֆունկցիաները վկատարեն բոլորը հերթով, ապա նրանք սովորություն կդառնան և, վերջապես, կվերանան իրբև հատուկ շերտի մարդկանց հատուկ Ֆունկցիաներ:

Անցյալ դարի յոթանասնական թվականների դերմանական մի սրամիտ սոցիալ-դեմոկրատ վաստն անվանել է սոցիալիստական տնտեսության որինակ: Այդ շատ ճիշտ է: Այժմ փոստը մի տնտեսություն է, վոր կազմակերպված է

պետական-կապիտալիստական մոնոպոլիայի տիպով: Իմպերիալիզմը հետզհետե բոլոր տրեստներն այդ տիպի կազմակերպության և փոխարկում: Այստեղ՝ աշխատանքով ծանրաբեռնված ու սովահար «հասարակ» աշխատավորները գլխին կանգնած և նույն բուրժուական բյուրոկրատիան: Բայց այստեղ արդեն պատրաստ և հասարակական տնտեսավարության մեխանիզմը: Տապալենք կապիտալիստներին, զինված բանվորների յերկաթե բազուկով կտարենք այդ շահագործողների դիմադրութունը, ջարդուփշուր անենք արդի պետության բյուրոկրատական մեքենան— և մեր առաջ կանգնած կլինի «պարագլխից» ազատված, տեխնիկապես բարձր սարքավորված մի մեխանիզմ, վորը լիովին կարող են բանեցնել իրենք, միավորված բանվորները, վարձելով տեխնիկներ, հսկիչներ, հաշվապահներ, վարձատրելով նրանց բոլորի, ինչպես նաև առհասարակ բոլոր «պետական» պաշտոնյաների աշխատանքը բանվորի աշխատավարձով: Ահա կոնկրետ, գործնական, բոլոր տրեստներին վերաբերմամբ անմիջապես իրադրոճելի խնդիր, վորն աշխատավորներին ազատում և շահագործումից, վոր հաշվի յե առնում կոմունայի՝ արդեն գործնականապես սկսած փորձը (հատկապես պետական շինարարության բնագավառում):

Ամբողջ ժողովրդական տնտեսութունը, կազմակերպված ինչպես փոստը, այն ձևով, վոր տեխնիկները, հսկիչները, հաշվապահները, ինչպես և բոլոր պաշտոնատար անձերը, «բանվորի աշխատավարձից» բարձր ուժիկ չստանան և զինված պրոլետարիատի վերահսկողության ու ղեկավարության ներքո գտնվեն,— ահա մեր ամենամերձավոր նպատակը: Ահա թե ինչպիսի պետութուն և անհրաժեշտ մեղ և ինչպիսի տնտեսական հիմունքով: Ահա թե ինչ կտա մեզ պատվամանտրիզմի վոչնչացումն ու ներկայացուցչական հիմնարկների պահպանումը, ահա թե ինչը աշխատավոր դասակարգերին կփրկի այդ հիմնարկների պրոնկացումից, վոր կատարում է բուրժուազիան:

...«Ազգային կազմակերպության այն համառոտ ուղիղում, վոր կոմունան ժամանակ չունեցավ մանրամասն մշակելու, մեխանիզմայն վորջակի ասված և, վոր կոմունան պետք է նույնիսկ ամենափոքրիկ դյուլի քաղաքական ձևը լինի»... կոմունաներից պետք է ընարվեր նաև «ազգային պատգամավորութունը» Փարիզում:

...«Այն սակավաթիվ, բայց շատ կարևոր ֆունկցիաները, վորոնք այն ժամանակ զեռ կմնային կենտրոնական կառավարության համար, չպետք է վերացվեյին,— այդպիսի օրնոմը դիտակցական կեղծիք էր,— այլ պետք է հանձնվեյին կոմունայ, այսինքն խոտորեն պատասխանատու պաշտոնյաների ձեռքը»...

...«Ազգի միասնութունը վո՛չ թե պետք է վոչնչացվեր, այլ, ընդհակառակը, կազմակերպվելը կոմունայ կառուցվածքի միջոցով: Ազգի միասնութունը պետք է իրականութուն դառնար՝ վոչնչացնելով այն պետական իշխանութունը, վորն իրեն այդ միասնության մարմնացումն էր ցույց տալիս, բայց ուղում էր ազգից անկախ, նրանից վեր կանգնած լինել: Այդ պետական իշխանութունն իսկապես միմիայն մակարածական մի ուտույց էր ազգի մարմնի վրա»... «Միդիրն այն էր, վոր կարվեյին—դեն դրվեյին հին կառավարական իշխանության զուտ ճնշ սրգանները, իսկ իրեն՝ հասարակութունից բարձր կանգնած լինելու հավակնութուն ունեցող այդ իշխանության օրինական ֆունկցիաները նրա ձեռքից իրվեյին և հասարակության պատասխանատու պաշտոնյաների ձեռքը հանձնվեյին»:

Թե վորքան չեն հասկացել—դուրս ավելի ճիշտ կլինի ասել՝ չեն կամեցել հասկանալ—արդի սոցիալ-դեմոկրատիայի ուլորտունիստները Մարքսի այս դատողութունները, ամենից լավ ցույց է տալիս ունեզատ Բերնշտայնի «Սոցիալիզմի նախադրյալներն ու սոցիալ-դեմոկրատիայի խնդիրները» հերոստրատորեն հոչակավոր գիրքը: Մարքսի հենց այդ մեջբերված խոսքերի առթիվ Բերնշտայնը գրում էր, թե այդ ծրագիրն «իր քաղաքական բովանդակությամբ բոլոր եյական դժերով մեծազույն նմանութուն և ցուցաբերում Պրուդոնի—Ֆեդերալիզմի հետ... Չնայած Մարքսի ու «մանր բուրժուա» Պրուդոնի (Բերնշտայնը «մանր բուրժուա» բառերը չալիքրաների մեջ է դնում, կարծելով, թե գրանով հեղնանք է արտահայտում) միջև յեղած մյուս բոլոր տարաձայնութուններին, այս կետերում նրանց մտածոլոր տարաձայնութուններին, այն կետերում նրանց մտածողության ընթացքն այնքան մոտ է միմյանց, վորքան հնազուլթյան ընթացքն այնքան մոտ է միմյանց, վորքան հնազուլթոր է միայն: Իհարկե, շարունակում է Բերնշտայնը,

մունիցիպալիտետները նշանակութունն աճում է, բայց «ինձ կասկածելի չե թվում, վոր դեմոկրատիայի առաջին խնդիրն արդի պետութունների այդպիսի վերացումն է (Auflösung — բառացի՝ ցրում, լուծում) և նրանց կազմակերպութան այնպիսի լիակատար փոփոխութունը (Umwandlung — հեղաշրջում), ինչպես պատկերացնում են Մարքսն ու Պրուդոնը. այն է՝ ազգային ժողովի կազմումը գալառական կամ մարզային ժողովների պատգամավորներից, վորոնք իրենց հերթին պիտի կազմվեյին կոմունանների պատգամավորներից, — այնպես վոր միանգամայն պետք է անհետանար ազգային ներկայացուցչութունների ամբողջ նախկին ձևը» (Բերնշտայն, «Նախադրյալներ», 1899 թ. գերմաներեն հրատարակութուն, էջ 134 և 136) :

Այս ուղղակի հրեշտավոր բան է. Մարքսի հայացքները «պետական իշխանութան — պարազիտի վոչնչացման» մասին չփոթե՛լ Պրուդոնի Ֆեդերալիզմի հետ: Բայց — այս պատահական չէ, վորովհետև ուղորտունիստի մտքովն անգամ չի անցնում, վոր Մարքսն այստեղ ամենևին էլ Ֆեդերալիզմի մասին չի խոսում իրեն ցենտրալիզմի հակալիք, այլ խոսում է հին, բուրժուական, բոլոր բուրժուական յերկրներում գոյութուն ունեցող պետական մեքենան վիշրելու մասին:

Ուղորտունիստի մտքով անցնում է միմիայն այն, ինչ վոր նա տեսնում է իր շուրջը, քաղքենիական առօրյականութան ու «ռեֆորմիստական» լծացման շրջանում, այն է՝ միմիայն «մունիցիպալիտետները»: Պրոլետարիատի հեղափոխութան մասին ուղորտունիստը մտածելն անգամ մոռացել է:

Այդ ծիծաղելի չե: Բայց ուշագրավ է, վոր այս կետի վերաբերմամբ Բերնշտայնի հետ չեյին վիճարանում: Շատերն են հերքել Բերնշտայնին, առանձնապես Պլեխանովը ուսական, Կաուցկին յեվրոպական գրականութան մեջ, — բայց վո՛չ մեկը, վո՛չ էլ մյուսը չեն խոսել Մարքսի այս աղավաղման մասին, վոր կատարել է Բերնշտայնը:

Ուղորտունիստն այնքան մոռացել է հեղափոխականորեն մտածել և հեղափոխութան մասին խորհրդածել, վոր նա

«Ֆեդերալիզմ» է վերագրում Մարքսին, չփոթելով նրան անարխիզմի հիմնադիր Պրուդոնի հետ: Իսկ ուղղափառ մարքսիստ լինել, հեղափոխական մարքսիզմի ուսմունքը պաշտպանել ցանկացող Կաուցկին ու Պլեխանովն այդ մասին լու՛մ են: Այստեղ է թագնված մարքսիզմի ու անարխիզմի միջև յեղած տարբերութանը վերաբերող հայացքների այն ծայրահեղ դուհեկացման արմատներից մեկը, վոր հատուկ է թե՛ կաուցկիականներին, թե՛ ուղորտունիստներին, և վորի մասին մենք դեռ պետք է խոսենք:

Ֆեդերալիզմի հետք անգամ չկա Մարքսի՝ Կոմունայի փորձին վերաբերող մեջբերված դատողութունների մեջ: Մարքսը համաձայնում է Պրուդոնին հենց այն բանում, ինչ վոր չի տեսնում ուղորտունիստ Բերնշտայնը: Մարքսը տարածայնում է Պրուդոնի հետ հենց այն բանում, վորի մեջ Բերնշտայնը նրանց նմանութունն է տեսնում:

Մարքսը Պրուդոնի հետ համաձայն է այն բանում, վոր նրանք յերկուսն էլ արդի պետական մեքենան «Չարդուփշուր անելու» կողմնակից են: Մարքսիզմի այս նմանութունն անարխիզմի հետ (թե՛ Պրուդոնի, թե՛ Բակունինի հետ) չեն ուզում տեսնել վո՛չ ուղորտունիստները, վո՛չ կաուցկիականները, վորովհետև այդ կետում նրանք հեռացել են մարքսիզմից:

Մարքսն անհամաձայն է թե՛ Պրուդոնի, թե՛ Բակունինի հետ հենց Ֆեդերալիզմի հարցում (ել չեմ խոսում պրոլետարիատի դիկտատուրայի մասին): Անարխիզմի մանրբուրժուական հայացքներից Ֆեդերալիզմը բղխում է սկզբունքորեն: Մարքսը ցենտրալիստ է: Յեվ նրա մեջ բերված դատողութունների մեջ վոչ մի չեղում չկա ցենտրալիզմից: Միմիայն այն մարդիկ, վորոնք լի յին քաղքենիական «սնահավատ հավատով» դեպի պետութունը, կարող են բուրժուական՝ մեքենայի վոչնչացումը ցենտրալիզմի վոչնչացում համարել:

Ե՛հ, իսկ յեթե պրոլետարիատն ու ամենաչքավոր դուրացիութունն իրենց ձեռքն առնեն պետական իշխանութունը, լիովին ազատորեն կազմակերպվեն ըստ կոմունանների

1 Ձեռագրում այնուհետև հետևում է. «պետական»:

և բոլոր կոմունաների գործողութիւնը միացնեն կապիտալը հարվածելու, կապիտալիստների դիմադրութիւնը խորտակելու, յերկաթուղիների, գործարանների, հողի և այլն մասնավոր սեփականութիւնն ամբողջ ազգին, ամբողջ հասարակութեանը հանձնելու համար, — մի՞թե այդ ցենտրալիզմ չի լինի, մի՞թե այդ ամենահետևողական դեմոկրատական ցենտրալիզմ չի լինի, և այն ել՝ պրոլետարական ցենտրալիզմ:

Բերնշտայնը պարզապես չի կատարում գլխի ընկնել, վոր հնարավոր է կամավոր ցենտրալիզմ, կոմունաների հոփարակամ միավորումն իբրև մի ազգ, պրոլետարական կոմունաների կամավոր ձուլումն բուրժուական տիրապետութիւնը և բուրժուական պետական մեքենան խորտակելու համար: Ինչպես ամեն մի Ֆիլիստերի, Բերնշտայնին ել ցենտրալիզմը պատկերանում է իբրև այնպիսի մի բան, վոր կարելի չէ միմիայն վերելից, միմիայն չինտիլիկութեան ու զինվորականութեան միջոցով փաթաթել ժողովրդի վզին ու պահպանել:

Մարքսը դիտմամբ, կարծես նախատեսելով իր հայացքների աղավաղման հնարավորութիւնն, ընդգծում է, թե գիտակցական կեղծիք են հանդիսանում կոմունայի հասցեյին այն մեղադրանքները, իբր թե կոմունան ուզում էր վոչնչացնել ազգի միասնութիւնը, վերացնել կենտրոնական իշխանութիւնը: Մարքսը դիտմամբ գործ է ածում «կադմակերպել ազգի միասնութիւնն» արտահայտութիւնը, վորպեսզի գիտակցական, դեմոկրատական, պրոլետարական ցենտրալիզմը հակադրի բուրժուական, զինվորական, չինտիլիկական ցենտրալիզմին:

Բայց... ամեն տեսակ խուլից վատթարը նա չէ, ով չի ուզում լսել: Իսկ հատկապես արդի սոցիալ-դեմոկրատիայի ոպորտունիստները լսել չեն ուզում պետական իշխանութիւնը վոչնչացնելու, պարազիտը կտրել-դեն գցելու մասին:

5. ՊԱՐԱԶԻՏԻ, ԱՅՆ Ե՝ ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՎՈՉՆՁԱՅՈՒՄԸ

Մենք արդեն մեջ բերինք Մարքսի համապատասխան խոփերը և պետք է լրացնենք դրանք:

...«Նոր պատմական ստեղծագործութեան սովորական ճակատագրին այն է, — դրամ էր Մարքսը, — վոր այն համարում են հասարակական կյանքի ավելի հին ու մինչև անդամ իրենց ժամանակն անցկացրած ձևերի ընդորինակումը, վորոնց փոքրիչատե նման են նոր հիմնարկները: Մյուսպես ել այս նոր կոմունան, վորը կտարւմ է (bricht — ջարդում է) արդի պետական իշխանութիւնը, դիմում էր իբրև միջնադարյան կոմունաների վերակենդանացում, ... իբրև մանր պետութիւնների միութիւն (Մոստսեյո, Ժիրոնդիստներ), ... իբրև ծայրահեղ կենտրոնացման դեմ մղվող հին կովի չափազանցված ձևը...»

...«Կոմունալ կառուցվածքը հասարակական մարմին կվերադարձնէր այն բոլոր ուժերը, վորոնք մինչև այժմ լափում էին այդ պարագիտական ուռուցք «պետութիւնը», վորը սնվում է հասարակութեան հաշվին և կասեցնում նրա ազատ շարժումը: Միայն այս գործով նա արդեն նպաստած կլինէր Ֆրանսիայի վերածնութեանը...»

...«Կոմունալ կառուցվածքը դուրսական արտադրողներին կենթարկէր յուրաքանչյուր մարդի գլխավոր քաղաքների հողերը դեկավարութեանը և այնտեղ նրանց համար կապահովէր, ի դեմս քաղաքային բան-վորների, իրենց շահերի բնական ներկայացուցիչներին: Հենց կոմունայի գոյութիւնն իսկ իր հետ, իբրև ինքնաբերական Հասկանալի մի բան, տեղական ինքնավարութիւն էր բերում, բայց այլևս վոչ իբրև հակակշիռ պետական իշխանութեան, վորն այժմ ավելորդ է դառնում»:

«Պետական իշխանութեան վոչնչացումն», վոր «պարագիտական ուռուցք էր», նրա «կտրել-դեն նետելը», «նրա խորտակումը», «պետական իշխանութիւնն այժմ ավելորդ է գարնում», — ահա թե ինչ արտահայտութիւններով էր խոսում Մարքսը պետութեան մասին, զնահատելով ու վերլուծման յենթարկելով կոմունայի փորձը:

Այս ամենը գրված է գրեթե կես դար առաջ, և հիմա, կարծես, պեղումներ պետք է կատարել, վորպեսզի չաղտվաղված մարքսիզմը լայն մասսաների գիտակցութեանը հասցնենք: Այն յեղրակացութիւնները, վոր արված են Մարքսի ապրած վերջին մեծ հեղափոխութեան վրա կատարված գիտողութիւններից, մոռացել են հենց այն ժամանակ, յերբ հասել է պրոլետարիատի հետագա մեծ հեղափոխութիւնների ժամանակը:

...«Մեկնարանութիւնների այն բազմազանութիւնը, վոր առաջ է բերել կոմունան, և շահերի այն բազմազանութիւնը, վորոնք իրենց արտահայտութիւնը գտան նրա մեջ, ապացուցում են, վոր նա վերին աստիճանի ճկուն քաղաքական մի ձև էր, մինչև կատարութեան բոլոր նախկին ձևերը, ըստ իրենց էություն, ճշման ձևեր էին: Նրա

իսկական գաղտնիքն ահա թե ինչ եր. նա, ըստ էություն, բանվոր դասակարգի կառավարութունն էր, արտադրող դասակարգի կուլի արդյունքը յուրացնող դասակարգի դեմ, վերջապես հայտնադործված այն քաղաքական ձևը, վորի ժամանակ կարող էր իրականանալ աշխատանքի տնտեսական ազատագրությունը»...

«Առանց այս վերջին պայմանի՝ կոմունալ կառուցվածքն անկարելիություն ու խարեյություն կլինեք»...

Ուտոպիստներն զբաղվում էին այն քաղաքական ձևվերի «հայտնադործումով», վորոնց ժամանակ պետք է տեղի ունենար հասարակութայն սոցիալիստական վերակառուցումը: Անարխիստներն իրենցից վանում էին քաղաքական ձևերի հարցն ընդհանրապես: Արդի սոցիալ-դեմոկրատիայի ուպորտունիստները պառլամենտական դեմոկրատական պետության բուրժուական քաղաքական ձևերն ընդունել են իբրև մի սահման, վորից այն կողմն անցնել չի կարելի, և այդ «նմուշի» առաջ աղոթելով՝ կոտրել են իրենց ճակատը, անարխիզմ են հայտարարել այդ ձևերը ջարդուփշուր անելու ամեն մի ձգտում:

Սոցիալիզմի ու քաղաքական պայքարի ամբողջ պատմությունից Մարքսն այն յեղրակացությունը հանեց, վոր պետությունը պետք է անհետանա, վոր նրա անհետանալուն անցնելու ձևը (պետությունից վոչ-պետության անցնելը) պիտի լինի «իբրև տիրապետող դասակարգ կազմակերպված պրոլետարիատը»: Բայց Մարքսը չէր ձեռնարկում հայտնագործելու այդ ապագայի քաղաքական ձևերը: Նա սահմանափակվում էր Փրանսական պատմության ճշգրիտ դիտողությամբ, նրա վերլուծմամբ ու այն յեղրակացությամբ, վորին բերում էր 1851 թիվը, այն է՝ թե դործը հասնում է բուրժուական պետական մեքենան խորտակելուն:

Յեւ յերբ պրոլետարիատի մասսայական հեղափոխական շարժումը բռնկվեց, Մարքսը, չնայած այդ շարժման անհաջողության, չնայած նրա կարճատևության ու ակնբախ թուլության, սկսեց ուսումնասիրել, թե նա ինչ ձևվեր է հայտնագործել:

Կոմունան—պրոլետարական հեղափոխության «վերջապես հայտնադործած» այն ձևն է, վորի ժամանակ կարող

է իրականանալ աշխատանքի տնտեսական ազատագրությունը:

Կոմունան պրոլետարական հեղափոխության առաջին փորձն է՝ ջարդուփշուր անելու բուրժուական պետական մեքենան և «վերջապես հայտնադործված» քաղաքական այն ձևն է, վորով կարելի յե ու պետք է փոխարինել ջարդուփշուր արվածը:

Հետագա շարադրանքի ընթացքում մենք կտեսնենք, վոր 1905 ու 1917 թվականների ռուսական հեղափոխությունները, այլ պարագաներում, այլ պայմանների առկայությամբ, շարունակում են կոմունայի դործը և հաստատում Մարքսի հանճարեղ պատմական վերլուծությունը:

ՇԱՐՈՒՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆ: ԵՆԳԵԼՍԻ ԼՐԱՑՈՒՑԻՉ
ՊԱՐԶԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Կոմունայի փորձի նշանակութեան հարցի առթիվ Մարքսը տվել է այն, ինչ վոր հիմնական է: Ենդեւրը շատ անգամ շոշափել է նույն թեման, պարզարանելով Մարքսի վերլուծութիւնն ու յեզրակացութիւնները, յերբեմն այնպիսի ուժով ու ցցունութեամբ է լուսարանել հարցի մյուս կողմերը, վոր այդ պարզարանութիւնների վրա անհրաժեշտ է առանձին կանգ առնել:

1. «ԲՆԱԿԱՐԱՆԱՅԻՆ ՀԱՐՑԸ»

Բնակարանային հարցին նվիրված իր յերկուս (1872 թվին) Ենդեւրն արդեն հաշիւի յե առնում Կոմունայի փորձը, միջանի անգամ կանգ առնելով այն վնդիրների վրա, վոր ունի հեղափոխութիւնը պետութեան նկատմամբ: Հետաքրքրական է, վոր կոնկրետ թեմայով ակներևարար պարզվում են, մի կողմից, պրոլետարական պետութեան նմանութեան գծերն այժմյան պետութեան հետ,—գծեր, վորոնք յերկու դեպքում ել հիմք են տալիս խոսելու պետութեան մասին,—իսկ մյուս կողմից, տարբերութեան գծերը կամ անցումը դեպի պետութեան վոչնչացումը:

«Ինչպէս լուծել բնակարանային հարցը: Արդի հասարակութեան մեջ այդ ճիշտ այնպէս է լուծվում, ինչպէս ամեն մի այլ հասարակական հարց,—պահանջի ու առաջարկի տնտեսական աստիճանական համարեցումով, իսկ այդ այնպիսի մի լուծում է, վոր ինքը շարունակ նորից է ծնում հարցը, այսինքն՝ վոչ մի լուծում չի տալիս: Թե ինչպէս կլուծի այդ հարցը սոցիալական հեղափոխութիւնը, այդ կախված է վո՛չ միայն ժամանակի ու տեղի պարագաներից, այլ կապված է նաև

շատ ավելի հեռու գնացող հարցերի հետ, վորոնց մեջ կարևորագոյններից մեկն է— քաղաքի և դուրսի միջև յեղած հակադրութիւնը վոչնչացնելու հարցը: Քանի վոր մենք ապագա հասարակութեան կառուցման ուսուպիական սխտեմներ հորինելով չենք զբաղվում, ապա դրա վրա կանգ առնելն ավելի քան պարզապէս դործ կլինի: Մի բան անկասկած է,—այդ այն է, վոր արդեն այժմ մեծ քաղաքներում բավականաչափ բնակելի չենքեր կան և անմիջապէս կարելի է բավարարել բնակարանային իրական կարիքը, յեթե այդ չենքերը խելացի կերպով ոգտագործվեն: Հասկանալի յե, այդ կարելի յե իրականացնել միմիայն այժմյան տերերին սեփականազրկելու միջոցով և այդ տներում անտուշ բանվորներին կամ չափից ավելի դերլցված բնակարաններում ապրող բանվորներին բնակեցնելով: Յեվ հենց վոր պրոլետարիատը քաղաքական իշխանութիւնը նվաճի, այդպիսի միջոցառումը, վոր հասարակական ոգտի շահերից է ըլխում, նույնքան հեշտ իրագործելի կլինի, վորքան արդի պետութեան ձեռքով կատարվող մյուս սեփականազրկումներն ու բնակարանների գրավումը» (1887 թ. դերմ. հրատարակութիւն, էջ 22):

Այստեղ չի քննարկվում պետական իշխանութեան ձեւի փոփոխութիւնը, այլ նկատի յե առնվում միմիայն նրա գործունեութեան բովանդակութիւնը: Այժմյան պետութեան կարգադրութեամբ ել սեփականազրկումներ ու բնակարանների գրավումներ են կատարվում: Պրոլետարական պետութիւնն ել, դործի ձևական տեսակետից, «կլարգադրի» գրավել բնակարաններն ու եքսպրոպրիացիայի յենթարկել տները: Բայց պարզ է, վոր հին գործադիր ապարատը, բուրժուազիայի հետ կապված չինովնիկութիւնը պարզապէս անպետք կլինի պրոլետարական պետութեան կարգադրութիւնները կենսագործելու համար:

...«Անհրաժեշտ է համարել, վոր աշխատավոր ժողովրդի կողմից աշխատանքի բոլոր դործիքներին, ամբողջ արդունարեութեանը փաստորեն տիրանալը՝ պրոլետարիատական «հետգնման» ուղղակի հակադրութիւնն է հանդիսանում: Վերջին դեպքում՝ առանձին բանվորը բնակարանի, դուրգայիական հողամասի, աշխատանքի դործիքի սեփականատեր է դառնում: Իսկ առաջին դեպքում՝ տները, դործարանների ու աշխատանքի դործիքների համաքական սեփականատերը մնում է «աշխատավոր ժողովուրդը»: Այդ տներից, դործարաններից և այլն ոգտվել, դոնե անցման շրջանում, հազիվ թե թույլատրվի անհատներին ու ընկերութիւններին առանց ծախսերը վճարելու: Ընչա այդպէս ել և հողային սեփականութեան վոչնչացումը չի յենթադրում հողային ոննտայի վոչնչացումը, այլ նրա հանձնումը հասարակութեանը, թեպէտև փոխակերպված ձևով: Հետևաբար, աշխատավոր ժողովրդի կողմից աշխատ

տանքի բոլոր գործիքներին վաստակես տեր դառնալն ամենեին չի բա-
ցառում, վոր պահպանվի վարձով վերցնելն ու վարձով տալը» (եջ 69) :

Այս դատողութեան մեջ շոշափված հարցը, այն է՝ պե-
տութեան մահացման տնտեսական հիմունքները մենք
կենդանարկենք հետևյալ գլխում: Ենդեկը չափազանց զգուշ
է արտահայտվում, ասելով, թե պրոլետարական պետու-
թյունը «հազիվ թե» առանց վճարի բնակարաններ բաժա-
նի, «գոնե անցման շրջանում»: Ամբողջ ժողովրդին պատ-
կանող բնակարաններն առանձին ընտանիքներին վարձով
տալը յենթադրում է թե՛ այդ վարձի գանձում, թե՛ վորոշ
վերահսկողութուն, թե՛ բնակարանների բաշխման այս
կամ այն նորմայի մշակում: Այդ բոլորը պահանջում է
պետութեան վորոշ ձև, բայց ամենեին չի պահանջում ա-
ռանձին ռազմական ու բյուրոկրատական ապարատ՝ պաշ-
տոնատար անձերի հատուկ արտոնյալ դրութեամբ: Իսկ
իրերի այնպիսի դրութեանն անցնելը, յերբ կարելի կլինի
բնակարանները ձրի բաժանել, կապված է պետութեան
լիակատար «մահացման» հետ:

Խոսելով այն մասին, վոր բլանկիստները կոմունայից
հետո ու նրա փորձի ազդեցութեամբ անցան մարքսիզմի
սկզբունքային դիրքին, Ենդեկն անցողակի հետևյալ կեր-
պով է ձևակերպում այդ դիրքը.

...«Պրոլետարիատի քաղաքական գործողութեան ու նրա զիկտատու-
բայի անհրաժեշտութունն, իբրև անցում դեպի գասակարգերի, իսկ
նրանց հետ միասին նաև պետութեան վերացումը...» (եջ 55) :

Տառացի քննադատութեան ինչ-վոր սիրահարներ կամ
«մարքսիզմը վոչնչացնող» բուրժուական հեղինակներ, թե-
րևս, հակապետութուն կհամարեն այն, վոր այստեղ, «Անտի-
Դյուրինդից» վերը մեջբերված հատվածում, ընդունվում է
«պետութեան վերացումը», բայց այդպիսի Փորմուլան
ժխավում է իբրև անարխիստական: Զարմանալի չէր լինի,
յեթե ոպորտունիստները Ենդեկին ել «անարխիստների»
չարքը գասեյին,—այժմ ավելի ու ավելի յե տարածվում
ինտերնացիոնալիստներին անարխիզմի մեջ մեղադրելը սո-
ցիալ-չովինիստների կողմից:

Վոր դասակարգերի վերացման հետ միասին տեղի կու-

նենա նաև պետութեան վերացումը, այդ բանը միշտ ու-
սուցել է մարքսիզմը: «Պետութեան մահացման» մասին
«Անտի-Դյուրինդում» գտնված հանրածանոթ հատվածը
անարխիստներին մեղադրում է վո՛չ թե սոսկ այն բանում,
վոր նրանք պետութեան վերացման կողմնակից են, այլ
նրանում, վոր նրանք քարոզում են, թե իբր հնարավոր է
վերացնել պետությունը «այստրվանից մինչև եզուց»:

Նկատի առնելով այն, վոր ներկայումս տիրապե-
տող «սոցիալ-դեմոկրատական» դոկտրինան բոլորովին ա-
զավաղում է մարքսիզմի վերաբերմունքը դեպի անարխիզ-
մը՝ պետութեան վոչնչացման հարցի վերաբերմամբ, ա-
ռանձնապես ոգտակար է հիշեցնել Մարքսի ու Ենդեկի մի
բանավեճը անարխիստների հետ:

2. ԲԱՆԱՎԵՃ ԱՆԱՐԽԻՍՏՆԵՐԻ ՀԵՏ

Այդ բանավեճը տեղի յե ունեցել 1873 թվին: Մարքսն
ու Ենդեկը հոդվածներ եյին տվել իտալական սոցիալիս-
տական ժողովածուին պրոլետնիստների, «ավտոնոմիստնե-
րի» կամ «անտիպրոլետարիստների» դեմ և միմիայն 1913
թվին այդ հոդվածները գերմաներեն թարգմանութեամբ լույս
տեսան «Neue Zeit»-ում:

...«Յեթե բանվոր դասակարգի քաղաքական կռիվը,—դրում էր
Մարքսը,—ճարելով անարխիստներին ու քաղաքականութեան ժխտումը
նրանց կողմից,—հեղափոխական ձևեր է ընդունում, յեթե բանվորները
բուրժուազիայի զիկտատուբայի տեղն իրենց հեղափոխական զիկտատու-
բան են դնում, ապա նրանք սկզբունքների անարգման մի սոսկալի վո-
ճիբ են կատարում, վորովհետև որվա իրենց խղճուկ, կոպիտ պահանջ-
ներին բավարարութուն տալու համար, բուրժուազիայի դիմադրու-
թյունը խորտակելու համար, բանվորները պետութեանը հեղափոխական
ու անցողիկ ձև են տալիս, փոխանակ զենքը վայր դնելու և պետու-
թյունը վերացնելու...» («Neue Zeit», 1913—1914, 32-րդ տարի, հա-
տոր 1, էջ 40) :

Ահա թե պետութեան ինչպիսի «վերացման» գեմ էր
բացառապես ծառանում Մարքսը, հերքելով անարխիստնե-

1 «Neue Zeit»—գերմանական սոցիալ-դեմոկրատիայի թերթական
որդանը:

րին: Նա բոլորովին այն բանի դեմ չէր յերևում, վոր պետու-
թյունն անհետանալու յե դասակարգերի անհետացման հետ
միասին կամ կվերացվի նրանց վերացման հետ միասին,
այլ նա դեմ էր, վոր բանվորները հրաժարվեն զենք գոր-
ծածելուց, կազմակերպված բռնությունից, այսինքն այն-
պիսի պետութայնից, վոր պետք է ծառայի «բուրժուազիա-
յի դիմադրությունը խորտակելու» նպատակին:

Մարքսը դիտմամբ ընդգծում է պրոլետարիատի համար
անհրաժեշտ պետութայն «հեղափոխական ու անյոդիկ ձե-
վը», վորպեսզի չաղավաղեն անարխիզմի դեմ նրա մղած
պայքարի իսկական իմաստը: Պրոլետարիատին պետություն-
ը պետք է միմիայն ժամանակավորապես: Մեր ու անար-
խիստների միջև ամենևին տարաձայնություն չկա պետու-
թյան վերացման հարցի մասին, վորչափ խնդիրը վերա-
բերում է այդ վերացմանն իրբև նպատակի: Մենք պնդում
ենք, վոր այդ նպատակին հասնելու համար անհրաժեշտ
է ժամանակավորապես ոգտվել պետական իշխանության
զենքերից, միջոցներից, գործելակերպից՝ չահագործողնե-
րի դեմ, ինչպես վոր դասակարգերի վոչնչացման համար
ել անհրաժեշտ է ճնշված դասակարգի ժամանակավոր դիկ-
տատուրան: Անարխիստների դեմ Մարքսը հարցերը դնում
է ամենակտրուկ ու ամենապարզ ձևով. արդյոք բանվոր-
ները «ցած պիտի դնեն զենքը» կապիտալիստների լուծը
թոթափելիս, թե՞ այն ոգտագործեն կապիտալիստների
դեմ, վորպեսզի նրանց դիմադրությունը խորտակեն: Իսկ
մի դասակարգի կողմից մյուս դասակարգի դեմ զենքը
սխտեմատիկ կերպով ոգտագործելն ի՞նչ բան է, յեթե վոչ
պետութայն «անցողիկ ձևը»:

Թող ամեն մի սոցիալ-դեմոկրատ հարց տա իրեն. ար-
դյոք այդպե՞ս է դրել ինքը պետութայն հարցը անարխիստ-
ների դեմ բանակուխ մղելիս. արդյոք այդպե՞ս է դրել
հարցը Յերկրորդ Ինտերնացիոնալի պաշտոնական սոցիա-
լիստական կուսակցությունների ահագին մեծամասնու-
թյունը:

Ենդեւսը շատ ավելի մանրամասն ու հանրամատչելի կեր-
պով է շարադրում միևնույն մտքերը: Ամենից առաջ նա

ծաղրում է մտքերի շփոթությունը պրուդոնիստների մոտ,
վորոնք իրենց «անտիպոթրիտարիստ» էյին անվանում, այ-
սինքն՝ ժխտում էյին ամեն տեսակ հեղինակություն, ամեն
տեսակ հպատակում, ամեն տեսակ իշխանություն: Վերց-
րե՛ք գործարանը, յերկաթուղին, նալը բաց ծովում, —ա-
սում է Ենդեւսը,—մի՞թե պարզ չէ, վոր առանց վորոչ
հպատակման, հետևարար, առանց վորոչ հեղինակության
կամ իշխանության չի կարող գործել և վոչ մեկն այդ
բարդ տեխնիկական ձեռնարկություններից, վորոնք հիմնը-
ված են մեքենաների գործադրության ու բազմաթիվ ան-
ձերի պլաննչափ աշխատակցության վրա:

...«Յեթե յես,—դրում է Ենդեւսը,—ամենակատարի անտիպոթ-
րիտարիստների դեմ առաջ եմ մղում այս փաստարկները, ապա նրանք
կարող են ինձ միմիայն հետևյալ պատասխանը տալ. «Այ, այդ ճիշտ
է, բայց խոսքն այստեղ այն ավտորիտետի մասին չէ, վորով մենք ոթ-
տում ենք մեր պատգամավորներին, այլ վորոչ համաձայնաբար պա-
սիկ»: Այդ մարդիկ կարծում են, թե մենք կարող ենք վորեւ էր վո-
խել, յեթե փոխնք նրա անունը»...

Այս կերպով ցույց տալով, վոր ավտորիտետն ու ավ-
տոնոմիան հարարերական հասկացողություններ են, վոր
նրանց գործադրության ասպարեզը փոխվում է հասարա-
կական զարգացման տարրեր փուլերի հետ, վոր անհեթե-
թություն է նրանց արտոլուտ համարելը, ավելացնելով,
վոր մեքենաների գործադրության ու խոշոր արտադրու-
թյան մարզը շարունակ ընդարձակվում է, Ենդեւսն ավտո-
րիտետին վերաբերող ընդհանուր դատողություններից անց-
նում է պետութայն հարցին:

...«Յեթե ավտոնոմիստները,—դրում է նա,—կամենային միայն
այն ասել, թե սպաղայի սոցիալական կազմակերպությունը թույլ է տա-
լու ավտորիտետ միմիայն այն սահմաններում, վորոնք անխուսափելի-
րեն թելադրվում են արտադրության պայմաներով, այդ դեպքում
նրանց հետ զու կարելի կլինի ընդհանուր լեզու գտնել: Բայց նրանք
կողմ են այն բոլոր փաստերի նկատմամբ, վորոնք անհրաժեշտ են
զարձնում ավտորիտետը, և բուն կերպով պայքարում են բոտի դեմ:

«Ինչո՞ւ անտիպոթրիտարիստները չեն սահմանափակվում նրանով,
վոր աղմկում են քաղաքական ավտորիտետի դեմ, պետութայն դեմ:
Բոլոր սոցիալիստները համաձայն են, վոր պետությունը, իսկ նրա հետ
միասին նաև քաղաքական ավտորիտետը, կանհետանան սպաղա սոցիա-

լահան հեղափոխութեան հետեանքով. այսինքն՝ հասարակական ֆունկցիաները կկորցնեն իրենց քաղաքական բնույթը և կդառնան սոցիալական շահերի վրա հսկող հասարակ վարչական ֆունկցիաներ: Բայց անտիպոսիտոքիստները պահանջում են, վորպեսզի քաղաքական պետութեանը վերացվի մի հարվածով, վերացվի ավելի վաղ, քան այն սոցիալական հարաբերութեանները, վորոնք ծնել են նրան: Նրանք պահանջում են, վորպեսզի սոցիալական հեղափոխութեան առաջին դործողութեանը ավտորիտետի վերացումը լինի:

«Արդյոք յերեկեիցե հեղափոխութեան տեսել են այդ պարոնները: Անտարակույս հեղափոխութեան ամենավտորիտար բանն է, ինչպիսին միայն հնարավոր է: Հեղափոխութեանը մի գործողութեան է, վորով բնակչութեան մի մասն իր կամքը մյուսի վրին է փախաթում՝ հրացաններէ, սվիններէ, թնդանոթներէ, այսինքն չտիպալանց ավտորիտար միջոցներէ ոգնութեամբ: Յեւ վաղից կուսակցութեանն անհրաժեշտաբար հարկադրված է լինում պահպանել իր տիրապետութեանն այն սարսափի միջոցով, վոր ներշնչում է ռեակցիոններն նրա պէնքը: Յեթե Փարիզի կոմունան զինված ժողովրդի հեղինակութեան վրա չհենվեր ընդդէմ բուրժուազիայի, մի՞թէ նա կարող էր մի որվանից ավելի կյանք ունենալ: Իրավունքը չունենք մենք, ընդհակառակը, կշտամբելու կոմունային այն բանի համար, վոր նա չտիպալանց զիջ էր ոգտվում այդ հեղինակութեանից: Աղպես ուրեմն՝ յերկուսից մեկը: Կամ ավտորիտարիտաներն իրենք էլ չզլտեն, թէ ինչ են ասում, և այդ դեպքում նրանք բոլ խառնափոխութեան են սերմանում: Կամ նրանք զիտեն այդ, և այդ դեպքում նրանք դավաճանում են պրոլետարիատի դործին: Յերկու դեպքում էլ նրանք ծառայում են միմիայն ռեակցիային» (Եջ 39):

Այս դատողութեան մեջ շոշափված են այն հարցերը, վորոնք պետք է քննարկվեն պետութեան մահացման ժամանակ քաղաքականութեան ու եկոնոմիկայի ունեցած հարաբերութեան թեմայի կապակցութեամբ (այդ թեմային նվիրված է հետեյալ գլուխը): Իրանք են՝ հասարակական ֆունկցիաները քաղաքական ֆունկցիաներից հասարակ վարչական ֆունկցիաներ դառնալու և «քաղաքական պետութեան» հարցերը: Այս վերջին արտահայտութեանը, վոր առանձնապես կարող է թյուրբիմացութեան առաջ բերել, մատնանշում է պետութեան մահացման պրոցեսը. մահացող պետութեանը նրա մահացման վորոշ աստիճանի ժամանակ կարելի չէ վոչ-քաղաքական պետութեան անվանել:

Ենդեյալի այս դատողութեան մեջ ամենից ավելի ուշադրավը դարձյալ հարցադրումն է անարխիստների դեմ:

Այն սոցիալ-դեմոկրատները, վորոնք ուզում են Ենդեյալի աշակերտները լինել, 1873 թվից սկսած միլիոն անգամ վիճել են անարխիստների դեմ, բայց վիճել են հատկապես վաչ այնպես, ինչպես կարելի չէ ու պետք է վիճեն մարքսիստները: Անարխիստների պատկերացումը պետութեան վերացման մասին խառնաշփոթ է և վոչ-հեղափոխական, — ահա թէ ինչպես էր դնում հարցն Ենդեյալը: Հենց հեղափոխութեանն է իր ծագման ու զարգացման ընթացքով, բրոնութեան, ավտորիտետի, իշխանութեան, պետութեան վերաբերմամբ ունեցած իր առանձնահատուկ խնդիրներով, վոր չեն ուզում տեսնել անարխիստները:

Արդի սոցիալ-դեմոկրատները մտա անարխիզմի սովորական քննադատութեանը հանդէլ է ամենազուտ քաղքենիական դոկտրինայի. «մենք իբր ընդունում ենք պետութեանը, իսկ անարխիստները չեն ընդունում»: Հասկանալի չէ, վոր այդպիսի դոկտրինայինը չի կարող չվանել փոքրիշատե մտածող ու հեղափոխական բանվորներին: Ենդեյալն ուրիշ բան է ասում. նա ընդգծում է, վոր բոլոր սոցիալիստներն ընդունում են պետութեան անհետացումն իբրև սոցիալիստական հեղափոխութեան հետեանք: Այնուհետև նա կոնկրետ կերպով դնում է հեղափոխութեան հարցը, հատկապես այն հարցը, վորը սովորաբար սոցիալ-դեմոկրատները ոպորտունիզմից դրդված, շրջանցում են, թողնելով, վոր այդ հարցն այսպես ասած «մշակեն» բացառապես անարխիստները: Յեւ այս հարցը դնելով, Ենդեյալը ցուլին ուղղակի յեղջյուրներից է բռնում. արդյոք կոմունան չպե՞տք է ավելի շատ ոգտվեր պետութեան, այսինքն՝ զինված, իբրև տիրապետող դասակարգ կազմապիսինքն՝ զինված, իբրև տիրապետող դասակարգ կազմակերպված պրոլետարիատի հեղափոխական իշխանութեանից:

Տիրող պաշտոնական սոցիալ-դեմոկրատիան հեղափոխութեան մեջ պրոլետարիատի ունեցած կոնկրետ խնդիրների հարցից իր գլուխը սովորաբար ազատում էր կամ սոսկ ֆիլիստերի ծաղրանքով, կամ, լավագույն դեպքում՝ խուսափողական սովետական «բանը բան ցույց կտա» ֆրազով: Յեւ անարխիստներն իրավունք էին ստանում

խոսելու այդպիսի սոցիալ-դեմոկրատիայի դեմ, թե նա դավաճանում է բանվորներին հեղափոխական դաստիարակութուն տալու իր խնդրին: Ենգելյան ոգտազործում է վերջին պրոլետարական հեղափոխութեան փորձը հենց այն բանի համար, Վոր ամենակոնկրետ կերպով ուսումնասիրի, թե պրոլետարիատն ի՞նչ ու ի՞նչպես պիտի անի թե՛ բանկերի և թե՛ պետութեան վերաբերմամբ:

3. ՆԱՄԱԿ ԲԵՒԵԼԻՆ

Մարքսի ու Ենգելսի՝ պետութեան հարցին նվիրված յերկերում ամենաուշագրավ դատողութիւններից մեկը, յեթե վոչ ամենաուշագրավը, հետեյալ հատվածն է այն նամակից, Վորն ուղղել է Ենգելսը Բերելին 1875 թվի մարտի 18—28-ին: Այս նամակը,—փակագծերի մեջ նկատենք,—տպագրել է, Վորքան մենք գիտենք, առաջին անգամ Բերելն իր հիշողութիւնների («Իմ կյանքից») յերկրորդ հատորում, Վոր լույս տեսել 1911 թ., այսինքն՝ զրվելուց և ուղարկվելուց 36 տարի անցնելուց հետո:

Քննադատելով Գոթայի ծրագրի հենց այն նախագիծը, Վոր քննադատել է նաև Մարքսը Բրակելեյին ուղղած իր հռչակավոր նամակում, և շոշափելով հատկապես պետութեան հարցը, Ենգելսը գրում էր Բերելին հետեյալը.

...«Ազատ ժողովրդական պետութիւնն ազատ պետութեան փոխարկվեց: Այդ բաների քերականական իմաստի համաձայն՝ ազատ պետութիւնն այնպիսի պետութիւն է, Վորի մեջ պետութիւնն ազատ է իր քաղաքացիների վերաբերմամբ, այսինքն բունակալական կառավարութիւն ունեցող պետութիւն է: Պետք էր մի կողմ նետել այդ ամբողջ շարահրատութիւնը պետութեան մասին, մանավանդ Կոմունայից հետո, Վորն արդեն բուն իմաստով պետութիւն չէր: Անարխիստները «ժողովրդական պետութեամբ» ավելի քան բավականաչափ ծակել են մեր աչքերը, թեև արդեն Մարքսի յերկը Պրոլետնի դեմ, և ապա «Կոմունիստական մասնի-Փետան» ուղղակի ասում են, թե սոցիալիստական հասարակարգ մտցնելու հետ պետութիւնն ինքն իրեն լուծվում (sich auflöst) և անհասանում է: Վորովհետև պետութիւնը միմիայն մի անցողիկ հիմնարկութիւն է, Վորից հարկ է լինում ոգտվել պայքարի մեջ, հեղափոխութեան ընթացքում՝ իր հակառակորդներին բռնութեամբ ճնշելու համար, ուստի ազատ ժողովրդական պետութեան մասին խոսելը զուտ անմտութիւն է. քանի պրոլետարիատը դեռ կարիք ունի պետութեան, նա ապա-

պետութեան շահերի համար չէ, Վոր զրուս է նրա կարիքը, այլ իր հակառակորդներին ճնշելու համար, իսկ յերբ հնարավոր է դառնում ապառաջի մասին խոսել, այն ժամանակ պետութիւնն, իրբև այդպիսին, դադարում է գոյութիւն ունենալուց: Այդ պատճառով էլ մենք կառաջարկեցինք ամենուրեք պետութեան բառի տեղ դնել «համայնք» (Gemeinwesen) բառը, Վորեցիկ հին գերմաներեն մի բառ, Վոր համապատասխանում է Ֆրանսերեն «Կոմունա» բառին» (գերմաներեն բնագիրը, էջ 332):

Պետք է նկատի ունենալ, Վոր այս նամակը վերաբերում է կուսակցական այն ծրագրին, Վոր Մարքսը քրնճադատել էր այս նամակից ընդամենը մի քանի շաբաթ հետո թվագրված իր նամակում (Մարքսի նամակը գրված է 1875 թ. մայիսի 5-ին), և Վոր Ենգելսն այն ժամանակ Մարքսի հետ միասին Լոնդոնում էր ապրում: Ուստի, վերջին Ֆրագում «մենք» ասելով, Ենգելսն, անկասկած, իր ու Մարքսի անունից է առաջարկում գերմանական բանվորական կուսակցութեան առաջնորդին՝ ծրագրից դուրս գցել «պետութիւն» բառը և փոխարինել այն «համայնք» բառով:

Ի՞նչպիսի վրոնոց կրարձրացնելին «անարխիզմի» մասին՝ ոպորտունիստներին հարմարեցնելու համար կեղծած այժմյան «մարքսիզմի» պարագլուխները, յեթե նրանց առաջարկվէր ծրագրի այդպիսի՝ ուղղում:

Թող վրոնան: Դրա համար նրանց կղովի բուրժուազիան:

Իսկ մենք մեր գործը կանենք: Մեր կուսակցութեան ծրագրի վերաքննութեան ժամանակ անպայման պետք է նկատի ունենալ Ենգելսի ու Մարքսի խորհուրդը, Վորպեսզի ճշմարտութեանն ավելի մոտիկ լինենք, Վորպեսզի վերականգնենք մարքսիզմը, մաքրելով այն աղավաղումներից, Վորպեսզի ավելի ճիշտ ուղղութիւն տանք իր տղատագրման համար բանվոր դասակարգի մղած կովին: Բողչեիկներին մեջ, անշուշտ, Ենգելսի ու Մարքսի խորհուրդի հակառակորդներ չեն գտնվի: Իժվարութիւնն առաջ կղա, թեբևս, միմիայն տերմինի հարցում: Գերմաներեն յերկու բառ կա, Վորոնք «համայնք» են նշանակում. Ենգելսը դրանցից ընտրել է այն բառը, Վորը չի նշանակում առանձին համայնք, այլ նշանակում է նրանց միավորումը, համայնք-

ների սիստեմը: Ռուսներն այդպիսի բառ չկա, և գուցե հարկ լինի ընտրել Փրանսերեն «կոմունա» բառը, թեև այդ ել իր անհարմարություններն ունի:

«Կոմունան արդեն բուն իմաստով պետություն չէր» — ահա, տեսականորեն, Ենգելսի կարևորագույն պնդումը: Վերևում շարադրածից հետո՝ այդ պնդումը միանգամայն հասկանալի յե: Կոմունան դադարում եր պետություն լինելուց, վորչափով նա հարկադրված եր ճնշելու վո՛չ թե բնակչության մեծամասնությունը, այլ վոքրամասնությունը (չահադործողներին) . բուրժուական պետական մեքենան նա շարունակուր արեց . ճնշման հասուկ ուժի տեղ ասպարեզն եր մղվում բնակչությունն ինքը: Այս բոլորը շեղումներ են պետությունից՝ այդ բառի բուն իմաստով: Յեղ յեթե Կոմունան ամրապնդվեր, ապա նրա մեջ իրենք իրենց «կոհանային» պետության հետքերը, նա կարիք չեր ունենա «վերացնելու» սրա հիմնարկները . վերջիններս կզաղարեյին գործելուց, յերբ այլևս վոչինչ չէյին ունենա անելու:

«Անարխիստները մեր աչքերը ծակում են «ժողովրդական պետությամբ» . այս ասելով, Ենգելսն ամենից առաջ նկատի ունի Բակունինին ու նրա հարձակումները գերմանական սոցիալ-դեմոկրատների վրա: Ենգելսն այդ հարձակումները ճիշտ ե համարում այնչափով, վորչափով «ժողովրդական պետությունը» նույնպիսի մի անմտություն ու նույնպիսի մի շեղումն ե սոցիալիզմից, ինչպես և «ազատ ժողովրդական պետությունը»: Ենգելսն աշխատում ե շրտկել գերմանական սոցիալ-դեմոկրատների պայքարն անարխիստների դեմ, այդ պայքարն սկզբունքորեն ճիշտ դարձնել, այն ազատել «պետության» վերաբերյալ ոպորտունիստական նախապաշարումներից: Ավա՛ղ: Ենգելսի նամակը 36 տարի ծածկոցի տակ մնաց: Մենք կտեսնենք ներքևում, վոր այդ նամակի հրատարակումից հետո ել Կաուցկին համառոտեն պնդում ե, ըստ եյություն, հենց նույն սխալները, վորոնցից զգուշացրել եր Ենգելսը:

Բեբելն Ենգելսին պատասխանեց 1875 թ. սեպտեմբերի 21-ին գրած նամակով, վորի մեջ, նա, իմիջի այլոց, գրում

եր, թե «լիովին համաձայն ե» Ենգելսի դատողությունը ծրագրի նախագծի մասին, և թե ինքը կշտամբել ե Լիբկնեխտին գիջողականություն համար (Բեբելի հիշողությունների գերմ . հրատարակություն, II հատոր, էջ 304): Բայց յեթե վերցնենք Բեբելի «Մեր նպատակները» բրոշյուրը, այնտեղ բոլորովին անճիշտ դատողությունների կհանդես պենք պետության մասին .

«Պետությունը պետք ե դասակարգային տիրապետության վրա հիմնված պետությունից ժողովրդական պետության փոխարկվի» («Unsere Ziele», գերմ . հրատ . 1886, էջ 14):

Այսպես ե սպված Բեբելի բրոշյուրի իններորդ (ինններորդ) հրատարակության մեջ: Չարմանալի չե, վոր պետության վերաբերյալ ոպորտունիստական դատողություններն այդչափ համառոտեն կրկնելը ներծծվել ե գերմանական սոցիալ-դեմոկրատիայի մեջ, մանավանդ, յերբ Ենգելսի հեղափոխական բացատրությունները ծածկոցի տակ եյին դրվում, իսկ ամբողջ կենսապայմանները յերկար ժամանակով «մոռանալ եյին տալիս» հեղափոխությունը:

4. ԵՐՖՈՒՐՏԻ ԾՐԱԳՐԻ ՆԱԽԱԳԾԻ ՔՆՆԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆԸ

Մարքսիզմի ուսմունքը պետության մասին քննությունն առնելիս չի կարելի մի կողմ թողնել Երֆուրտի ծրագրի նախագծի այն քննադատությունը, վոր Ենգելսն ուղարկել ե Կաուցկուն 1891 թվի հունիսի 29-ին և հրատարակվել ե միմիայն տասը տարի հետո «Neue Zeit»-ում, չի կարելի մի կողմ թողնել, վորովհետև այդ քննադատությունը նվերված ե, գլխավորապես, սոցիալ-դեմոկրատիայի հենց պետական կաուցվածքի հարցերին վերաբերող ոպորտունիստական հայացքների քննադատությանը:

Անցողակի կերպով նշենք, վոր Ենգելսն եկոնոմիկայի հարցերի վերաբերմամբ ևս մի վերին աստիճանի արժեքավոր մատնանշում ե անում, վորը ցույց ե տալիս, թե նա վորքան ուշագիւր ու լրջմտորեն ե հետևել հենց նորագույն կապիտալիզմի կերպարանափոխություններին և ինչպես կարողացել ե, այդ իսկ պատճառով, վորոշ չափով կան-

խատեսել մեր, իմպերիալիստական դարաշրջանի խնդիրները: Ահա այդ ցուցումը. կապիտալիզմը բնորոշելու համար ծրագրի նախագծում գործածված «պլանաչափության բացակայություն» (Planlosigkeit) արտահայտությունն առթիվ Ենգելսը գրում է.

...«Յեթե մենք բաժնետիրական ընկերություններից անցնում ենք արեստներին, վորոնք հպատակեցնում են իրենց և մոնոպոլիզացիայի յեն յենթարկում արդյունաբերության ամբողջ ձյուղեր, ապա այստեղ դադարում է վո՛չ միայն մասնավոր արտադրությունը, այլև պլանաչափության բացակայությունը» («Neue Zeit» 20-րդ տարի, I հատոր, 1901—1902, էջ 8):

Այստեղ վերցված է նորագույն կապիտալիզմի, այսինքն՝ իմպերիալիզմի թեորիական զնահատությունն ամենից ավելի հիմնական կողմը, այն է՝ վոր կապիտալիզմը մոնոպոլիստական կապիտալիզմի յե փոխարկվում: Այս վերջին հանդամանքը պետք է ընդգծել, վորովհետև ամենատարածված սխալն այն բուրժուական-ուեֆորմիստական պնդումն է հանդիսանում, իբր թե մոնոպոլիստական կամ պետական-մոնոպոլիստական կապիտալիզմն այլևս կապիտալիզմ չէ, արդեն կարող է «պետական սոցիալիզմ» կոչվել և այլն: Կատարյալ պլանայնություն տրեստներն, իհարկե, չեն տվել, մինչև այսօր ել չեն տալիս և չեն կարող տալ: Բայց վորչափով նրանք պլանայնություն են տալիս, վորչափով կապիտալի մագնատներն ազգային կամ մինչև իսկ միջազգային մատչտարով առաջուց հաշվի յեն առնում արտադրության ծավալը, վորչափով նրանք կարգավորում են այն պլանայնորեն, —այդ չափով մենք, այնուամենայնիվ, մնում ենք կապիտալիզմի շրջանում, թեև նրա զարգացման նոր ստադիայում, բայց, անկասկած, կապիտալիզմի շրջանում: Այդպիսի կապիտալիզմի «մոտիկությունը» սոցիալիզմին՝ պետք է պրոլետարիատի իսկական ներկայացուցիչների համար սոցիալիստական հեղափոխություն մոտիկություն, հեշտություն, իրազործելիություն, անհետաձգելիություն փաստարկ լինի և վոչ յերբեք այն բանի փաստարկ, թե պետք է հանդուրժող վերաբերմունք ցույց տալ դեպի այդ հեղափոխություն ժխտումն ու կապի-

տալիզմի գունադարդումը, վորով դրադվում են բոլոր ուեֆորմիստները:

Բայց վերադառնանք պետություն հարցին: Այստեղ յերեք տեսակ առանձնապես արժեքավոր ցուցումներ է տալիս Ենգելսը. նախ՝ հանրապետություն հարցի մասին. յերկրորդը՝ ազգային հարցի կապակցություն մասին պետություն կառուցվածքի հետ. յերրորդ՝ տեղական ինքնավարություն մասին:

Ինչ վերաբերում է հանրապետությանը, Ենգելսն այն դարձրել է Երֆուրտի ծրագրի նախագծի իր քննադատություն ծանրություն կենտրոնը: Իսկ յեթե մենք մտաբերենք, թե ինչպիսի նշանակություն է ձեռք բերել Երֆուրտի ծրագիրն ամբողջ միջազգային սոցիալ-դեմոկրատիայի համար, ինչպես այն որինակ է դարձել ամբողջ Յերկրորդ Ինտերնացիոնալի համար, ապա առանց չափազանցություն մեջ ընկնելու կարելի կլինի ասել, վոր Ենգելսն այստեղ քննադատում է ամբողջ Յերկրորդ Ինտերնացիոնալի ու պրոտունիզմը:

«Նախագծի քաղաքական պահանջները, — գրում է Ենգելսը, — մեծ թերություն ունեն: Նրա մեջ չկա այն (ընդգծումը Ենգելսինն է), ինչ վոր իսկապես պետք էր ասել»:

Յե՛վ այնուհետև պարզաբանվում է, վոր գերմանական սահմանադրությունն իսկապես 1850 թվականի ամենաուեակցիոն սահմանադրությունն պատճենն է, վոր ռայխստագրը, ինչպես ասել է Վիլհելմ Լիբկնիխտը, «աբսոլուտիզմի թզենու տերենն է» միայն, վոր «ակներև անմտությունն է» «աշխատանքի բոլոր գործիքներն ընդհանուր սեփականություն դարձնելն» իրագործել կամենալն այն սահմանադրություն հիման վրա, վորն որինականացնում է՝ մանր պետություններն ու գերմանական մանր պետությունների միությունը:

«Այս թեման շոշափելը վտանգավոր է» — ավելացնում է Ենգելսը, շատ լավ իմանալով, վոր չի կարելի ծրագրում լեզալ կերպով հանրապետության պահանջ զնել Գերմանիայի համար: Բայց Ենգելսն առանց

1 Չեռագրում՝ «ընդունում է»:

այլևս այլու թյան չի հաշտվում այս ակներև նկատուման հետ, վորով բավարարվում են «բոլորը»: Ենդեւը շարունակում է. «Բայց, այնուամենայնիվ, դործը պետք է այս կամ այն կերպ առաջ մղվի: Թե վոր աստիճանի անհրաժեշտ է այդ, ցույց է տալիս սոցիալ-դեմոկրատական մասուլի խոշոր մասի մեջ հենց այժմ ծալվում դասած (einreissende) ոպորտունիզմը: Վասննայով սոցիալիստները դեմ ուղղված որենքի վերականգնումից, կամ հիշելով այդ որենքի տերապիստության ժամանակ արված միջանի վաղաժամ հայտարարությունները, հիմա ուզում են, վոր կուսակցութունը Գերմանիայի այժմյան որինակարգը բավարար համարել՝ եր բոլոր պահանջները խաղաղ ճանապարհով կենսագործելու համար»...

Վոր գերմանական սոցիալ-դեմոկրատները գործում եւ յին բացառիկ որենքի վերականգնումից վասննայով, այս հիմնական փաստն Ենդեւըն առաջին պլանն է մղում և, առանց տատանվելու, ոպորտունիզմ է անվանում այն, հայտարարելով, վոր, հատկապես հանրապետության ու ազատության բացակայության շնորհիվ Գերմանիայում, միանգամայն անմիտ են «խաղաղ» ճանապարհով գործելու ցնորքները: Ենդեւը բավականաչափ զգուշ է, վորպեսպի իրեն չկաշկանդի: Նա ընդունում է, վոր հանրապետություն ունեցող կամ շատ մեծ ազատություն վայելող յերկրներում՝ խաղաղ զարգացում գեպի սոցիալիզմը «կարելի յե պատկերացնել» (միմիայն «պատկերացնել»), բայց Գերմանիայում, կրկնում է նա.

...«Գերմանիայում, վորտեղ կառավարությունը համարյա թե ամենազոր է, իսկ ռայխստագն ու բոլոր մյուս ներկայացուցչական հիմնարկներն իրական իշխանություն չունեն,—Գերմանիայում վորեւ նման բան հայտարարելը, և այն ել՝ առանց վորեւ կարելի, նշանակում է արտոլուսիզմի վրայից թղնու տերեք վերցնել և անձամբ կանգնել նրա մերկությունը ծածկելու համար»...

Իսկապես ել արտոլուսիզմի մերկությունը ծածկողներ հանդիսացան ահադին մեծամասնությամբ գերմանական սոցիալ-դեմոկրատական կուսակցության պաշտոնական առաջնորդները, կուսակցության, վոր «մահուղի տակ» պահեց այդ ցուցումները:

...«Այդտիտի ջաղաքականությունը, վերջիվերջո, կարող է միմիայն կուսակցությանը սխալ ճանապարհի վրա դնել: Առաջին պլանն են մղում ընդհանուր, վերացական ջաղաքական հարցերը և այդ ձևով ջուզարկում մերձավորադոլն կոնկրետ հարցերը, վորոնք հենց առաջին

խոշոր անցքերի, հենց առաջին ջաղաքական ճգնաժամի միջոցին իրենք իրենց որակարգի հարց են դասնում: Մրանից ի՞նչ կարող է դուրս գալ, բացի նրանից, վոր կուսակցությունը հանկարծ վճռական մոմենտին անողնական վիճակի մեջ կընկնի, վոր վճռական հարցերի շուրջը նրա մեջ անորոշության ու միանության բացակայությունն է իշխում, վորովհետև այդ հարցերը յերեք չեն քննարկվել...

«Մեծ, արժատական նկատառումների այս մոռացումը հանուն որվա բոլեյական շահերի, այդ վաղըը բոլեյական հաջողությունների հետևից և նրանց համար մղվող պայքարը՝ առանց դալիք հետևանքները հաշվի առնելու, ապողա շարժման այդ դոհարերումը ներկային, թերևս և «աղ-նիվ» մոտիվներից է բղխում: Բայց այդ ոպորտունիզմ է և ոպորտունիզմ ել կմնա, իսկ «աղնիվ» ոպորտունիզմը, դուցե, ավելի վստահավոր է, քան նրա բոլոր մյուս տեսակները...

«Յեթե կա մի բան, վոր վոչ մի կասկածի յենթակա չէ, այդ այն է, վոր մեր կուսակցությունն ու բանվոր դասակարգը իշխանության կարող են հասնել միմիայն այնպիսի ջաղաքական ձևի ժամանակ, ինչպիսին դեմոկրատական հանրապետությունն է: Այս վերջինը մինչև անգամ պրոլետարիատի դիկտատուրայի առանձնահատուկ ձևն է հանդիսանում, ինչպես արդեն ցույց է ավել Ծրանսական մեծ հեղափոխությունը»...

Ենդեւն այստեղ առանձնապես ցայտուն կերպով կըրկընում է այն հիմնական իդեան, վոր կարմիր թեյի նման անցնում է Մարքսի բոլոր գրվածքներում, այն է, թե դեմոկրատական հանրապետությունն ամենից ավելի յե մոտեցնում մեղ պրոլետարիատի դիկտատուրային: Վորով մոտեցնում մեղ պրոլետարիատի դիկտատուրային, ամենևին չվերացնելով կապիտալի տերապետությունը, հետևաբար և մասսաների ճնշումն ու դատակարգային կռիվը, անխուսափելիորեն տանում է դեպի այդ կռիվի այնպիսի ընդլայնում, որեն տանում է դեպի այդ կռիվի այնպիսի ընդլայնում, ծավալում, գրսեորում ու սրում, վոր յեթե հնարավորություն է առաջ գալիս ճնշված մասսաների արմատական թյունն է առաջ գալիս ճնշված մասսաների արմատական շահերը բավարարելու, այդ հնարավորությունը կենսաչահերը բավարարելու, այդ հնարավորությունը կենսաչափում է անխուսափելիորեն ու միմիայն պրոլետարիատի դիկտատուրայի միջոցով, յերբ այդ մասսաներին դեկավարում է պրոլետարիատը: Ամբողջ Յերկրորդ Ինտերնացիոնալի համար սրանք նույնպես մարքսիզմի «մոռացված խոսքեր են», և նրանց մոռացումն արտասովոր վստահերպով յերևան հանեց մենչևիկներին կուսակցության պատմությունը 1917 թվի ուսական հեղափոխության առաջին կիսամյակի ընթացքում:

Ֆեդերատիվ Հանրապետութեան Հարցի մասին՝ բնակչութեան ազգային կազմի կապակցութեամբ՝ Ենդեխը դրում է .

«Ի՞նչ պետք է կանգնի այժմյան Գերմանիայի տեղը» (նրա ղեկավարող միապետական սահմանադրութեամբ և մանր պետությունների նույնքան ղեկավարող բաժանմամբ, մի բաժանում, վորը հավերժացնում է «պրուսականության» առանձնահատկությունները, փոխանակ լուծելու այն մի ամբողջություն կազմող Գերմանիայի մեջ) : «Իմ կարծիքով՝ պրոլետարիատը կարող է միմիայն միասնական ու անբաժանելի Հանրապետության ձևը դործադրել : Ֆեդերատիվ Հանրապետությունը զեռ այժմ էլ, ամբողջութեամբ վերջրած, անհրաժեշտություն է հանդիսանում Միացյալ Նահանգների հակադաս տերիտորիայի վրա, թեև նրա արևելքում այն արդեն արդեւրդ է դառնում : Դա առաջադիմական մի քայլ կլինի Անդրլիայում, վորտեղ յերկու կողմ վրա չոր ազգ է ապրում, և չնայած պտուղամենտի միասնական լինելուն՝ իրար կողքի որենսդրութեան յերեք սխտեմ դոյութուն ունի : Այն վաղուց արդեն արդեւրդ է դարձել փոքրիկ Շվեյցարիայում, և յեթե այտեղ զեռ կարելի չէ հանդուրժել Ֆեդերատիվ Հանրապետությունը, ապա միմիայն այն պատճառով, վոր Շվեյցարիոն բավականանում է յեվրոպական պետական սխտեմի դուռ պատիվ անդամի դերով : Գերմանիայի համար նրա Ֆեդերատիվական շվեյցարացումը վիթխարի հետադարձ քայլ կլինի : Յերկու կետ դաշնակցային պետությունը տարբերում է լիովին միասնական պետությունից . այդ այն է, վոր միութեան մեջ մտնող ամեն մի առանձին պետություն ունի իր հատուկ քաղաքացիական ու քրեական որենսդրությունը, իր հատուկ դատախազությունը, և ապա այն, վոր ժողովրդական ներկայացուցիչների պալատի կողքին դոյութուն ունի պետությունների ներկայացուցիչներից կազմված պալատը, և այնտեղ ամեն մի կանտոն քվեարկում է իրեն այդպիսին, անկախ այն բանից՝ մեծ է այն, թե փոքր» : Գերմանիայում դաշնակցային պետությունը մի անցում է դեպի լիովին միասնական պետությունը, և 1866 ու 1870 թվականների «Վերելից յեկող հեղափոխությունը» վո՛չ թե պետք է հետ շուռ տալ, այլ լրացնել «ներքեկից յեկող շարժումով» :

Ենդեխը վո՛չ միայն անտարբերություն չի յերևան հանում պետություն ձևերի հարցի վերաբերմամբ, այլ, ընդհակառակը, արտակարգ խնամքով աշխատում է վերլուծել հատկապես անցման ձևերը, վորպեսզի յուրաքանչյուր առանձին դեպքի կոնկրետ պատմական առանձնահատկությունների կապակցութեամբ հաշվի առնի, թե տվյալ անցման ձևն ինչից դեպի ինչն է անցում հանդիսանում :

Ենդեխն, ինչպես և Մարքսը, պրոլետարիատի ու պրոլետարական հեղափոխության տեսակետից պաշտպանում է դեմոկրատական ցենտրալիզմը, միասնական ու անբաժան հանրապետությունը : Ֆեդերատիվ Հանրապետությունը նա դիտում է կա՛մ իբրև զարգացման բացառություն ու արդեւրդ, կա՛մ իբրև անցում միապետությունից դեպի ցենտրալիստական հանրապետությունը, իբրև «մի քայլ առաջ»՝ վորոչ հատուկ պայմաններում : Յեւլ այդ հատուկ պայմաններին մեջ առաջ է մղվում ազգային հարցը :

Ենդեխի, ինչպես և Մարքսի մոտ, — չնայած այն բանին, վոր նրանք անխնա քննադատություն են յենթարկում մանր պետությունների ղեկավարությունն ու վորոչ կոնկրետ դեպքերում այդ ղեկավարությունների քոլարկումն ազգային հարցով, — վոչ մի տեղ ազգային հարցից խուսափելու ձգտման ստիպերն անգամ չկա . մի ձգտում, վորով հաճախ են մեղանչում հոլանդական ու լեհական մարքսիստները, վորոնք յեղնում են «իրենց» մանր պետությունների քաղքենիորեն նեղ նացիոնալիզմի դեմ ամենատրինական պայքար մղելու հանդամանքից՝ :

Նույնիսկ Անդրլիայում, վորտեղ թե՛ աշխարհադրական պայմանները, թե՛ լեզվի ընդհանրությունը, թե՛ բազմաթիվ հարյուրամյակների պատմությունը, թվում է, թե «վերջ է տվել» Անդրլիայի առանձին մանր բաժանումների ազգային հարցին, մինչև անգամ այտեղ Ենդեխը հաշվի չէ առնում այն պարզ իրողությունը, վոր ազգային հարցը զեռ վերացված չէ, և դրա համար էլ Ֆեդերատիվ Հանրապետությունը «առաջնից մի քայլ» է համարում : Հասկանալի չէ, վոր այտեղ Ֆեդերատիվ Հանրապետության թերությունների քննադատությունից, ինչպես և միասնական, ցենտրալիստորեն դեմոկրատական հանրապետության համար ամենավճուական պրոպագանդա ու կոնիվ մղելուց հրաժարվելու ստիպերն անգամ չկա :

Բայց դեմոկրատական ցենտրալիզմն Ենդեխյան ամենևին այն բյուրոկրատական լոմաստով չէ ըմբռնում, վորպիսի

1 Լենինն այտեղ նկատի ունի լեհական (Ռ. Լուքսեմբուրգ և Կ. Ռադեկ) և հոլանդական (Գորաեր) սոցիալ-դեմոկրատներին :

իմաստով այդ հասկացողութիւնը դործ են ածուս բուր-
ժուական ու մանր-բուրժուական իդեոլոգները, վերջինների
թիվում նաև անարխիստները: Ենդելսի կարծիքով՝ ցեն-
տրալիզմն ամենևին չի բացառում այնպիսի լայն տեղական
ինքնավարութիւն, վորը «կոմունաների» ու մարդերի կող-
մից պետութեան միասնութիւնը հոժարակամ կերպով
պաշտպանվելու դեպքում՝ անպայման վերացնում է ամեն
մի բյուրոկրատիզմ ու ամեն մի «հրամանատարութիւն»
վերևից:

...«Այդպես ուրեմն, միասնական հանրապետութիւն»,—դրում է
Ենդելսը, զարգացնելով մարքսիզմի ծրագրային հայացքները պետու-
թեան վերաբերմամբ,—«բայց վոչ այժման ֆրանսական հանրապետու-
թեան իմաստով, վորն իրենից ուրիշ բան չի ներկայացնում, քան
1898 թվի հիմնված կայսրութիւնն առանց կայսրի: 1792-ից մինչև
1798 թվականը ամեն մի ֆրանսական դեպրտամենտ, ամեն մի հա-
մայնք (Gemeinde) լիակատար ինքնավարութիւն կը վայելում ամե-
րիկյան որինակով, և այդ պետք է ունենանք նաև մենք: Թե ինչպես
պետք է կազմակերպել ինքնավարութիւնը և ինչպես կարելի յի կա-
ռավարվել առանց բյուրոկրատիայի, այդ ցույց են տվել ու ապացու-
ցել են մեզ Ամերիկան ու Ֆրանսական առաջին հանրապետութիւնը,
իսկ այժմ էլ դարձյալ ցույց են տալիս Կանադան, Ավստրալիան ու
անդլիական մյուս դադութիւնը: Յե՛վ այդպիսի դավառական (մարդա-
յին) ու համայնական ինքնավարութիւնը շատ ավելի ազատ հիմնարկ-
ներ են, քան թե, որինակ, շվեյցարական Ֆեդերալիզմը, վորտեղ,
ճիշտ է, կանտոնը շատ անկախ է բունդի (այսինքն՝ ամբողջ Ֆեդե-
րատիվ պետութեան) նկատմամբ, բայց անկախ է նաև դավառակի
(բեցլերի) ու համայնքի նկատմամբ: Կանտոնային կառավարութիւն-
ներն են նշանակում դավառական վոտիկանակետներին (չառտհար-
տներներին) ու պրեֆեկտներին, մի բան, վոր բոլորովին դոյութիւն
չունի անդերերն խոսող յերկրներում, և վորը մենք ապառաջում նույն-
պիսի վճռականութեամբ պետք է վերացնենք, ինչպես և պրուսական
լանդտաններին ու ռեզիդենտներին» (կոմիսարներին, դավառա-
կան վոտիկանակետներին, նահանգապետներին, ընդհանրապես՝ վե-
րևից նշանակված չինովնիկներին): Դրան համապատասխան՝ Ենդելսն
առաջարկում է հետևյալ կերպով ձևակերպել ծրագրի կետը ինքնա-
վարութեան մասին. «Լիակատար ինքնավարութիւն յերկրամասում»
(նահանգում կամ մարզում), «Չեմպունում ու համայնքում ընդհանուր
ընտրական իրավունքի հիման վրա ընտրված պաշտոնյաների միջոցով-
պետութեան կողմից նշանակված բոլոր տեղական ու յերկրային իշխա-
նութիւնների վերացում»:

Կերենակու և մյուս «սոցիալիստական» մինիստրների
ձեռքով փակված «Правда»-յում (№ 68, 1917 թվի մայիսի
28-ին) յես արդեն առիթ եմ ունեցել մատնանշելու¹, թե
ինչպես այս կետում—իհարկէ, ամենևին վոչ միմիայն այս
կետում—իրբ թե հեղափոխական իբր թե դեմոկրատիայի
իրբ թե սոցիալիստական մեր ներկայացուցիչներն աղա-
ղակող շեղումներ եյին կատարում դեմոկրատիզմից: Հաս-
կանալի յե, վոր այդ ցուցումների նկատմամբ խուլ պիտի
մնային այն մարդիկ, վորոնք «կոալիցիայով» իրենց կապել
եյին իմպերիալիստական բուրժուազիայի հետ:

Չափազանց կարևոր է նշել, վոր Ենդելսը փաստերը
ձեռին, ամենանշաղրիա որինակով, հերքում է հասկալիս-
մանր-բուրժուական դեմոկրատիայի շարքերում սաստիկ
տարածված այն նախապաշարումը, իբր թե Ֆեդերատիվ
հանրապետութիւնն անպայման ավելի շատ ազատութիւն
է նշանակում, քան ցենտրալիստականը: Այդ սխալ է:
Այն փաստերը, վոր բերում է Ենդելսը 1792—1798 թ.թ.
ֆրանսական ցենտրալիստական ու շվեյցարական Ֆեդերա-
լիստական հանրապետութիւնների վերաբերմամբ, հերքում
են այդ նախապաշարումը: Իրապես դեմոկրատիական ցեն-
տրալիստական հանրապետութիւնն ավելի շատ ազատու-
թիւն է տվել, քան Ֆեդերալիստականը: Կամ այլ կերպ՝
պատմութեան մեջ հայտնի ամենից ավելի լայն տեղական,
մարդային և այլ ազատութիւն տվել է վո՛չ թե Ֆեդերա-
տիվ, այլ ցենտրալիստական հանրապետութիւնը:

Այս փաստի, ինչպես և առհասարակ Ֆեդերատիվ ու
ցենտրալիստական հանրապետութեան ու տեղական ինքնա-
վարութեան ամբողջ հարցի վրա բախականաչափ ուշադրու-
թիւն չի դարձվել ու չի դարձվում մեր կուսակցական
պրոպագանդայի ու աղիտացիայի մեջ:

5. ՄԱՐԿՍԻ «ԲԱՂԱՔԱՅԻԱԿԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ» ԱՌԹԻՎ,
1891 թ. ԳՐԱԾ ԱՌԱՋԱԲԱՆԸ

«Քաղաքացիական պատերազմը Փրանսիայում» աշխա-
տութեան 3-րդ հրատարակութեան առաջաբանում—այդ

1 Յերկեր, հատ. XX, էջ 437:

առաջաբանը թվագրված է 1891 թվի մարտի 18 և սկզբնապես տպագրվել է «Neue Zeit» ժուռնալում—Ենդելսը պետություն վերաբերմամբ բռնելիք դիրքի հետ կապված մի շարք հարցերի մասին հետաքրքրական անցողակի դիտարկումները հետ մեկտեղ՝ տալիս է կոմունայի դասերի մի շատ ցայտուն ամփոփում: Այդ ամփոփումն՝ խորացրած այն քսանամյա շրջանի փորձով, վոր հեղինակին բաժանում էր կոմունայից, և ուղղված հատկապես ընդդեմ Գերմանիայում տարածված «անահավատության պետության նկատմամբ», կարող է իրավամբ մարքսիզմի վերջին խոսքը կոչվել քննարկվող հարցի մասին:

«Ճրանսխայում, — նշում է Ենդելսը, — յուրաքանչյուր հեղափոխությունից հետո բանվորները զինված ելին լինում. այդ պատճառով էլ պետության դեկի մոտ կանգնած բուրժուանների համար բանվորների զինաթափումն առաջին պատվիրանն էր: Այստեղից — բանվորների նվաճած ամեն մի հեղափոխությանը մի նոր կոչվ էր հետևում, վորը վերջանում էր բանվորների պարտությանը»...

Բուրժուական հեղափոխությունները փորձի այս ամփոփումը վորքան կարճ է, նույնքան էլ արտահայտիչ է: Խնդրի ելությունը — իմիջի այլոց նաև պետության հարցի նկատմամբ (աբդյոստ ֆնշված դասակարգը գեմֆուլնի) — այստեղ հիանալի կերպով ըմբռնված է: Հենց այդ ելականն է, վոր ամենից ավելի հաճախ անտես են առնում ինչպես բուրժուական իդեոլոգիայի ազդեցության ներքո գտնվող պրոֆեսորները, այնպես և մանրբուրժուական ղեմավորատները: 1917 թվի ռուսական հեղափոխության ժամանակ «մենչևիկ», «նույնպես մարքսիստ» փոխության ժամանակ «մենչևիկ», «նույնպես մարքսիստ» Մերեթելուն բաժին ընկավ բուրժուական հեղափոխությունների այդ դադանիքը դուրս տալու պատիվը (կապենյակյան պատիվը): Հունիսի 9-ին արտասանած իր «պատմական» ճառում Մերեթելին բերնից խոսք թոցրեց բուրժուազիայի վճռականության մասին՝ Պիտերի բանվորներին զինաթափ անելու, իհարկե, այդ վճիռն անցկացնելով թե՛ իբրև իր վճիռ և թե՛ իբրև ընդհանրապես «պետական» անհրաժեշտություն:

Մերեթելու հունիսի 9-ին արտասանած պատմական

ճառն, իհարկե, 1917 թվի հեղափոխության ամեն մի պատմաբանի համար ամենահնաուու նկարագրողումներից մեկն է լինելու, թե ինչպես պարոն Մերեթելու առաջնորդած ետերների ու մենչևիկների բլովը բուրժուազիայի կողմն անցավ ընդդեմ հեղափոխական պրոլետարիատի:

Ենդելսի մյուս անցողակի դիտարկումները, վորը նույնպես կապված է պետության հարցի հետ, վերաբերում է կրոնին: Հայտնի չէ, վոր դերմանական սոցիալ-դեմոկրատիան քանի նեխվում, ավելի ու ավելի ոպորտունիստական էր դառնում, այնքան ավելի ու ավելի հաճախ գլորվում էր դեպի «կրոնը մասնավոր դործ հայտարարելու» հուշակալոր Ֆորմուլայի Ֆիլիստերական ծուռ մեկնաբանությունը: Այսինքն՝ այդ Ֆորմուլան մեկնաբանվում էր այնպես, վոր իբր թե հեղափոխական պրոլետարիատի կուսակցութայն համար էլ կրոնի՝ հարցը մասնավոր դործ է: Պրոլետարիատի հեղափոխական ծրագրին կատարելապես դավաճանելու ամենամեծ եր ոպորտունիզմի միմիայն ամենաքույլ սաղմերն էր կուսակցության մեջ և այդ պատճառով էլ շատ ավելի զգուշ էր արտահայտվում:

«Քանի վոր կոմունայի մեջ նստած էին դրեթե բացառապես բանվորներ կամ նրանց ճանաչված ներկայացուցիչները, նրա վորոշումներն էլ վճռական պրոլետարական բնույթ ունեյին: Նրանք կամ այնպիսի էլ վճռակներ էլին որինադրում, վորոնցից հանրապետական բուրժուանֆորմներ էլին որինադրում, վորոնցից հանրապետական պատճառով և դիան հրաժարվել էր միմիայն իր սար յերկչոտության պատճառով և վորոնք բանվոր դասակարգի ազատ դործունեյություն համար անհրաժեշտ հիմք էին ծառայում: Այդպես էր, որինակ, այն սկզբունքի կենդան հիմք էին ծառայում: Այդպես էր, որինակ, այն սկզբունքի կենդան սաղործումը, թե պետութայն վերաբերմամբ կրոնը լու անհատական հարց է: Կամ կոմունան այնպիսի վորոշումներ էր հրատարակում, վորոնք էր: Կամ կոմունան այնպիսի վորոշումներ էր հրատարակում, վորոնք ուղղակի բանվոր դասակարգի շահերից էլին բղխում և վորոնք մասամբ խոր ճեղքվածք էլին առաջացնում հին հասարակարգի մեջ»...

Ենդելսը դիտավորյալ կերպով է ընդդեմ «պետության վերաբերմամբ» բառերը, հարվածն ուղղելով դերմանական ոպորտունիզմի վոր՛չ թե հոնքին, այլ աչքի մեջտեղը, այն ոպորտունիզմի, վոր կրոնը կուսակցութայն վերաբերմամբ մասնավոր դործ էր հայտարարում և այդպիսով հեղափո-

խական պրոլետարիատի կուսակցութիւնն իջեցնում էր ամենազուհակ «ազատամիտ» քաղքենիութեան մակարդակին, վոր պատրաստ էր արտադրամանական կացութիւն թույլ տալու, բայց հրատարակում էր ժողովրդին հիմարացնող կրօնական ուղիումի դեմ կուսակցական պայքար մղելու խնդրից:

Գերմանական սոցիալ-դեմոկրատիայի ապագա պատմադիրը, հետախուզելով նրա 1914 թվի անարդ անկման արմատները, բավական առատ հետաքրքրական նյութ է դասնելու այս հարցի մասին, սկսած կուսակցութեան իրական առաջնորդ Կառլ Կառլ Կոպֆերտի խուսափողական, ուղիւտունիքի առաջ դրանքը բայց բաց անող հայտարարութիւններից, մինչև կուսակցութեան բուն շարժումը դեպի «Los-von-Kirche-Bewegung»-ը (յեկեղեցուց) հեռանալու շարժումը) 1913 թվին:

Սակայն, անցնելը այն բանին, թե ինչպես էր Ենդելսը, Կոմունիստից քսան տարի անցնելուց հետո, նրա դասերն ամփոփում մարտնչող պրոլետարիատի համար:

Ահա թե վոր դասերն էր առաջին պլանը մղում Ենդելսը.

...«Հատկապես նախկին կենտրոնացված կառավարութեան ճնշող ուժը՝ բանակը, քաղաքական փոստիկանութիւնը, բյուրոկրատիան, վոր ստեղծել էր Նապոլեոնը 1798 թվին և նրանից հետո բոլոր նոր կառավարութեանները սիրով ընդունել էին իբրև ցանկալի գեներ և իրենց հակառակորդներ ղեմ ողտաղործել,—հատկապես այդ ուժը պետք է ամենուրեք ընկներ Ֆրանսիայում, ինչպես վոր այն արդեն ընկել էր Փարիզում:

«Կոմունիստն սկզբից ևեթ ստիպված էր ընդունելու, վոր բանվոր դասակարգը, իշխանութեան հասնելով, չի կարող ողտաղործել իր նպատակների համար հին պետական մեքենան, վոր բանվոր դասակարգը, իր սեփական, հենց նոր նվաճած իշխանութիւնը կրկին չկորցնելու համար, պետք է, մի կողմից, վերացնի ամբողջ հին, մինչև այժմ հենց իրեն դեմ դրածաղբիով ճնշման մեխանիզմը, իսկ մյուս կողմից, պետք է իրեն ապահովի հենց իր սեփական պատգամավորների ու պաշտոնյաների դեմ, նրանց բոլորին, առանց վորեւէ բացառութեան, միշտ և ամեն ժամանակ փոփոխելի հայտարարելով»...

Ենդելսը կրկին ու կրկին անգամ ընդգծում է, վոր վ՛ր՛ջ միայն միապետութեան, այլ նաև դեմոկրատական

հանրապետութեան մեջ պետութիւնը պետութիւն է մնում, այսինքն՝ պահպանում է իր հիմնական տարբերիչ դիժը, այն է՝ պաշտոնատար անձերին, «հասարակութեան սպառնալուրդներին», նրա որդաններին սնը է դարձնում նույն հասարակութեան դէմին:

...«Պետութեան և պետական որդանները՝ այս ձևով հասարակութեան սպառնալուրդներից հասարակութեան սերերի փոխարկվելու դեմ, վոր անխուսափելի յեր մինչայժմյան բոլոր պետութիւններէ մեջ, Կոմունիստն յերկու անվրեպ միջոց դործադրեց: Առաջին՝ կառավարման, դատական, ժողովրդական լուսավորութեան բոլոր պաշտոնները պետք է արվէին ընդհանուր ընտրական իրավունքով ընտրված անձերի, ըստ վորում իրավունք է արվում ուղած ժամանակ հետ կանչելու այդ ընտրվածներին՝ նրանց ընտրողների վորոշմամբ: Յիվ յերկրորդ՝ Կոմունիստն բոլոր պաշտոնատար անձերին, բարձր թե ցածր, միմիայն այնպիսի աշխատավարձ էր վճարում, վոր ստանում էին մյուս բանվորները: Ամենաբարձր ուժեղը, վոր նա ընդհանրապես վճարում էր, 6000 Ֆրանկ էր 1: Այդպիսով հուսալի արդելը էր ստեղծված պաշտոնների հետեւից ընկնելու և կարյերիզմի դեմ, նույնիսկ անկաս այն կաշկանդիչ մանդատներից էլ, վորոնք, բացի դրանից, ստանում էին իրենց ընտրողներից ներկայացուցչական հիմարկների պատգամավորները Կոմունիստի կարգադրութեամբ»...

Ենդելսն այստեղ մոտենում է այն հետաքրքրական սահմանադէին, վորտեղ հետեւողական դեմոկրատիան, մի կողմից, սոցիալիզմի յե փոխարկվում, իսկ մյուս կողմից, սոցիալիզմի և պահանջում: Վորովհետև պետութիւնը վորոշնչացնելու համար անհրաժեշտ է պետական ծառայութեան Ֆունկցիաները փոխարկել վերահսկողութեան ու հաշվառման այնպիսի պարզ ու պարզացիաների, վորոնք մաստաքելի յեն յեն բնակչութեան վիթխարի մեծամասնութեանը, և ապա նաև դիւտովին ամբողջ բնակչութեանը և նրա ուժերից վեր չեն: Իսկ կարյերիզմը կատարելապես վերացնելու համար անհրաժեշտ է, վոր «սպառնալուրդ», թեկուզ և վոր՛

1 Անվանական արժեքով այդ անում է 2400 ուրլի, իսկ այժմյան կուրսով՝ մոտ 6000 ուրլի: Միանգամայն աննեղելի բան են անում այն բոլշեւիկները, վորոնք առաջարկում են, որինակ, քաղաքային դուրմաներում 9000-ական ուրլի ուժեղ տու, փոխանակ առաջարկելու, վոր ամբողջ պետութեան համար մտքիմումը լինի 6000 ուրլի,—մի ուղումար, վոր բավարար է: Մանքագրութիւնը լեհիսի:

յեկամտարեր պետական պաշտոնը չկարողանա կամուրջ ծա-
ռայել բանկերում ու բաժնետիրական ընկերություններում
բարձր յեկամուտ բերող պաշտոնները անցնելու համար,
ինչպես այդ շարունակ լինում է բոլոր ամենաազատ կապի-
տալիստական յերկրներում:

Բայց Ենդելսը չի անում այն սխալը, վոր անում են,
որինակ, մարքսիստներից վոմանը աղբերը ինքնորոշման ի-
րավունքի հարցի վերաբերմամբ, իբր, կապիտալիզմի ժա-
մանակ այն անկարելի յե, իսկ սոցիալիզմի ժամանակ ա-
վելորդ է: Այդպիսի, իբր թե սրամիտ, բայց իսկապես
սխալ դատողությունը կարելի յե կրկնել ամեն մի դեմո-
կրատական հիմնարկի, այդ թվում նաև պաշտոնյաների
համեստ ուճկի վերաբերմամբ, վորովհետև մինչև վերջը
դնացող հետևողական դեմոկրատիզմը կապիտալիզմի ժա-
մանակ անհնարին է, իսկ սոցիալիզմի ժամանակ ամեն մի
դեմոկրատիա մահանում է:

Այդ սովետություն է, վոր նման է այն հին կատա-
կին, թե արդյոք մարդ կճաղատանա՞, յեթե նրա դլխի մա-
դերից միմիայն մեկը պակասի:

Դեմոկրատիայի զարգացումը մինչև վերջը, այդպիսի
զարգացման ձևերի հայտնագործումը, նրանց վորձարկու-
մը գործնականում և այլն, այս բոլորը սոցիալական հեղա-
փոխության համար մղվող կուլի բաղկացուցիչ խնդիրնե-
րից մեկն է: Առանձին վերցրած վոչ մի դեմոկրատիզմ
սոցիալիզմ չի տա, բայց կյանքի մեջ դեմոկրատիզմը յեր-
բեք չի «վերցվի առանձին», այլ «կվերցվի միասին»՝ իր
աղբեցությունը դործելու համար նաև եկոնոմիկայի վրա,
նրա կերպարանափոխությունն առաջ մղելու, տնտեսական
զարգացման աղբեցությունը յենթարկվելու համար և այլն:
Այդ է կենդանի պատմության դիալեկտիկան:

Ենդելսը չարունակում է.

...«Հին պետական իշխանության այդ պայթեցումը (Sprengung)
և նրա փոխարինումը մի նոր իսկապես դեմոկրատական իշխանու-
թյամբ, մանրամասն նկարագրված է «Քաղաքացիական պատերազմի»
յերբերդ հատվածում: Սակայն անհրաժեշտ էր այստեղ մի անգամ էլ
հակիրճ կերպով կանգ առնել այդ փոխարինման միջանկ զծերի վրա,

վորովհետև հասկապես Գերմանիայում սնահավատությունը դեպի պե-
տությունը՝ փիլիսոփայությունից անցել է բուրժուազիայի և մինչև
իսկ շատ բանվորների ընդհանուր դիտակցության մեջ: Փիլիսոփաների
ուսմունքի համաձայն, պետությունը «իդեալի իրականացումն է» կամ,
փիլիսոփայական լեզվի վերածած՝ ասածու արքայությունը յերկրի
վրա. պետությունն այն ասպարեզն է, վորտեղ կենսազորվում է կամ
պետք է կենսազորվի հավիտենական ճշմարտությունն ու արդարու-
թյունը: Իսկ այստեղից բխում է մի սնահավատ ակնածանք դեպի
պետությունն ու այն ամենը, ինչ վոր կապ ունի պետության հետ.—
մի սնահավատ ակնածանք, վորն ավելի ևս հշտություն մը և արժա-
տանում, քանի վոր մարդիկ յերեխայական հասակից սովորում են յե-
րեակայել, թե ամբողջ հասարակության համար ընդհանուր դործերն
ու շահերը չեն կարող այլ կերպ իրականացվել ու պահպանվել, բացի
նախկին յեղանակից, այսինքն՝ պետության ու նրա յեկամտարեր պաշ-
տոններով պարզևատրված չինտիկիների միջոցով: Մարդիկ յերեա-
կայում են, թե արտասովոր ուժեղ առաջընթաց քայլ են անում, յեթե
սզատվում են ժառանգական միապետության մասին ունեցած հավա-
տից և անցում են դեմոկրատական հանրապետության կողմը: Բայց
իսկապես, պետությունը վոչ այլ ինչ է, յեթե վոչ մի մեքենա, վորով
մի դասակարգ ճնշում է մյուսին, և այն ել՝ դեմոկրատական հանրա-
պետության մեջ ամենևին վոչ պակաս, քան միապետության մեջ: Յեվ
վախճույն դեպքում՝ պետությունը մի շարիք է, վոր իբրև ժառան-
դություն անցնում է դասակարգային փերապետության համար մղվող
կուլի մեջ հաղթանակող պրոլետարիատին. հաղթող պրոլետարիատն
եւ, կոմունայի նման, հարկազրկված կլինի անմիջապես կարելու-դեն
պցելու այդ շարիքի վատթարագույն կողմերը, մինչև վոր մի նոր,
ազատ հասարակական պայմաններում մեծացած սերունդ ի վիճակի
կլինի դուրս շարտելու պետականության այդ ամբողջ հոտին»:

Ենդելսը նախադրուշացնում էր դեմոկրատիաներին, վոր
նրանք միապետությունը հանրապետությամբ փոխարինե-
լու առթիվ չմոռանան սոցիալիզմի հիմունքները պետու-
թյան հարցի մասին ընդհանրապես: Նրա նախադրուշա-
ցումներն այժմ կարգացվում են իբրև ուղղակի դաս պա-
րոնայք Թերեթելներին ու Չերնովներին, վորոնք իրենց
«կուլիցիոն» պրակտիկայում սնտոի հավատ ու սնտոի ակ-
նածանք են ցուցաբերում դեպի պետությունը:

Յերկու դիտողություն ևս: 1) Յեթե Ենդելսն ասում
է, թե դեմոկրատական հանրապետության ժամանակ պե-
տությունն «ամենևին վոչ պակաս» չափով, քան միապե-
տության ժամանակ, մնում է «մի մեքենա, վորով մի դա-
սակարգ ճնշում է մյուսին», ապա այդ բոլորովին չի նշա-

նակում, թե ճնշման ձևը պրոլետարիատի համար աննշանակ մի բան է, ինչպես «ուսուցանում են» անարխիստներին վրամանը: Դասակարգային կռիւի ու դասակարգային ճնշման ավելի լայն, ավելի ազատ, ավելի բացահայտ ձևը վիթխարի չափով թեթևացնում է պրոլետարիատի դործը՝ դասակարգերի լիակատար վոչնչացման համար մղվող կռիւում:

2) Թե ինչու միմիայն նոր սերունդն է ի վիճակի լինելու բոլորովին դուրս չպրտելու պետականութեան այդ ամբողջ հնոտին,—այս հարցը կապ ունի դեմոկրատիայի հաղթահարման հարցի հետ, վորին և անցնում ենք մենք:

6. ԵՆԳԵԼՍԸ ԴԵՄՈԿՐԱՏԻԱՅԻ ՀԱՂԹԱՀԱՐՄԱՆ ՄԱՍԻՆ

Ենգելսն առիթ ունեցալ այս մասին արտահայտվելու «սոցիալ-դեմոկրատ» անվան գիտական անճշտութեան հարցի կապակցութեամբ:

1870—ական թվականների զանազան, դիտավորապես «միջազգային» բոլանդակութիւնն ունեցող թեմաներին նվիրված իր հոդվածներէ հրատարակութեան առաջարկում («Internationales aus dem «Volksstaat»¹), վոր թվադրված է 1894 թվի հունվարի 3, այսինքն՝ գրված է Ենգելսի մահից տարի ու կես առաջ, նա գրում է, վոր բոլոր հոդվածներում դործ է անվում «կոմունիստ», այլ վոչ թե «սոցիալ-դեմոկրատ» բառերը, վորովհետև այն ժամանակ իրենց սոցիալ-դեմոկրատ եյին անվանում պրոլետնիստները Ֆրանսիայում, լատալականները՝ Գերմանիայում:

...«Մարքսի ու ինձ համար—չարունակում է Ենգելսը—այդ պատճառով միանգամայն անկարելի յեր այդքան առաճախան մի արտահայտութիւն դործածել հատկապես մեր տեսակեալ նշելու համար: Ներկայումս իրերի դրութիւնն այլ է, և այդ բառը («սոցիալ-դեմոկրատ») կարող է, թերևս, համապատասխան լինել (mag passieren), **թեև** այն անճշգրիտ (unpassend—անհարմար, անհամապատասխան) է մնում այնպիսի մի կուսակցութեան համար, վորի տնտեսական ծրարէրը պարզապես սոցիալիստական չի հանդիսանում ընդհանրապես, այլ ուղղակի կոմունիստական է,—մի կուսակցութեան համար, վորի վերջնական քաղաքական նպատակն ամբողջ պետութեան, հեռաբար, նաև

¹ «Միջազգային հարցեր «Ժողովրդական պետութիւն» ժուռնալից»:

դեմոկրատիայի հաղթահարումն է: Մական իսկական (ընդձուձը Ենգելսինն է) քաղաքական կուսակցութիւններէ անունը յերբեք լիովին չի համապատասխանում նրանց. կուսակցութիւնը զարդանում է, անունը՝ մնում»:

Դիտելիտիկ Ենգելսն իր կյանքի վերջալուստին հավատարիմ է մնում դիալեկտիկային: Յես ու Մարքսն, ասում է նա, ունեյինք կուսակցութեան համար դեղեցիկ, դիտականորեն—ճշգրիտ անուն, բայց իսկական, այսինքն՝ մասսայական պրոլետարական կուսակցութիւնն չկար: Սյժմ (XIX դարի վերջին) իսկական կուսակցութիւնն կա, բայց նրա անունը դիտականորեն ճիշտ չէ: Վնաս չունի՝ «անց կկենա՞», միայն թե կուսակցութիւնը գարգանա, միայն թե նրա անվան դիտական անճշգրտութիւնը չթաղցվի նրանից և չխանդարի նրան ճիշտ ուղղութեամբ դարձանալու:

Թերևս, վորեւէ մի կատակախոս մեզ, բոլշևիկներէս, ել սկսի Ենգելսի նման միւթարել—մենք իսկական կուսակցութիւնն ունենք, նա հրաշալի կերպով զարգանում է, «անց կկենա»¹ նաև «բոլշևիկ» բառի նման անիմաստ ու այլանդակ բառը, վոր բացարձակապես վոչինչ չի նշանակում, բացի այն դուս պատահական հանգամանքից, վոր Բըյուսել-Լոնդոնի համալուծարում 1903 թվին մենք մեծամասնութիւնն եյինք կազմում... Գուցե այժմ, յերբ հանրապետականներէ և «հեղափոխական» քաղքենիական դեմոկրատիայի կողմից մեր կուսակցութեան դեմ ուղղված հուլիսյան ու ոգոստոսյան հալածանքները «բոլշևիկ» բառը համաժողովրդականորեն պատվովոր բառ դարձրին, յերբ, բացի դրանից, այդ հալածանքները նշեցին մեր կուսակցութեան իր իսկական զարգացման մեջ արած այսպէս անհարմար, պատմական քայլը դեպի առաջ,—գուցե այժմ յես ել տատանվելի պնդելու իմ ապրիլյան առաջարկը կուսակցութեան անունը փոխելու մասին: Գուցե յես իմ ընկերներին «կոմպրոմիս» առաջարկելի, այն է՝ կոմունիստական կուսակցութիւնն կոչվել, բայց փակադժի մեջ թողնել «բոլշևիկներ» բառը...

¹ Ձեռագրում՝ «անց կկենա» նույնիսկ:

Բայց կուսակցութեան անվան հարցն անհամեմատ ավելի պակաս կարևորութիւն ունի, քան հեղափոխական պրօլետարիատի ղեպի պետութիւնն ունենալիք վերաբերմունքի հարցը:

Պետութեան վերաբերյալ սովորական դատողութիւնները մեջ շարունակ այն սխալն է արվում, վորից այստեղ նախադուշացնում է ենդելսը, և վորը մենք հարեանցի կերպով նշեցինք նախընթաց շարադրանքի մեջ: Այդ այն է, վոր շարունակ մոռացութեան են տալիս, թե պետութեան վոչնչացումը նաև դեմոկրատիայի վոչնչացումն է, թե պետութեան մահացումը դեմոկրատիայի մահացումն է:

Առաջին հայացքից այդպիսի պնդումը չափազանց տարորինակ ու անհասկանալի յե թվում. թերևս, մեկնումեկի մեջ մինչև անգամ յերկյուղ ծագի, թե մենք արդյոք այնպիսի մի հասարակական կառուցվածք չենք ակնկալում, վորի մեջ չի պահպանվելու փոքրամասնութեան՝ մեծամասնութեանը հպատակվելու սկզբունքը, վորովհետև չե՞ վոր դեմոկրատիան ել հենց այդ սկզբունքն ընդունելն է:

Վո՛չ: Դեմոկրատիան չի նույնանում փոքրամասնութեան՝ մեծամասնութեանը հպատակվելու հետ: Դեմոկրատիան փոքրամասնութիւնը մեծամասնութեանը հպատակվելու սկզբունքն ընդունող պետութիւնն է, այսինքն՝ մի կազմակերպութիւն է, վորի միջոցով մի դասակարգ սխտեմատիկ կերպով բռնութիւն է գործ դնում մյուսի վրա, ընակչութեան մի մասը բռնութիւն է գործ դնում մյուսի վրա:

Մենք մեզ համար վերջնական նպատակ ենք դնում վոչնչացնել պետութիւնը, այսինքն՝ ամեն տեսակ կարմակերպված ու սխտեմատիկ բռնութիւն, ընդհանրապես մարդկանց վրա գործադրվող ամեն մի բռնութիւն: Մենք չենք սպասում, վոր այնպիսի մի հասարակակարգ դա, յերբ չի պահպանվելու փոքրամասնութեան՝ մեծամասնութեանը հպատակվելու սկզբունքը: Բայց ձդտելով ղեպի սոցիալիզմ, մենք համոզված ենք, վոր այն պետք է վերածելով կոմունիզմ դառնա, իսկ այդ կապակցութեամբ՝ պետք է անհետանա ընդհանրապես մարդկանց վրա բռնութիւն գործ դնելու ամեն մի կարիք, մի մարդու՝ մի ուրիշին,

ընակչութեան մի մասի՝ նրա մյուս մասին հպատակվելու կարիքը, վորովհետև մարդիկ կընտելանան առանց բռնութեան ու առանց հպատակման՝ կատարելու հասարակայնութեան տարրական պայմանները:

Ընտելացման այս տարրն ընդգծելու համար է, վոր ենդելսը խոսում է նոր սերնդի մասին, «վոր մեծացած պիտի լինի նոր, ազատ, հասարակական պայմաններում. մի սերունդ, վոր ի վիճակի կլինի բոլորովին դուրս չաբրտելու պետականութեան այդ ամբողջ հնոտին»—ամեն մի պետականութեան, այդ թվում նաև դեմոկրատական-հանրապետական պետականութեան հնոտին:

Այս բանը պարզաբանելու համար պետք է վերլուծել պետութեան մահացման տնտեսական հիմունքների հարցը:

11
1
3

ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՄԱՀԱՑՄԱՆ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ
ՀԻՄՈՒՆՔՆԵՐԸ

Այս հարցի ամենամանրամասն պարզարանումը Մարքսը ավել է իր «Դոկտայն ծրագրի քննադատության» մեջ (Բրակկեյին ուղղված 1875 թ. մայիսի 5 թվակիր նամակով, վոր տպագրվել է միմիայն 1891 թ. «Neue Zeit»-ում, IX, 1 և ուսերեն լույս է տեսել առանձին հրատարակությամբ): Այս նշանավոր աշխատության բանավիճական մասը, վոր լաստականության քննադատությունն է պարունակում, ստվերի մեջ է պահել, այսպես ասած, նրա գրական մասը, այն է՝ կոմունիզմի զարգացման ու պետության մահացման փոխադարձ կապակցության վերլուծությունը:

1. ՄԱՐԿՍԻ ՀԱՐՑԱԴՐՈՒՄԸ

Մարքսի 1875 թվի մայիսի 5-ին Բրակկեյին ուղղած նամակն ու վերը քննարկված՝ Ենգելսի 1875 թվի մարտի 28-ին Բեբելին ուղղած նամակը մակերեսորեն համեմատելիս կարող է այնպես թվալ, թե Մարքսը շատ ավելի մեծ չափով է «պետականության» կողմնակից, քան Ենգելսը, և թե պետության մասին այդ յերկու հեղինակների ունեցած կարծիքների տարբերությունը շատ զգալի չէ:

Ենգելսն առաջարկում է Բեբելին բոլորովին դեն դրել չաղակրատանքը պետության մասին, ծրագրից միանգամայն վտարել պետություն բառը, փոխարինել այն «համայնք» բառով. Ենգելսը մինչև անգամ հայտարարում է, վոր Կոմունան արդեն բառի բուն իմաստով պետություն

չի յեղել: Մինչդեռ Մարքսը խոսում է նույնիսկ «կոմունիստական հասարակության ապագա պետականության» մասին, այսինքն՝ կարծես ընդունում է պետության անհրաժեշտությունը նույնիսկ կոմունիզմի ժամանակ:

Բայց այդպիսի կարծիքն արմատապես սխալ կլիներ: Ավելի մոտիկ քննարկումը ցույց է տալիս, վոր Մարքսի ու Ենգելսի հայացքները պետության ու նրա մահացման մասին միանգամայն համապատասխանում են միմյանց, իսկ Մարքսի վերևում առաջ բերված արտահայտությունը հենց այս մահացող պետականությանն է վերաբերում:

Պարզ է, վոր խոսք անգամ չի կարող լինել ապագա «մահացման» մոմենտը վորոշելու մասին, մանավանդ վոր այն ակնհայտ կերպով տեսական մի պրոցես է հանդիսանում: Մարքսի ու Ենգելսի միջև յեղած կարծեցյալ տարբերությունը բացատրվում է այն թեմաների տարբերությամբ, վոր վերցրել են նրանք, այն խնդիրների տարբերությամբ, վոր հետապնդում էին նրանք: Ենգելսն իր առաջ խնդիր եր դրել ակնբախ, կտրուկ կերպով, խոշոր դժերով ցույց տալ Բեբելին պետության մասին տարածված սովորական նախապաշարմունքների (վորոնց վոչ վորք չափով յենթակա յեր նաև Լասսալը) ամբողջ անհեթեթությունը: Մարքսը միմիայն անցողակի յե շոշափում ույզ հարցը, հետաքրքրվելով մի ուրիշ թեմայով, այն է՝ կոմունիստական հասարակության զարգացմամբ:

Մարքսի ամբողջ թեորիան զարգացման թեորիայի կիրառումն է արդի կապիտալիզմի վերաբերմամբ—այդ թեորիայի ամենահետևողական, ամենալիակատար, մտածված ու բովանդակության հարուստ ձևով: Բնականաբար, Մարքսի առաջ ծառայած այդ թեորիայի կիրառման հարցը թե՛ կապիտալիզմի առաջիկա խորտակման և թե՛ ապագա կոմունիզմի ապագա զարգացման վերաբերմամբ:

Իսկ ի՞նչպիսի տվյալների հիման վրա կարելի յե առաջադրել ապագա կոմունիզմի ապագա զարգացման հարցը:

Այն հիման վրա, վոր այն ծագում է կապիտալիզմից, պետականորեն զարգանում է կապիտալիզմից, հետևանք

և այնպիսի հասարակական ուժի գործողութիւնները, վորը կապիտալիզմն է ծնել: Մարքսի մտա փորձերի հետք անգամ չկա՝ ուսուցիչները հորինելու, դատարկ գուշակութիւններ անելու այնպիսի բաների մասին, ինչ վոր չի կարելի գիտենալ: Մարքսը ղենում է կոմունիզմի հարցն այնպես, ինչպէս բնագետը կղներ մի նոր, ասէնք, կենսաբանական տեսակի զարգացման հարցը, յերբ մենք գիտենք, վոր այն հենց այս կերպ է ծագել ու այս—ինչ վորոչ ուղղութիւնով է կերպարանափոխվում:

Մարքսն ամենից առաջ ղեն է շարունակում այն խառնաշփոթութիւնը, վոր մտցնում է Գոթայի ծրագիրը պետութիւնն ու հասարակութիւնն փոխհարաբերութիւնն հարցի մեջ:

...«Արդի հասարակութիւնը,—գրում է նա,—կապիտալիստական հասարակութիւնն է, վոր գոյութիւն ունի բոլոր քաղաքակիրթ յերկրներում, քիչ թե շատ ազատ է միջնադարյան խառնուրդից, քիչ թե շատ կերպարանափոխված է յուրաքանչյուր յերկրի պատմական զարգացման առանձնահատկութիւնների շնորհիվ, քիչ թե շատ զարգացած է: Դրան հակառակ, «արդի պետութիւնը» փոխվում է ամեն մի պետական սահմանի փոփոխութիւնն հետ: Պրուս—գերմանական կայսրութիւնն մեջ այն բոլորովին այլ է, քան թե Շվեյցարիայում: Անգլիայում՝ բոլորովին այլ, քան թե Միացյալ Նահանգներում: Հետևարար, «արդի պետութիւնը» մի Ֆրիկցիա յէ:

«Սակայն, չնայած նրանց ձեւերի խայտարակաւ բազմազանութիւնը՝ տարբեր քաղաքակիրթ յերկրների տարբեր պետութիւններն այն ընդհանուր գիծն ունեն միմյանց հետ, վոր նրանք կանգնած են կապիտալիստներն քիչ թե շատ զարգացած արդի բուրժուական հասարակութիւնն հողի վրա: Այդ պատճառով ել նրանք մի բանի ընդհանուր էյտեան հատկանիշներ ունեն: Այդ իմաստով կարելի յէ խոսել «արդի պետականութիւն» մասին, հակադրելով վերջինս այն ազգային, յերբ կամահանա նրա այժմյան արժատը, բուրժուական հասարակութիւնը:

«Այնուհետև հարցն այսպէս է դրվում. ինչպիսի կերպափոխութիւն կենթարկվի պետականութիւնը կոմունիստական հասարակութիւնն մեջ: Այլ խոսքով, այն ժամանակ ինչպիսի հասարակական փոփոխութիւններ կման, վոր նման կլինեն այժմյան պետական Փունկիյիաներին: Այս հարցին կարելի յէ միմիայն գիտականորեն պատասխանել. և քանի հագոր անգամ ել զուգորդեն «ժողովուրդ» բառը «պետութիւն» բառի հետ, այդ բանը մաղաչափ անգամ առաջ չի մղի հարցի լուծումը»...

Այս ձևով ծաղրի յենթարկելով «ժողովրդական պետութիւն» մասին յեղած բոլոր խոսակցութիւնները, Մարքսը ղենում է հարցը և կարծես նախազգուշացնում է, թե այդ հարցին գիտական պատասխան տալու համար կարելի յէ գործադրել միմիայն ամբապես հաստատված գիտական տվյալներ:

Առաջինն, ինչ վոր միանգամայն ճշգրիտ կերպով սահմանել է զարգացման ամբողջ թեորիան, ամբողջ գիտութիւնն ընդհանրապես,—և ինչ վոր մոռացել են ուսուցիչսաները, ինչ վոր մոռանում են սոցիալիստական հեղափոխութիւնից վախեցող այժմյան ուղորտունիստները,—այն հանգամանքն է, վոր պատմականորեն անկասկած գոյութիւնն պիտի ունենա կապիտալիզմից ղեպի կոմունիզմ տանող անցման մի հատուկ ստադիա կամ մի հատուկ ետապ:

2. ԱՆՅՈՒՄՆ ԿԱՊԻՏԱԼԻԶՄԻՅ ԴԵՊԻ ԿՈՄՈՒՆԻԶՄ

...«Կապիտալիստական և կոմունիստական հասարակութիւնն միջև,—չարունակում է Մարքսը,—ընկնում է մի շրջան, յերբ առաջինը հեղափոխականորեն փոխակերպվում է վերջինին: Այդ շրջանին համապատասխանում է նաև անցման մի քաղաքական շրջան, և այդ շրջանի պետութիւնն ուրիշ վոչինչ չէ կարող լինել, բացի պրալետարիատի հեղափոխական դիկտատուրայից»...

Մարքսի այս յեզրակացութիւնը հիմնված է այն ղեւերի վերլուծութիւնն վրա, վոր խաղում է պրոլետարիատն արդի կապիտալիստական հասարակութիւնն մեջ, հիմնված է այդ հասարակութիւնն զարգացման և պրոլետարիատի ու բուրժուազիայի հակադիր շահերի անհաշուելիութիւնն տվյալները վրա:

Առաջ հարցը դրվում էր այսպէս. իր ազատագրութիւնը ձեռք բերելու համար պրոլետարիատը պետք է տապալի բուրժուազիային, նվաճի քաղաքական իշխանութիւնը, հաստատի իր հեղափոխական դիկտատուրան:

Այժմ հարցը մի փոքր այլ կերպ է դրվում. ղեպի կոմունիզմ զարգացող կապիտալիստական հասարակութիւնից կոմունիստական հասարակութիւնն անցնելն անկարելի յէ առանց «քաղաքական անցման շրջանի», և այդ շրջանի պե-

տությունը կարող է միմիայն պրոլետարիատի հեղափոխական գիկտատուրան լինել:

Իսկ ի՞նչպիսի հարաբերություն ունի այս գիկտատուրան դեպի դեմոկրատիան:

Մենք տեսանք, վոր «Կոմունիստական մանիֆեստը» պարզապես իրար կողքի յե դնում յերկու հասկացողություն՝ «պրոլետարիատի փոխարկվելը տիրող դասակարգի» ու «դեմոկրատիայի նվաճումը»: Ամբողջ վերևում շարադրվածի հիման վրա կարելի յե ավելի ճշգրիտ վորոշել, թե ինչպես է փոխվում դեմոկրատիան՝ կապիտալիզմից դեպի կոմունիզմ անցնելիս:

Կապիտալիստական (հասարակության մեջ, նրա զարգացման ամենաբարենպաստ պայմաններում, մենք քիչ թե շատ լիակատար դեմոկրատիզմ տեսնում ենք դեմոկրատական հանրապետության մեջ: Բայց այդ դեմոկրատիզմը միշտ սեղմված է կապիտալիստական շահագործման նեղ շրջանակների մեջ, և այդ պատճառով էլ, ըստ էություն, միշտ մնում է դեմոկրատիզմ փոքրամասնության համար, միմիայն ունևոր դասակարգերի համար, միմիայն հարուստների համար: Կապիտալիստական հասարակության ազատությունը միշտ մնում է մոտավորապես մի այնպիսի ազատություն, ինչպիսին Հին Հունական հանրապետություններում յեղած ազատությունն էր, այն է՝ ազատություն ստրկատերերի համար: Արդի վարձու ստրուկները, կապիտալիստական շահագործման պայմանների (չնորհիվ, այն աստիճան ճզմված են մնում կարիքի ու աղքատության մեջ, վոր «գլուխ չունեն դեմոկրատիայի», «քաղաքականության» մասին մտածելու, վոր դեպքերի սովորական, խաղաղ ընթացքի ժամանակ բնակչության մեծամասնությունը հեռացված է հասարակական-քաղաքական կյանքի մասնակցությունից:

Այս սրդման ճշտությունը, թերևս, ամենից ավելի ակներև կերպով հաստատում է Գերմանիան հատկապես այն պատճառով, վոր այդ պետության մեջ սահմանադրական լեզայությունը զարմանալիորեն յերկար ու կայուն պահպանվեց գրեթե կես դար (1871—1914), իսկ սոցիալ-դեմո-

կրատիան այդ ժամանակամիջոցում շատ ավելի բան կարողացաւ անել, քան ուրիշ յերկրներում՝ «լեզայությունն ոգտադործելու» համար, ինչպես և բանվորների մի այնպիսի խոշոր թիվ իրև քաղաքական կուսակցություն կազմակերպելու համար, ինչպես վոչ մի այլ տեղ աշխարհում:

Իսկ վորքա՞ն է կապիտալիստական հասարակության մեջ քաղաքականորեն գիտակից ու գործունյա վարձու ստրուկների յերբևիցե տեսնված այդ ամենաբարձր բաժինը: Սոցիալ-դեմոկրատների կուսակցության մի միլիոն անդամ—15 միլիոն՝ վարձու բանվորներից: Արհեստակցականորեն կազմակերպված յերեք միլիոն—15 միլիոնի՛ց:

Դեմոկրատիա չնչին փոքրամասնության համար, դեմոկրատիա հարուստների համար, ահա թե վորն է կապիտալիստական հասարակության դեմոկրատիզմը: Յեթե ավելի մոտիկից դնենք կապիտալիստական դեմոկրատիայի մեխանիզմը, ապա ամենուրեք ու ամեն տեղ,—թե ընտրական իրավունքի «մանր», իբր թե մանր, մանրամասնությունների մեջ (նստակեցության ցենզ, կանանց զրկումն ընտրական իրավունքից և այլն), թե՛ ներկայացուցչական հիմնարկների տեխնիկայի մեջ, թե՛ ժողովների իրավունքի դեմ հարուցված փաստական խոչընդոտների մեջ (հասարակական շենքերն «աղքատների» համար չեն), թե՛ ամենորյա մամուլի զուտ կապիտալիստական կազմակերպության մեջ և այլն, և այլն,—մենք կտեսնենք դեմոկրատիզմի անվերջ ու անվերջ սահմանափակումներ: Այդ սահմանափակումները, բացահանումները, խոչընդոտները, վոր հարուցվում են աղքատների դեմ, մանր են թվում մանավանդ այն մարդկանց աչքում, վորոնք յերբեք կարիք չեն տեսել և ճնշված դասակարգերի հետ նրանց մասսայական կյանքում մոտիկ չեն յեղել (իսկ այդպիսի մարդիկ են բուրժուական հրապարակախոսների ու քաղաքագետների իննը տասերորդը, յեթե վոչ իննսունիննը հարյուրերորդը),—բայց այդ սահմանափակումները ամբողջությամբ վերցրած, վտարում, դուրս են մղում չքավորությանը քաղաքականությունից, դեմոկրատիայի մեջ ակտիվ մասնակցություն ունենալուց:

Մարքան սքանչելիորեն ըմբռնել էր կապիտալիստական դեմոկրատիայի այս Ե յ ու լ ք յ ու լ ն ը, յերբ Կոմունայի փորձը վերլուծելիս ասում էր. ճնշվածներին միքանի տարին մի անգամ թույլ են տալիս վորոշելու, թե ճնշող դասակարգի ներկայացուցիչներին վորը պետք է պառլամենտում ներկայացնի ու ճնշի նրանց:

Ի այց այդ կապիտալիստական դեմոկրատիայից, վոր անխուսափելիորեն նեղ է, դադոնաբար հեռու յե վանում չքավորությանը, ուստի և մինչև ուղն ու ծուծը յերեսպաշտ է և կեղծ, այդ կապիտալիստական դեմոկրատիայից առաջընթաց դարգացումը պարզ, ուղիղ ու հարթ չի ընթանում «դեպի մի ավելի ու ավելի լայն դեմոկրատիա», ինչպես պատկերացնում են ազատամիտ պրոֆեսորներն ու մանր-բուրժուական ոպորտունիստները: Վո՛չ: Առաջընթաց դարգացումը, այսինքն՝ դարգացումը դեպի կոմունիզմ, կատարվում է պրոլետարիատի դիկտատուրայի միջոցով, և այլ կերպ ընթանալ չի կարող, վորովհետև շահագործող կապիտալիստների դիմադրությունը խորտակելու համար ել ուրիշ վոչ վոք չկա և այն այլ ճանապարհով խորտակել չի կարելի:

Իսկ պրոլետարիատի դիկտատուրան, այսինքն՝ ճընշվածների ավանգարդի կազմակերպությունն իբրև տիրող դասակարգ, ճնշողներին ճնշելու համար, չի կարող պարզապես միմիայն դեմոկրատիայի ընդարձակում առաջացնել: Դեմոկրատիզմի հսկայական ընդլայնման հետ միասին, վորն ա ու ա ջ ի ն ա ն գ ա մ դեմոկրատիզմ է դառնում չքավորների համար, դեմոկրատիզմ՝ ժողովրդի համար և վոչ թե դեմոկրատիզմ հարուստների համար,— պրոլետարիատի դիկտատուրան ազատությունից մի շարք բացառումներ է անում ճնշողների, շահագործողների, կապիտալիստների վերաբերմամբ: Մենք պետք է նրանց ճընշենք, վորպեսզի մարդկությունն ազատագրենք վարձու ստրկությունից. նրանց դիմադրությունը պետք է ուժով խորտակել,—պարզ է, վոր այնտեղ, վորտեղ կա ճնշում, վորտեղ կա բռնություն, այնտեղ չկա ազատություն, չկա դեմոկրատիա:

Ենգելսը դեղեցիկ կերպով արտահայտել է այս բանը Բերելին ուղղած իր նամակում, ասելով, ինչպես ընթերցողը հիշում է, թե «պրոլետարիատը պետության կարիք ունի վո՛չ թե ազատության համար, այլ իր հակառակորդներին ճնշելու համար, իսկ յերբ կարելի կլինի խոսել ազատության մասին, պետությունն չի լինի այլևս»:

Դեմոկրատիա ժողովրդի հսկայական մեծամասնության համար և ժողովրդին շահագործողներին, ճնշողներին բունի ճնշում, այսինքն՝ դեմոկրատիայից վտարում,—ասա թե ինչպիսի կերպարանափոխություն է կրելու դեմոկրատիան կապիտալիզմից դեպի կոմունիզմ անցնելիս:

Միմիայն կոմունիստական հասարակության մեջ, յերբ արդեն վերջնականապես ջախջախված է կապիտալիստների դիմադրությունը, յերբ կապիտալիստներն անհետացել են, յերբ չկան դասակարգեր (այսինքն՝ հասարակության անդամների միջև արտադրության հասարակական միջոցների նկատմամբ տարբերությունն չկա), այն ժամանակ միայն «անհետանում է պետությունը և կարելի յե խոսել ազատության մասին»: Միմիայն այն ժամանակ հնարավոր է և կիրականացվի իսկապես լիակատար, իսկապես առանց վորևե բացառման դեմոկրատիան: Յե՛վ միմիայն այն ժամանակ դեմոկրատիան կսկսի մահանալ այն հասարակ հանգամանքի շնորհիվ, վոր մարդիկ, ազատվելով կապիտալիստական ստրկությունից, կապիտալիստական շահագործման անթիվ սարսափներից, վայրագություններից, անհեթեթություններից, դարձելիություններից, աստիճանաբար կ ս ո վ ո ր Ի ն պահպանել համակեցության տարրական, դարբերից ի վեր հայտնի, բոլոր այբբենաբաններում հազարավոր տարիներ կրկնված կանոնները, կսովորեն այդ կանոնները կատարել առանց բռնության, առանց հարկադրանքի, առանց հպատակման, առանց հարկադրանքի ա յ ն հ ա տ ու լ կ ա պ ա ր ա տ ի, վորը պետություն է կոչվում:

«Պետությունը մահանում է» արտահայտությունը շատ հաջող է ընտրված, վորովհետև այն մատնանշում է պրոցեսի թե՛ աստիճանականությունը, թե՛ նրա տարերայնու-

թյունը: Միմիայն սովորութիւնն է, վոր կարող է այդպիսի ազդեցութիւն գործել և անկասկած կը գործի, վորովհետև մենք միջինում սովորում ենք մեր շուրջը, թէ վորքան հեշտութեամբ են սովորում մարդիկ համակեցութեան իրենց համար անհրաժեշտ կանոնները պահելուն, յեթէ չկա շահագործում, յեթէ չկա վոչ մի այնպիսի բան, վոր վրդովում է, բողոք ու ապստամբութիւն ստաջանում, Անշուք անհրաժեշտութիւն ստեղծում:

Այդպէս ուրեմն՝ կապիտալիստական հասարակութեան մեջ մենք խուզված, խղճուկ, կեղծ դեմոկրատիա յենք տեսնում, դեմոկրատիա միմիայն հարուստների համար, փոքրամասնութեան համար: Պրոլետարիատի դիկտատուրան, դեպի կոմունիզմ անցնելու շրջանը, առաջին անգամ դեմոկրատիա կտա ժողովրդի համար, մեծամասնութեան համար, միևնույն ժամանակ անհրաժեշտորեն ճնշելով փոքրամասնութեանը, շահագործողներին: Միմիայն կոմունիզմը կարող է իսկապես լիակատար դեմոկրատիա տալ, և վորքան ավելի լիակատար լինի այդ դեմոկրատիան, այնքան ավելի շուտով անպետք կգառնա նա, ինքն իրեն կմահանա:

Պարզ խոսքով՝ կապիտալիզմի ժամանակ մենք ունենք բառի բուն իմաստով պետութիւն, մի հատուկ մեքենա, վորով մի դասակարգ ճնշում է մյուսին, և այն էլ՝ փոքրամասնութիւնը ճնշում է մեծամասնութեանը: Հասկանալի չէ, վոր մի այդպիսի գործի հաջողութեան համար, ինչպիսին մեծամասնութիւն կազմող շահագործողների սխառեմատիկ ճնշումն է փոքրամասնութիւն կազմող շահագործողների կողմից, հարկավոր է ճնշման ծայրահեղ վայրագութիւն, գազանութիւն, հարկավոր են արյան ժողովեր, վորոնց միջով էլ մարդկութիւնն ընթանում է իր ուղին՝ ստրկութեան, ճորտութեան, վարձկանութեան վիճակում:

Սյունահետև, կապիտալիզմից կոմունիզմին անցնելիս՝ ճնշումը դեռևս անհրաժեշտ է, բայց արդեն փոքրամասնութիւն կազմող շահագործողների ճնշումը՝ մեծամասնութիւն կազմող շահագործողների կողմից: Գնչման հա-

տուկ ապարատը, հատուկ մեքենան, «պետութիւնը» դեռ անհրաժեշտ է, բայց այդ արդեն անցման պետութիւն է, այդ այլևս պետութիւն չէ իսկական իմաստով, վորովհետև փոքրամասնութիւն կազմող շահագործողների ճնշումը՝ մեծամասնութիւն կազմող յերեկվա վարձու ստրուկների կողմից՝ համեմատաբար այնքան հեշտ, հասարակ ու բնական գործ է, վոր նրա համար շատ ավելի քիչ արյուն կթափվի, քան թէ ստրուկների, ճորտների, վարձու բանվորների ապստամբութիւնները ճնշելիս, վոր այն շատ ավելի է ժան կնստի մարդկութեանը: Յեզ այդ բանը համատեղելի չէ դեմոկրատիայի տարածման հետ բնակչութեան այնպիսի վիթխարի մեծամասնութեան վրա, վոր ճնշման հատուկ մեքենայի անհրաժեշտութիւնն սկսում է չքանալ: Բնական բան է, վոր շահագործողներն ի վիճակի չեն ժողովրդին ճնշելու առանց ամենաբարդ մեքենայի, վորը պետք է այդ խնդիրն իրականացնելու համար, իսկ ժողովուրդը կարող է շահագործողներին ճնշել նաև մի շատ պարզ «մեքենայի» միջոցով, դրեթե առանց «մեքենայի», առանց հատուկ ապարատի, զինված մասսաների պարզ կազմակերպութեամբ (ինչպէս, առաջ ընկնելով նկատենք, Բանվորների ու զինվորների պատգամավորների խորհուրդներն էլին):

Վերջապէս, միմիայն կոմունիզմն է, վոր ստեղծում է պետութեան լիակատար ավելորդութիւնը, վորովհետև նրա ժամանակ վոչ վոք չկա, վորին հարկավոր լիներ ճնշել, «վոչ վոք»՝ դասակարգի իմաստով, բնակչութեան մի վորոշ հատվածի դեմ սխառեմատիկ պայքար մղելու իմաստով: Մենք ուտոպիստներ չենք և ամենևին չենք ժխտում եքսպեաների հնարավորութիւնն ու անխուսափելիութիւնն առանձին անհատների կողմից, ինչպէս նաև այդպիսի եքսպեաները ճնշելու անհրաժեշտութիւնը: Բայց, նախ և առաջ, դրա համար պետք չէ հատուկ մեքենա, ճնշման հատուկ ապարատ, այդ բանը կանի հենց ինքը զինված ժողովուրդն այնպիսի պարզութեամբ ու հեշտութեամբ, ինչպէս քաղաքակիրթ մարդկանց վորեն բազմութիւն նույնիսկ արդի հասարակութեան մեջ բաժանում է կոմունիզմին կամ թույլ

չի տալիս բռնութիւն կանանց վերաբերմամբ: Իսկ, յերկրորդ, մենք զիտենք, վոր համակեցութեան կանոնները խախտող եքսցեսները արմատական սոցիալական պատճառը մասաների շահագործումն է, նրանց կարիքն ու ազքատութիւնը: Այդ դիտարկութիւնը պատճառի վերացումով, եքսցեսներն անխուսափելիորեն կսկսեն «մահանալ»: Մենք չզիտենք, թե վորքան արագ և ինչ հաջորդականութեամբ, բայց զիտենք, վոր նրանք կմահանան: Նրանց մահացման հետ միասին կլեռնի նաև պետութիւնը:

Առանց ուտոպիաների մեջ ընկնելու, Մարքսն ավելի մանրամասն կերպով բնորոշել է այն, ինչ վոր այժմ կարելի չէ բնորոշել այդ ապագայի վերաբերմամբ, այն է՝ կոմունիստական հասարակութեան ամենացածր ու ամենաբարձր փուլի (աստիճանի, ետապի) տարբերութիւնը:

3. ԿՈՄՈՒՆԻՍՏԱԿԱՆ ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ԱՌԱՋԻՆ ՓՈՒԼԸ

«Փոթիայի ծրագրի քննադատութեան» մեջ Մարքսը մանրամասնաբար հերքում է լասսալյան այն դադափարը, թե իբր բանվորը սոցիալիզմի ժամանակ ստանալու չէ «աշխատանքի անկրճատ» կամ «լրիվ արդիւնքը»: Մարքսը ցույց է տալիս, վոր ամբողջ հասարակութեան ամբողջ հանրային աշխատանքից անհրաժեշտ է հանել թե՛ պահեստի Ֆոնդը, թե՛ արտադրութեան ընդարձակման Ֆոնդը, թե՛ «մաշված» մեքենաների փոխհատուցումը և այլն, և ապա սպառման առարկաներից՝ վարչութեան, դպրոցների, հիվանդանոցների, անկեղանոցների և այլ ծախսերի Ֆոնդը:

Լասսալի մշուշապատ, աղոտ, ընդհանուր Փրագի փոխարեն («աշխատանքի լրիվ արդիւնքը՝ բանվորին»), Մարքսն զդաստ հաշվառում է կատարում այն բանի, թե ինչպես պետք է ստիպված լինի տնտեսավարելու սոցիալիստական հասարակութիւնը: Մարքսը կոնկրետ կերպով վերլուծում է այդպիսի հասարակութեան կենսապայմանները, վորի մեջ կապիտալիզմ չի լինի, և այդ առթիվ ասում է.

«Մենք այստեղ դործ ունենք» (բանվորական կուսակցութեան ծրագրի քննադէլիս) «Վ՛չ թե այնպիսի մի կոմունիստական հասարակութեան հետ, վոր զարգացել է իր սեփական հիմքի վրա, այլ այնպիսի

մի հասարակութեան հետ, վորը նոր-նոր է ծագում հենց կապիտալիստական հասարակութեանից և վորն այդ պատճառով բոլոր տեսակետներից—թե՛ տնտեսական, թե՛ յարոյական, թե՛ մտավոր—դեռ կրում է իր վրա այն հին հասարակութեան դրոշմը, վորի խորքերից նա յեկել է»:

Ահա հենց այս կոմունիստական հասարակութիւնը, վոր նոր-նոր է լույս աշխարհ յեկել կապիտալիզմի ընդերքից, վոր ամեն տեսակետից հին հասարակութեան դրոշմն է կրում, Մարքսն անվանում է կոմունիստական հասարակութեան «առաջին» կամ ամենաստորին փուլը:

Արտադրութեան միջոցներն արդեն դադարել են առանձին անձերի մասնավոր սեփականութիւնը լինելուց: Արտադրութեան միջոցները պատկանում են ամբողջ հասարակութեանը: Հասարակութեան ամեն մի անդամ, կատարելով հանրորեն-անհրաժեշտ աշխատանքի մի վորոշ մասը, հասարակութեանից վկայագիր է ստանում այն մասին, թե նա այս-ինչ չափով աշխատանք է կատարել: Այդ վկայագրի հիման վրա նա սպառման առարկաների հասարակական պահեստներից ստանում է համապատասխան քանակութեամբ պրոդուկտներ: Հանած աշխատանքի այն քանակութիւնը, վորը հասարակական Ֆոնդի մեջ է մտնում, յուրաքանչյուր բանվոր, հետևաբար, ստանում է հասարակութեանից ճիշտ այնքան, վորքան ինքն է տվել նրան:

Կարծես թե «հավասարութիւն» է թագավորում:

Բայց յերբ Լասսալն, աչքի առաջ ունենալով այդպիսի հասարակական կարգերը (վորոնք սովորաբար սոցիալիզմ են կոչվում, իսկ Մարքսի մոտ կրում են կոմունիզմի առաջին փուլ անունը)՝ ասում է, թե այդ «արդարացի բաշխում է», թե այդ «ամեն մեկի հավասար իրավունքն է աշխատանքի հավասար արդիւնքի վրա», ապա Լասսալը սխալվում է, և Մարքսը պարզաբանում է նրա սխալը:

«Հավասար իրավունք»—ասում է Մարքսը—այստեղ իրոք կա, բայց այդ դեռևս «բուրժուական իրավունք» է, վորը, ինչպես և ամեն մի իրավունք, ա ն հ ա վ ա ս ա ռ ու լ ք յ ու ն է յ է ք ա դ ր ու մ: Ամեն մի իրավունք—մ ի ա ն մ ա ն մասշտաբի գործադրութիւն է տ ա ր ք է ր մարդկանց վերաբերմամբ, վորոնք իսկապես

միանման չեն, միմյանց հավասար չեն, այդ պատճառով էլ «հավասար իրավունքը» հավասարության խախտում և անարդարություն է»: Հիրավի, ամեն վոք, մյուսների հետ հասարակական աշխատանքի հավասար բաժին կատարելով, ստանում է հասարակական արտադրության¹ հավասար բաժինը (վերևում հիշված հանուրդները կատարելուց հետո):

Մինչդեռ առանձին մարդիկ հավասար չեն, մեկն ավելի ուժեղ է, մյուսն՝ ավելի թույլ. մեկն ամուսնացած է, մյուսը՝ վոչ. մեկն ավելի շատ յերեխա ունի, մյուսն՝ ավելի քիչ և այլն:

...«Հետևարար, հավասար աշխատանք կատարելիս,—յեղբայրահում է Մարքսը,—հասարակական սպտման Փոնդի մեջ հավասար մասնակցություն ունենալիս, մեկն իրոք ավելի շատ կտանա, քան մյուսը, մեկը մյուսից ավելի հարուստ կլինի և այլն: Այդ բոլորից խուսափելու համար իրավունքը հավասար լինելու փոխարեն պետք է անհավասար լիներ»...

Հետևարար, կոմունիզմի առաջին փուլը դեռ չի կարող արդարություն ու հավասարություն տալ. հարստություն վերաբերյալ տարբերություններ կմնան, այն էլ՝ անարդար տարբերություններ, բայց անկարելի կլինի մարդու շահագործումը մարդու ձեռքով, վորովհետև չի կարելի արտադրության միջոցները՝ գործարանները, մեքենաները, հողը և այլն խլել և մասնավոր սեփականություն դարձնել: Ձախջախելով Լասսալի մանր-բուրժուականորեն մութ Փրագը «հավասարության» ու «արդարացիության» մասին ընդհանրապես, Մարքսը ցույց է տալիս կոմունիստական հասարակության զարգացման ընթացքը, հասարակություն, վորն ստիպված է նախ վոչնչացնել միմիայն այն «անարդարությունը», վոր արտադրության միջոցները հափշտակել են առանձին մարդիկ, և վորն անկարող է միանգամից վոչնչացնել նաև հետագա անարդարությունը, ըստ վորի սպառման առարկաները բաշխվում են «ըստ աշխատանքի» (և վոչ թե ըստ պահանջմունքների):

Վուրդար տնտեսագետները, դրանց թվում նաև բուրժուական պրոֆեսորները, նրանց թվում «մեր» Տուզանը,

շարունակ կշտամբում են սոցիալիստներին, թե իբր սրանք մոռանում են մարդկանց անհավասարության մասին և «յերազում են» վոչնչացնել այդ անհավասարությունը: Ինչպես տեսնում ենք, այդպիսի կշտամբանքն ապացուցում է միմիայն պ.պ. բուրժուական իդեոլոգիների ծայրահեղ տգիտությունը:

Մարքսը վո՛չ միայն ամենաճշգրիտ կերպով հաշվի յե առնում մարդկանց անխուսափելի անհավասարությունը, այլ նա հաշվի յե առնում նաև այն, վոր միմիայն արտադրության միջոցների ամբողջ հասարակություն ընդհանուր սեփականություն դառնալը («սոցիալիզմ» այդ բառի սովորական դործածությամբ) դեռ չի վերացնում և բաշխման թերություններն ու «բուրժուական իրավունքի» անհավասարությունը, իրավունքի, վոր շարունակում է իշխել, քանի դեռ պրոդուկտներն «ըստ աշխատանքի» յե բաժանվում:

...«Բայց այդ թերությունները,—շարունակում է Մարքսը,—անխուսափելի յեն կոմունիստական հասարակության առաջին փուլում, նրա այն տեսքով, յերբ նա յերկարատև յերկունքից հետո ծնվում է կապիտալիստական հասարակությունից: Իրավունքը յերբեք չի կարող ավելի բարձր լինել, քան տնտեսական կարգն ու հասարակության նրանով պայմանավորված կուլտուրական զարգացումը»...

Այսպիսով, կոմունիստական հասարակության առաջին փուլում (վորը սովորաբար սոցիալիզմ են անվանում) «բուրժուական իրավունքը» լիովին չի վերացվում, այլ միմիայն մասամբ, միմիայն արդեն ձեռք բերված տնտեսական հեղաշրջման չափով, այսինքն՝ միմիայն արտադրության միջոցների վերաբերմամբ: «Բուրժուական իրավունքը» դրանք առանձին մարդկանց մասնավոր սեփականություն է ճանաչում: Սոցիալիզմը դրանք ընդհանուր սեփականություն է դարձնում: Այդ չափով—և միմիայն այդ չափով—«բուրժուական իրավունքը» վերանում է:

Բայց այնուամենայնիվ նա մնում է իր մյուս մասով, մնում է իբրև պրոդուկտների բաշխման և հասարակության անդամների միջև աշխատանքի բաշխման կարգավորիչ (վորոշող): «Ով չի աշխատում, նա չպետք է ուտի»: այս սո-

1 Ձևադրում՝ «պրոդուկտի»:

յիալիստական սկզբունքն արդեն իրականացված է. «աշխատանքի հավասար քանակութեան համար՝ պրոդուկտի հավասար քանակութեան» — սոցիալիստական այս սկզբունքն էլ իրականացված է արդեն: Սակայն, այս դեռ կոմունիզմ չէ, և այս դեռ չի վերացնում «բուրժուական իրավունքը», վորն անհավասար մարդկանց աշխատանքի անհավասար (փաստորեն անհավասար) քանակութեան համար հավասար քանակութեամբ պրոդուկտ է տալիս:

Այդ — «Թերութիւնն է», ասում է Մարքսը, բայց անխուսափելի յե կոմունիզմի առաջին փուլում, վորովհետև առանց ուտոպիզմի մեջ ընկնելու չի կարելի կարծել, թե տապալելով կապիտալիզմը, մարդիկ միանգամից կսովորեն աշխատել հասարակութեան համար առանց իրավունքի վորևէ նորմայի. բացի դրանից՝ կապիտալիզմի վերացումը միանգամից տնտեսական նախադրյալներ չի տալիս այդպիսի փոփոխման համար:

Իսկ այլ նորմաներ, բացի «բուրժուական իրավունքից», չկան: Յե՛վ այդ չափով դեռ անհրաժեշտ է մնում պետութիւնը, վորը, պաշտպանելով արտադրութեան միջոցների հանրային սեփականութիւնը, կպաշտպաներ աշխատանքի հավասարութիւնն ու պրոդուկտի բաշխման հավասարութիւնը:

Պետութիւնը մահանում է, վորչափով այլևս կապիտալիստներ չկան, այլևս դասակարգեր չկան, այդ պատճառով էլ վորևէ դասակարգի ննչել չի կարելի:

Բայց պետութիւնը դեռևս բոլորովին չի մահացել, վորովհետև դեռ մնում է «բուրժուական իրավունքի» պաշտպանութիւնը, վորը սրբազործում է իրական անհավասարութիւնը: Պետութեան լիակատար մահացման համար հարկավոր է լիակատար կոմունիզմ:

4. ԿՈՄՄՈՒՆԻՍՏԱԿԱՆ ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ԱՄԵՆԱԲԱՐՁՐ ՓՈՒԼԸ

Մարքսը շարունակում է.

...«Կոմունիստական հասարակութեան բարձրագույն փուլի ժամանակ, յերբ կչքանա մարդուն ստրկացնող նրա հպատակումն աշխատանքի բաժանմանը, յերբ դրա հետ միասին կանհետանա մտավոր ու Ֆիզիկական աշխատանքի հակադրութիւնը, յերբ աշխատանքը կդադարի լուրջ սպորտի միջոց լինելուց, այլ ինքը կդառնա կյանքի առաջին պահանջը, յերբ անհատների համակողմանի զարգացման հետ միասին կանհեն նաև արտադրողական ուժերը և լիառատ հեղեղի նման կհոսեն հասարակական հարստութեան բոլոր աղբյուրները, — այն ժամանակ միայն կարելի կլինի բոլորովին հաղթահարել բուրժուական իրավունքի նեղ հորիզոնը, և հասարակութիւնը կկարողանա իր գրոշակի վրա դրել՝ «Ամեն մեկն ըստ իր ընդունակութիւնների, ամեն մեկին ըստ իր պահանջմունքների»»:

Միմիայն այժմ մենք կարող ենք գնահատել Ենգելսի դիտողութիւնները ամբողջ ճշտութիւնը, յերբ նա անխնայ կերպով ծաղրուծանակի յեր յենթարկում «ազատութիւն» ու «պետութիւն» բառերի միացման անհեթեթութիւնը: Քանի կա պետութիւն, չկա ազատութիւն: Յերբ ազատութիւն լինի, պետութիւն չի լինի:

Պետութեան լիակատար մահացման տնտեսական հիմքը կոմունիզմի այնպիսի բարձր զարգացումն է, վորի ժամանակ անհետանում է մտավոր ու Ֆիզիկական աշխատանքի հակադրութիւնը, հետևապէս՝ անհետանում է արդի հասարակական անհավասարութեան կարևորագույն աղբյուրներից մեկը, այն էլ՝ այնպիսի աղբյուր, վորը միանգամից վոչ մի կերպ չի կարելի վերացնել լուրջ արտադրութեան միջոցները հասարակական սեփականութիւն դարձնելով, միմիայն կապիտալիստներին սեփականագրելով:

Այս սեփականագրելում արտադրողական ուժերի հսկայական զարգացման հնարավորութիւնն կընձեռնի: Յե՛վ, տեսնելով, թե ինչպէս այժմ արդեն կապիտալիզմն անհավասար չափով կաւեցնում է այդ զարգացումը, թե ինչքան վատալի չափով կաւեցնում է այդ զարգացումը, թե ինչքան շատ բան կարելի կլինեն առաջ շարժել արդեն ձեռք բերված արդի տեխնիկայի հիման վրա, մենք իրավունք ունենք վրա՛նք արդի տեխնիկայի հիման վրա, մենք իրավունք ունենք ամենալիակատար վստահութեամբ ասելու, վոր կապիտալիստների սեփականագրելումն անխուսափելիորեն մարդկային հասարակութեան արտադրողական ուժերի հսկայական զարգացում կընձեռնի: Բայց թե վորքան արագ է առաջ ընթանալու այդ զարգացումը, թե վորքան շուտ է հասնելու

իր կապերն աշխատանքի բաժանման հետ կտրելուն, մտա-
վոր ու ֆիզիկական աշխատանքի միջև յեղած հակադրու-
թյունը վճռեցնելուն, աշխատանքը «կենսական առաջին
պահանջը» դարձնելուն, այդ մենք չէրիտենք և չեմք կարող
գիտենալ:

Այդ պատճառով ել մենք իրավունք ունենք խոսելու
միմիայն պետութեան անխուսափելի մահացման մասին,
ընդգծելով այդ պրոցեսի յերկարատևութիւնը, նրա կա-
խումը կոմունիզմի ամենաբարձր փուլի զարգացման արա-
զութիւնից, և թողնելով բոլորովին բաց՝ մահացման ժամ-
կեսները ու կոնկրետ ձևերը հարցը, վորովհետև այդպիսի
հարցեր լուծելու համար նյութ չկա:

Պետութիւնը լիովին մահանալ կկարողանա այն ժամա-
նակ, յերբ հասարակութիւնը կիրականացնի՝ «ամեն մեկն
ըստ իր ընդունակութիւնների, ամեն մեկին ըստ իր պա-
հանջմունքների» կանոնը, այսինքն՝ յերբ մարդիկ այն աս-
տիճան կստիպուեն համակեցութեան հիմնական կանոնները
պահպանել և յերբ նրանց աշխատանքն այնքան արտադրու-
ղական կլինի, վոր նրանք հոժարակամ կսկսեն աշխատել
ըստ ընդունակութեան: «Բուրժուական իրավունքի նեղ
հորիզոնը», վոր հարկադրում է Շեյլիկի՝ խոտասրտու-
թյամբ հաշիվ անել, թե չլինի ուրիշից մի կես ժամ ավելի
աշխատես, չլինի ուրիշից մի քիչ ավելի պակաս վճար ստա-
նաս, այդ նեղ հորիզոնն այն ժամանակ մարդիկ անցած
կլինեն: Այն ժամանակ պրոդուկտների բաշխումը հասարա-
կութեան կողմից նորմավորում չի պահանջի, թե յուրա-
քանչյուրն ինչ քանակութեամբ պրոդուկտ պետք է ստանա-
ւածն մեկն ազատորեն կվերցնի «ըստ իր պահանջմունքի»:

Բուրժուական տեսակետից հեշտ է այդպիսի հասարա-
կական կառուցվածքը «զուտ ուտոպիա» հայտարարել ու
հռչակ այն բանի վրա, թե սոցիալիստները խոստանում են
ամեն մեկին հասարակութեանից ուղած քանակութեամբ

¹ Շեյլիկ—վաշխատուի մի տիպ Շեքսպիրի «Վենետիկի վաճառակա-
նը» դրամայում, վորը, ի հատուցումն պարտքի, պահանջում է մի
Փունտ միո՝ պարտապանի մարմնից:

տրյուֆել, ամբողջով, դաշնամուր և այլն ստանալու իրա-
վունք, առանց վորևէ վերահսկողութեան՝ առանձին քաղա-
քացու աշխատանքի վրա: Մինչև այժմ ել այդպիսի հռչակու-
ցով են գլուխն ազատում բուրժուական «գիտնականների»
մեծամասնութիւնը, վորոնք դրանով ցույց են տալիս թե՛
իրենց տղիտութիւնը և թե՛ կապիտալիզմի շահագրգիռական
պաշտպանութեանն իրենց կողմից:

Տղիտութիւն է, վորովհետև վոչ մի սոցիալիստի մըտ-
քով ել չի անցել «խոստանալ», վոր կոմունիզմի զարգաց-
ման բարձրագույն փուլը վրա յե հասնելու, իսկ մեծ սո-
ցիալիստների կանխատեսութեանը, թե այն զալու յե, յեն-
թադրում է վոչ աշխատանքի այժմյան արտադրողականու-
թիւնը, վո՛չ ել այժմյան քաղքենուն, վորը Պոմպոլիսկու
մոնթերի նման ընդունակ է «զուր տեղը» փչաղնելու հասար-
ակական հարստութեան պահեստները և անկարելի բաներ
պահանջելու:

Մինչև այն ժամանակ, յերբ կղա կոմունիզմի «բարձ-
րագույն» փուլը, սոցիալիստներն ամենախիստ վերահսկո-
ղութիւն են պահանջում հասարակութեան ու պետութեան
կողմից աշխատանքի չափի ու սպառման չափի վրա, միայն
թե՛ այդ վերահսկողութիւնը պետք է սկսվի կապիտա-
լիստների սեփականադրկումից, բանկորների վերահսկողու-
թիւնից կապիտալիստների վրա և այն պետք է իրականաց-
նի վո՛չ թե չինովնիկները պետութիւնը, այլ զինված բան-
վորների պետութիւնը:

Բուրժուական իդեոլոգիան (ու նրանց՝ պ.պ. Ծերե-
թեկները, Չերնովների ու Ընկ. նման պոչերը) կողմից
կապիտալիզմի շահագրգիռական պաշտպանութեան ելութիւնը
հենց այն է, վոր նրանք հեռավոր ապագայի մասին կա-
տարվող վեճերով ու զրույցներով նեմգալիտում են այստը-
վա քաղաքականութեան կենսական ու հրատապ հարցը, այն
է՝ կապիտալիստների սեփականադրկումը, բոլոր քաղաքա-
ցիներին մեկ խոշոր «սինդիկատի», այսինքն՝ ամբողջ պե-
տութեան աշխատողներ ու ծառայողներ դարձնելը, և այդ
ամբողջ սինդիկատի ամբողջ աշխատանքն իսկապես գեմո-
կրատական պետութեան, բանվորների ու զինվորների պատ-

գամավորների խորհուրդների պետութայանը լիովին հպատակեցնելը:

Ըստ եյության՝ յերբ գիտնական պրոֆեսորը, իսկ նրա հետևից քաղքենին, իսկ սրա հետևից պարոնայք Մերեթելիներն ու Չերնովները խոստով են բողբևիկների անխոհեմ ուտոպիաների, դեմագոգիական խոստովները մասին, սոցիալիզմ «մտցնելու» անկարելիության մասին, նրանք նկատի ունեն կոմունիզմի հենց բարձրագույն ստադիան կամ վուլը, վորը «մտցնել» վո՛չ միայն վոչ վոք չի խոստացել, այլ մտքովն ել չի անցկացրել, վորովհետև «մտցնել» այն առհասարակ չի կարելի:

Յեւ այստեղ մենք հասել ենք սոցիալիզմի ու կոմունիզմի միջև յեղած գիտական տարբերության այն հարցին, վոր շոշափել ե Ենդելսն իր վեղը բերված դատողության մեջ «սոցիալ-դեմոկրատներ» անվան անճիշտ լինելու մասին: Տարբերությունը կոմունիզմի առաջին կամ ստորին և բարձրագույն փուլերի միջև ապադայում քաղաքականորեն, հավանաբար, վիթխարի կլինի, բայց հիմա, կապիտալիզմի ժամանակ, ծիծաղելի կլինեն ընդունել այն, և այդ տարբերությունն առաջին պլանը մղել կարող եյին գուցե միմիայն առանձին անարխիստներ (յեթե անարխիստների շարքերում դեռ մնացել են այնպիսի մարդիկ, վորոնք վոչինչ չեն սովորել Կրոպոտկինների, Գրամի, Կորնելիստենի ու անարխիզմի մյուս «աստղերի» «պլեխանովյան» փոխակերպությունից հետո, յերբ նրանք սոցիալ-շովինիստներ դարձան կամ անարխո-խրամատականներ, ինչպես ասել ե պատիվն ու խիղճը պահպանած սակավաթիվ անարխիստներից մեկը՝ Գեն):

Իայց սոցիալիզմի և կոմունիզմի միջև յեղած գիտական տարբերությունը պարզ ե: Այն, ինչ վոր սովորաբար սոցիալիզմ են անվանում, Մարքսն անվանել ե կոմունիստական հասարակության «առաջին» կամ ստորին փուլը: Վորչափով բնդիհանուր սեփականություն են դառնում արտագրության միջոցները, այդ չափով այստեղ ել կարելի յե «կոմունիզմ» բառը գործածել, յեթե չմոռանանք, վոր այդ իրականաբար կոմունիզմ չե: Մարքսի պարզաբանումների խո-

շոր նշանակութունն այն ե, վոր նա այստեղ ել հետևողականորեն կիրառում ե մատերիալիստական դիալեկտիկան, դարգացման ուսմունքը, կոմունիզմը դիտելով իբրև կապիտալիզմից դարդացող մի բան: Փոխանակ սխոլաստիկ-մտացածին, «հարովի» բնորոշումների և բառերի շուրջը (ի՞նչ ե սոցիալիզմը, ի՞նչ ե կոմունիզմը) անպտուղ վիճաբանություններ անելու՝ Մարքսը տալիս ե այն բանի վերլուծությունը, թե ինչը կարելի յե կոմունիզմի տնտեսական հաստեղծության աստիճաններ անվանել:

Իր առաջին փուլում, իր առաջին աստիճանի ժամանակ, կոմունիզմը դեռ չի կարող տնտեսապես լիովին հասուն լինել, լիովին ազատ լինել կապիտալիզմի ավանդություններից կամ հետքերից: Այստեղից ե բղխում այն հետաքրքրական յերևույթը, ինչպիսին ե «բուրժուական իրավունքի նեղ հորիզոնի» պահպանումը կոմունիզմի ժամանակ, նրա առաջին փուլում: Բուրժուական իրավունքը սպառման պրոդուկտների բաշխման վերաբերմամբ, իհարկե, անխուսափելիորեն նաև բուրժուական պետութայուն ե յենթադրում, վորովհետև իրավունքը վոչինչ ե առանց այն ապարատի, վորը կարող ե հարկադրել այդ իրավունքի նորմաները կատարելու:

Դուրս ե գալիս, վոր կոմունիզմի շրջանում վորոշ ժամանակի ընթացքում վո՛չ միայն բուրժուական իրավունքն ե մնում, այլ մինչև իսկ նաև բուրժուական պետությունն առա՛նց բուրժուազիալի:

Այդ կարող ե պարզուրք կամ պարզապես մտքի դիալեկտիկական խաղ թվալ, վորի մեջ հաճախ մեղադրում են մարքսիզմն այն մարդիկ, ովքեր ամենաչնչին ջանք անդամ չեն թափել ուսումնասիրելու նրա չափազանց խոր բովանդակությունը:

Իսկ իրոք, հնի մնացորդները նորի մեջ՝ կյանքը ցույց ե տալիս մեզ ամեն քայլափոխում, թե՛ բնության և թե՛ հասարակության մեջ: Յեւ Մարքսը վո՛չ թե քմահաճորեն մի կտոր «բուրժուական» իրավունք ե մտցրել կոմունիզմի մեջ, այլ վերցրել ե այն, ինչ վոր տնտեսապես ու քաղա-

քահանայես անխուսափելի յե կապիտալիզմի ընդերքից յելած հասարակութեան մեջ:

Դեմոկրատիան ահազին նշանակութեան ունի այն կըր-վում, վորը մղում է բանվոր դասակարգը հանուն իր ազա-տագրութեան կապիտալիստների դեմ: Բայց դեմոկրատիան ամենևին այնպիսի մի սահման չէ, վորը չի կարելի անց-նել, այլ միմիայն ֆեոդալիզմից դեպի կապիտալիզմ և կա-պիտալիզմից դեպի կոմունիզմ տանող ճանապարհի ետապ-ներից մեկն է:

Դեմոկրատիան նշանակում է հավասարութեան: Հաս-կանալի յե, թե վորքան մեծ նշանակութեան ունի պրոլե-տարիատի պայքարը հավասարութեան համար և հավասա-րութեան լողունը, յեթե ձիշտ հասկանանք այն՝ դասա-կարգերի վոչնչացման իմաստով: Բայց դեմոկրատիան նշա-նակում է միմիայն ֆարմալ հավասարութեան: Յեվ հենց վոր իրականանա հասարակութեան բոլոր անդամների հա-վասարութեանն արտագրութեան միջոցներին տիրելու վե-րաբերմամբ, այսինքն՝ իրականանա աշխատանքի հավա-սարութեանը, աշխատավարձի հավասարութեանը, մարդ-կութեան առաջ անխուսափելիորեն կանգնելու յե ավելի ա-ռաջ գնալու հարցը, ձևական հավասարութեանից իրական հավասարութեան անցնելու, այսինքն՝ իրականացնելու «ա-մեն մեկն ըստ իր ընդունակութեաններին, ամեն մեկին ըստ իր պահանջմունքների» կանոնը: Թե մարդկութեանն ինչ-պիսի ետապներով, ինչպիսի դործնական միջոցառումներով կընթանա դեպի այդ բարձրագույն նպատակը, մենք չգիտենք և չենք կարող գիտենալ: Բայց կարևոր է պարզել մեզ հա-մար, թե վորքան անսահման կեղծ է այն սովորական բուր-ժուական պատկերացումը, իբր թե սոցիալիզմն ինչ-վոր մի մեռած, քարացած, միանգամ ընդմիշտ տրված բան է, այնինչ իսկապես միմիայն սոցիալիզմից է սկսվելու արագ իրական, իսկապես մասսայական, բնակչութեան մեծամաս-նութեան, ապա նաև ամբողջ բնակչութեան մասնակցու-թեամբ տեղի ունեցող առաջընթաց շարժումը հասարակա-կան ու անձնական կյանքի բոլոր ասպարեզներում:

Դեմոկրատիան պետութեան ձև է, նրա այլատեսակու-

թյուններից մեկը: Յեվ, հետևաբար, նա հանդիսանում է, ինչպես և ամեն մի պետութեան, բունութեան կազմակերպ-ված, սխտեմատիկ կիրառումը մարդկանց վերաբերմամբ: Այս մի կողմից: Բայց, մյուս կողմից, այն նշանակում է քաղաքացիների հավասարութեան ֆորմալ ճանաչումը, ճա-նաչում այն բանի, վոր բոլորը հավասար իրավունք ունեն պետութեան կառուցվածքը վորոշելու և այն կառավարելու: Եսկ դա, իր հերթին, կապված է նրա հետ, վոր դեմոկրա-տիան, իր դարգացման վորոշ աստիճանի ժամանակ, նախ, համախմբում է կապիտալիզմի դեմ հեղափոխական դասա-կարգին՝ պրոլետարիատին, և նրան հնարավորութեան է տալիս՝ կոտրել, ջարդուփչուր անել, յերկրի յերեսից ջնջել բուրժուական, թեկուզ և հանրապետական-բուրժուական, պետական մեքենան, մշտական բանակը, վոստիկանութեանը, չինովնիկութեանը, փոխարինել նրանց ավելի դեմո-կրատական, բայց այնուամենայնիվ դեռ պետական մեքե-նայով՝ գինված բանվորական մասսաների ձևով, վորոնք հանդում են ժողովրդի միահամուռ մասնակցութեանը մի-լիցիային:

Այստեղ «քանակը վորակի յե փոխվում»։ Դեմոկրա-տիզմի աղալիսի աստիճանը կապված է բուրժուական հա-սարակութեան շրջանակներից դուրս գալու, նրա սոցիալիս-տական վերակառուցումն սկսելու հետ: Յեթե իսկապես բոլորը մասնակցում են պետութեան կառավարմանը, այդ-տեղ կապիտալիզմն արդեն չի կարող դիմանալ: Յեվ կապի-տալիզմի դարգացումն, իր հերթին, նախադրյալներ է ստեղծում այն բանի համար, վորպեսզի իսկապես «բոլորը» կարողանան մասնակցել պետութեան կառավարմանը: Այդ-պիսի նախադրյալներից է ընդհանուր գրագիտութեանը, վորն արդեն իրականացված է մի շարք ամենից ավելի ա-ռաջավոր կապիտալիստական յերկրներում, ապա՝ միլիո-նավոր բանվորների «վարժեցումն ու կարգապահ դարձնելը» փոստի, յերկաթուղիների, խոշոր գործարանների, խոշոր առևտրի, բանկային գործի և այլն և այլն խոշոր, բարդ, հանրայնացված ապարատի միջոցով:

Այդպիսի տնտեսական նախադրյալներ ունենալով՝ մի-

անդամայն հնարավոր է անմիջապես, այսօրվանից մինչև վաղը, անցնել այն գործին, վոր տապալելով կապիտալիստներին ու չինովնիկներին՝ արտագրության ու բաշխման վերահսկողութեան գործում, աշխատանքի ու արդյունքների հաշվառման գործում նրանց փոխարինենք զինված բանվորներով, ամբողջովին զինված ժողովրդով: (Վերահսկողութեան ու հաշվառման հարցը չպետք է շփոթել ինժեներների, գյուղատնտեսների և այլ գիտականորեն պատրաստված անձնակազմի հարցի հետ. այդ պարոններն այսօր աշխատում են՝ հպատակվելով կապիտալիստներին, վաղն է՛լ ավելի լավ կաշխատեն՝ հպատակվելով զինված բանվորներին):

Հաշվառում ու վերահսկողութիւն—ահա այն գլխավոր բանը, վորը պահանջվում է կոմունիստական հասարակութեան առաջին փուլը «կարգի գցելու» համար, նրա կանոնավոր գործունեութեան համար: Այստեղ բոլոր քաղաքացիները դառնում են պետութեան վարձու ծառայողները, պետութիւն, վորպիսին հանդիսանում են զինված բանվորները: Բոլոր քաղաքացիները դառնում են մեկ համաժողովրդական, պետական «սինդիկատի» ծառայողներ ու բանվորներ: Ամբողջ խնդիրն այն է, վոր նրանք համասարապես աշխատեն, ճշտիվ պահպանելով աշխատանքի չափը, և համասար վարձատրութիւն ստանան: Այս բանի հաշվառումը, սրա վերահսկողութիւնը կապիտալիզմը ծայրահեղ չափով պարզեցրել և դարձրել է հսկողութեան ու գրանցման թվաբանական չորս գործողութիւնները՝ գիտենալու և համապատասխան անդորրադրեր տալու արտասովոր պարզ, ամեն մի գրագետ մարդու համար մատչելի գործառնութիւններ¹:

1 Յերբ պետութիւնն իր ֆունկցիաների ամենազլխավոր մասով վեր է ածվում այսպիսի հաշվառման ու վերահսկողութեան հենց բանվորների կողմից, այն ժամանակ նա դադարում է «քաղաքական պետութիւն» լինելուց, այն ժամանակ «հասարակական ֆունկցիաները քաղաքական ֆունկցիաներից հասարակ վարչական ֆունկցիաների յեն փոխարկվում» (հմտ. վերջ, IV գլ. § 2, ենդելսի բանավեճն անարխիստների հետ): Ծանոթագրութիւն Լենինի:

Յերբ ժողովրդի մեծամասնութիւնը կսկսի ինքնուրույնաբար և ամենուրեք այդպիսի հաշվառում, այդպիսի վերահսկողութիւն անել կապիտալիստների (վորոնք հիմա ծառայողներ են դարձել) ու պարոն ինտելիգենտիկների վերաբերմամբ, վորոնք դեռ կապիտալիստական հակումներ են պահպանում, այն ժամանակ այդ վերահսկողութիւնն իսկապես ունիվերսալ, ընդհանրական, համաժողովրդական կդառնա, այն ժամանակ վոչ մի կերպ հնարավոր չի լինի նրանից խուսափել, «թագնալեղու տեղ չի լինի»:

Ամբողջ հասարակութիւնը մի գրասենյակ ու մի գործարան կլինի, աշխատանքի համասարութեամբ ու վարձի համասարութեամբ:

Բայց այդ «գործարանային» կարգապահութիւնը, վոր կապիտալիստներին հաղթահարած, շահագործողներին տապալած պրոլետարիատը կտարածի ամբողջ հասարակութեան վրա, վո՛չ մի կերպ չի հանդիսանում վո՛չ մեր իդեալը, վո՛չ մեր վերջնական նպատակը, այլ միմիայն մի աւտիման է, վորն անհրաժեշտ է հասարակութիւնը կապիտալիստական շահագործման գարշութիւններից ու նողկալիութիւններից արմատապես մաքրելու և հետագա առաջխաղացման համար:

Այն մոմենտից սկսած, յերբ հասարակութեան բոլոր անդամները կամ գոնե նրանց ահագին մեծամասնութիւնն ինքը կսովորի կառավարել պետութիւնը, այդ գործն իր ձեռքը կառնի, «կարգի կգցի» վերահսկողութիւնը չնչին փոքրամասնութիւն կազմող կապիտալիստների վերաբերմամբ, այն պարոնիկների վերաբերմամբ, վորոնք ուզում են կապիտալիստական հակումներ պահպանել, այն բանվորների վերաբերմամբ, վորոնց խորապես այլասերել և կապիտալիզմը,—այդ մոմենտից սկսում է անհետանալ առհասարակ ամեն մի կառավարչութեան կարիքը: Վորքան ավելի լիակատար է դեմոկրատիան, այնքան ավելի մոտ է այն մոմենտը, յերբ նա ավելորդ է դառնում: Վորքան ավելի դեմոկրատական է այն «պետութիւնը», վորը բաղկացած է զինված բանվորներից և «բառի բուն իմաստով

այլևս պետութիւնն չի» հանդիսանում, այնքան ավելի արագ ե սկսում մահանալ ամեն մի պետութիւնն:

Վորովհետև, յերբ բոլորը կսովորեն կառավարել և իսկապես կսկսեն ինքնուրույնաբար կառավարել հասարակական արտադրութիւնը, ինքնուրույնաբար կենսադործել ձրիակերները, աղաները, սրիկաները ու «կասլիտալիզմի արագիցիաները պահպանող» ուրիշ նմանների հաշվառումն ու վերահսկողութիւնը, այն ժամանակ այդ համաժողովրդական հաշվառումից ու վերահսկողութիւնից դուրս մնալն անխուսափելիորեն այնքան անասելի դժվար կլինի, այնպիսի ամենահազվադուր քաջաուրութիւն կդառնա, համարեն այնքան արագ ու լուրջ պատժի կենթարկվի (վորովհետև զինված բանվորները դործնական կյանքի մարդիկ են և վոչ թե սենտիմենտալ ինտելիգենտիկներ, և հազիվ թե թույլ տան կատակ անել իրենց հետ), վոր ամեն մի մարդկային համակեցութեան վոչ-բարդ, հիմնական կանոնները կատարելու անհրաժեշտութիւնը շատ շուտով սովորուի յ կդառնա:

Յեվ այն ժամանակ լայնորեն կբացվի դուռը կոմունիստական հասարակութեան առաջին փուլից նրա բարձրագույն փուլին անցնելու համար, իսկ դրա հետ միասին նաև պետութեան լիակատար մահացման համար:

VI ԳԼՈՒԽ

ՄԱՐԻՍԻՉՄԻ ԳՈՒԵՀԿԱՑՈՒՄՆ ՈՊՈՐՏՈՒՆԻՍՏՆԵՐԻ ԿՈՂՄԻՑ

Պետութեան հարաբերութեան հարցը դեպի սոցիալական հեղափոխութիւնը և սոցիալական հեղափոխութեան հարաբերութեան հարցը դեպի պետութիւնը, ինչպես նաև ընդհանրապես հեղափոխութեան հարցը շատ քիչ ե դրագեցրել II Ինտերնացիոնալի (1889—1914) ամենաականալոր տեսարաններին ու հրապարակախոսներին: Բայց ոպորտունիզմի աստիճանական աճման այն պրոցեսի մեջ, վորը 1914 թվին հասցրեց II Ինտերնացիոնալի կործանմանը, ամենից ավելի բնորոշն այն ե, վոր նույնիսկ այն ժամանակ, յերբ կիս մոտեցել եին այդ հարցին, աշխատում եյին շրջանցել այն, կամ չեյին նկատում այն:

Ընդհանուր առմամբ կարելի յե ասել, վոր պրոլետարական հեղափոխութեան դեպի պետութիւնն ունենալիք հարաբերութեան հարցից խուսափելուց,—մի խուսափում, վորը ձեռնառու յեր ոպորտունիզմի համար ու սնում եր նրան,—բոլորեց մարքսիզմի աղավաղումն ու նրա կատարյալ գուեհացումը:

Այդ ախուր պրոցեսը դոնե համառոտակի բնորոշելու համար, վերցնենք մարքսիզմի ամենաականալոր տեսարաններին՝ Պլեխանովին ու Կաուցկուն:

1. ՊԼԵԽԱՆՈՎԻ ԲԱՆԱԿՈՒՎՆ ԱՆԱՐԻՍՏՆԵՐԻ ՀԵՏ

Պլեխանովն անարխիզմի ու սոցիալիզմի հարաբերութեան հարցին մի հատուկ բրոշյուր ե նվիրել՝ «Անարխիզմ ու սոցիալիզմ» վերնագրով, վորը լույս ե տեսել գերմաներեն 1894 թվին:

Պլեխանովը ճարպիլությամբ կարողացել է այդ հարցն այնպես քննել, վոր անարխիզմի դեմ մղվող պայքարի մեջ բոլորովին չըջանցել է ամենապոմեյականը, հրատապն ու քաղաքականորեն ամենից ավելի եյականը, այն է՝ հեղափոխութեան հարարերությունը ղեպի պետութեանը և պետութեան հարցն ընդհանրապես: Նրա բրոշյուրը յերկու մասի յե բաժանվում. մեկը—պատմական—գրական մասն է, վորտեղ արժեքավոր նյութ կա Շտիրների, Պրուդոնի և ուրիշների իդեաների պատմութեան մասին: Մյուս մասը Ֆիլիստերականն է՝ գուհիկ դատողութեաններով այն թեմայի մասին, թե անարխիստին բանդիտից տարբերելն անկարելի յե:

Թեմաների այս դուզադրումը շափաղանց դվարճալի ու չափազանց բնորոշ է Պլեխանովի ամբողջ գործունեյութեան համար Ռուսաստանի հեղափոխութեան նախորդակին ու հեղափոխութեան չըջանի ընթացքում: 1905—1917 թվականներին Պլեխանովը հենց այդպես ևլ ցույց ավելց իրեն՝ կիսադոկտրինյոր, կիսաֆիլիստեր, վորը քաղաքականութեան մեջ բուրժուազիայի պոչից ևր ընթանում:

Մենք տեսանք, թե ինչպես Մարքսն ու Ենգելսը, բանակով մղելով անարխիստների հետ, ամենից ավելի խնամքով պարզեցին իրենց հայացքները հեղափոխութեան հարարերութեան մասին ղեպի պետութեանը: Ենգելսը, 1891 թվին հրատարակելով Մարքսի «Գոթայի ծրագրի քննադատութեանը», գրում է, թե «մենք (այսինքն՝ Ենգելսն ու Մարքսը) այն ժամանակ ամենայեռուն պայքարի մեջ էյինք գտնվում Բահունիսի ու անարխիստների դեմ.— (Առաջին) Ինտերնացիոնալի Հապի կոնդրեսից հետո հազիվ յերկու տարի յեր անցել»:

Անարխիստները փորձում էյին հենց Փարիզի Կոմունան այսպես ասած՝ «իրենցը» հայտարարել, վորն իբր թե հաստատում է իրենց ուսմունքը, բայց նրանք ամենևին չէյին հասկացել Կոմունայի դասերն ու այդ դասերի վերլուծութեանը Մարքսի կողմից: Այն կոնդրեստ—քաղաքական հարցերի նկատմամբ, թե հարկավոր է, արդյոք, ջարդափշուր անել հին պետական մեքենան և ինչո՞վ պետք

է փոխարինել այն—անարխիզմը վոչինչ չտվեց, վոր գոնե մոտավորապես համապատասխաներ ճշմարտութեանը:

Բայց խոսել «անարխիզմի ու սոցիալիզմի» մասին՝ աչքաթող անելով պետութեան ամբողջ հարցը, չնկատելով մարքսիզմի ամբողջ դարգացումը Կոմունայից առաջ և հետո, այդ նշանակում ևր անխուսափելիորեն ղեպի ոպորտունիզմ գլորվել: Վորովհետև ոպորտունիզմի համար հենց ամենից ավելի այն է հարկավոր, վոր ամենևին չըբըվեն հենց այժմ մեր մատնանշած յերկու հարցերը: Այդ արդեն ոպորտունիզմի հաղթութեանն է:

2. ԿԱՌԻՑԿՈՒ ԲԱՆԱԿՈՒԻՎՆ ՈՊՈՐՏՈՒՆԻՍՏՆԵՐԻ ՀԵՏ

Ռուսաց զրականութեան մեջ, անկասկած, անչափ ավելի մեծ քանակութեամբ են թարգմանվել Կաուցկու յերկերը, քան վորևէ այլ զրականութեան մեջ: Զուր չէ, վոր գերմանական սոցիալ-դեմոկրատներից վոմանք կատակաբանում են, թե Կաուցկու գրվածքներն ավելի շատ Ռուսաստանում են կարգում, քան թե Գերմանիայում (փակագծերի մեջ ասենք՝ այդ կատակի մեջ շատ ավելի խոր պատմական բովանդակութեան կա, քան կարծում են նրանք, ովքեր հրապարակ են նետել այդ կատակը. այդ այն է, վոր ուսա բանվորները 1905 թվին անորինակ ուժեղ, շտեմնված պահանջ առաջադրելով աշխարհում յեղած սոցիալ-դեմոկրատական լավագույն զրականութեան լավագույն յերկերի նկատմամբ և ստանալով այդ յերկերի՝ ուրիշ յերկերներում շտեմնված քանակութեամբ թարգմանութեաններ ու հրատարակութեաններ, հենց զբանով, այսպես ասած, արագացրած յեղանակով փոխադրեցին մեր պրոլետարական շարժման յերիտասարդ հոգի վրա հարևան, ավելի առաջավոր յերկերի հակայական փորձը):

Մեզ մոտ Կաուցկին առանձնապես հայտնի յե, բացի մարքսիզմի իր հանրամատչելի շարադրանքից, իր բանակավով ոպորտունիստների ու նրանց պարագլուխ Բերնշտայնի դեմ: Բայց համարյա անհայտ է այն փաստը, վորը չի կարելի դանց առնել, յեթե մեր առաջ խնդիր ենք դնում հետամտել, թե ինչպես Կաուցկին գլորվելով հասել

ե անհավատալիորեն—անարդ դիտակորույս վիճակի և սոցիալ-շովինիզմի պաշտպանութեան 1914—1915 թվականներին ամենամեծ ճգնաժամի ժամանակ: Այդ հենց այն փաստըն է, վոր Կառուցկին, ոպորտունիզմի ամենաակնաւոր ներկայացուցիչների դեմ (Ֆրանտիայում՝ Միլլերան ու ժորես, Գերմանիայում՝ Բերնշտայն) ունեցած իր յեղույթից առաջ, շատ խոշոր տատանումներ ցուցաբերեց: Մարքսիստական «Յարթ»-ն, վորը լույս եր տեսնում 1901—1902 թվականներին Շտուտգարտում և հեղափոխական-պրոլետարական հայացքներ եր պաշտպանում, ստիպւած յեղալ քանակութիւ մղել Կառուցկու դեմ, «կառուցուկային» անվանել այն կիսակատար, խուսափողական, ոպորտունիստների նկատմամբ հաշտեցուցիչ բանաձևը, վորն առաջարկել եր նա 1900 թվին Փարիզի միջազգային սոցիալիստական կոնգրեսում¹: Գերմանական դրականութեան մեջ տարվեցին Կառուցկու նամակները, վորոնք յերևան հանեցին նրա ունեցած վոչնակա տատանումները Բերնշտայնի դեմ արշավանքի յեղնելուց առաջ:

Սակայն, անհամեմատ ավելի մեծ նշանակութիւն ունի այն հանգամանքը, վոր հենց ոպորտունիստների դեմ վարած իր բանակում, վոր հենց նրա հարցադրման ու հարցը քննարկելու յեղանակի մեջ, մենք այժմ, յերբ ուսումնասիրում ենք մարքսիզմի դեմ Կառուցկու կատարած նորադույն դավաճանութեան պատմութիւնը, սիստեմատիկ թեքում ենք նկատում զեպի ոպորտունիզմը՝ հատկապես պետութեան հարցի վերաբերմամբ:

Վերցնենք Կառուցկու առաջին խոշոր յերկն ոպորտունիզմի դեմ, նրա «Բերնշտայնն ու սոցիալ-դեմոկրատական ծրագիրը» գիրքը: Կառուցկին մանրամասնորեն հերքում է Բերնշտայնին: Բայց ահա ինչն է բնորոշ:

Բերնշտայնը, իր հերոսարատորեն—հուշակալոր «Սոցիալ-

¹ Կառուցկին կոնգրեսում մի բանաձև անցկացրեց, վորը թույլատրում եր, թեև վերապահութիւններով, սոցիալիստների մուտքը բուրժուական կառավարութեան մեջ:

«Յարթ»—ուսական հեղափոխական սոցիալ-դեմոկրատիայի թերթական որդանք, լույս եր տեսնում Լենինի, Պլեխանովի, Ակսերոզի, Մարտովի, Ջառուլիչի և Պոտրեսովի խմբագրութեամբ:

լիզմի նախադրյալներում» մարքսիզմը մեղադրում է «բլանկիզմի» մեջ (մի մեղադրանք, վորն այն որվանից հազարավոր անդամ կրկնել են ոպորտունիստներն ու լիբերալ բուրժուաները Ռուսաստանում հեղափոխական մարքսիզմի ներկայացուցիչների՝ բոլշևիկների դեմ): Այդ առթիւ Բերնշտայնը հատկապես կանգ է առնում Մարքսի «Քաղաքացիական պատերազմը Ֆրանտիայում» աշխատութեան վրա և փորձում է—ինչպես տեսանք՝ շատ անհաջող կերպով—Մարքսի հայեցակետը Կոմունայի դասերի նկատմամբ նույնացնել Պրուդոնի տեսակետի հետ: Բերնշտայնի հատուկ ուշադրութիւնն է դրավում Մարքսի այն յեզրակացութիւնը, վորն ընդգծել է Մարքսը «Կոմունիստական մանիֆեստի» 1872 թվականի առաջաբանում և վորն ասում է. «բանվոր դասակարգը չի կարող պարզապես իր ձեռքն առնել պատրաստի պետական մեքենան և դործի դնել այն՝ իր սեփական նպատակների համար»:

Այս ասույթն այնքան է «դուր յեկել» Բերնշտայնին, վոր նա վոչ պակաս քան յերեք անգամ կրկնում է իր դրքում, այն մեկնաբանելով ամենաազավաղված, ոպորտունիստական իմաստով:

Ինչպես տեսանք, Մարքսն ուղում է ասել, թե բանվոր դասակարգը պետք է շարդի, փշրի, պայթեցնի (Sprenung, պայթեցում,—Նոզելի դործածած արտահայտութիւնը) ամբողջ պետական մեքենան: Իսկ Բերնշտայնի մոտ այնպես է դուրս գալիս, վոր իբր թե Մարքսն այդ խոսքերով նախադուշացրել է բանվոր դասակարգին ծայրահեղ հեղափոխականութիւնը դրավելու ժամանակ:

Մարքսի մտքի ավելի կոպիտ ու ալլանդակ աղավաղում յերևակայել անգամ չի կարելի:

Իսկ ի՞նչպես վարվեց Կառուցկին բերնշտայնի աղայի իր ամենամանրամասն հերքման մեջ:

Նա խուսափեց մարքսիզմի այդ կետում ոպորտունիզմի կատարած աղավաղման ամբողջ խորութիւնը քննարկելուց: Նա մեջ է բերել Մարքսի «Քաղաքացիական պատերազմի» առթիւ Նոզելի դրած առաջաբանից վերելում հիշված հատվածը, ասելով թե, ըստ Մարքսի, բան-

վոր դասակարգը չի կարող պարզապես տիրանալ պատրաստի պետական մեքենային, բայց առհասարակ կարող է նրան տիրանալ, և ուրիշ վոչինչ: Այն մասին, թե Բերնշտայնը Մարքսին այնպիսի մի միտք է վերագրել, վոր ուղղակի հակառակ է Մարքսի իսկական մտքին, թե Մարքսը 1852 թվականից սկսած առաջ եր մղում պրոլետարական հեղափոխության կողմից պետական մեքենան «Չարդուփշուր» անելու խնդիրը, այդ մասին Կաուցկին վոչ մի խոսք չի ասում:

Հետևանքն այն յեղավ, վոր մարքսիզմի և ուղիղ սոցիալիզմի միջև յեղած ամենատեսակական տարբերությունը՝ պրոլետարական հեղափոխության խնդիրները վերաբերմամբ՝ Կաուցկու մոտ սլաղված դուրս յեկավ:

«Պրոլետարական դեկտատուրայի պարզեմի հարցի լուծումը, — գրում էր Կաուցկին Բերնշտայնի «դեմ», — մենք միանգամայն հանդիսակերպով կարող ենք սպադային թողնել» (գերմ. հրատարակութուն, էջ 172):

Սա վո՛չ թե բանակույթ է Բերնշտայնի դեմ, այլ, ըստ ելույթյան, գիշումն է նրան, դիրքերի հանձնումն ուղիղ սոցիալիզմին, վորովհետև ուղիղ սոցիալիզմին առաջիմ ալիքի վոչ մի բան էլ պետք չէ, քան «միանգամայն հանդիսակերպով սպադային թողնել» պրոլետարական հեղափոխության խնդիրները բոլոր արմատական հարցերը:

Մարքսն ու Ենգելսը 1852 թվականից մինչև 1891 թվականը, քառասուն տարի շարունակ, պրոլետարիատին ուսուցանում էին, թե նա պետք է պետական մեքենան Չարդուփշուր անել: Իսկ Կաուցկին 1899 թվին, այն ժամանակ, դուրս գալիս անի: Իսկ Կաուցկին 1899 թվին, այն ժամանակ, յերբ ուղիղ սոցիալիզմին այդ կետում բոլորովին դավաճայիլ են էլ էին մարքսիզմին, նեցապիստում է այն հարցը, թե անհրաժեշտ է արդյոք այդ մեքենան Չարդուփշուր անել, Չարդուփշուր անելու կոնկրետ ձևերի հարցով և փրկութուն է վորոնում այն «անվիճելի» (և անպտուղ) Ֆիլիստերական ճշմարտության հովանու ներքո, թե կոնկրետ ձևերը մենք առաջուց իմանալ չենք կարող:

Մարքսի և Կաուցկու միջև անդունդ է ընկած՝ նրանց վերաբերմունքի տեսակետից դեպի այն խնդիրը, թե պրո-

լետարական կուսակցությունը բանվոր դասակարգին ինչպես պետք է պատրաստի հեղափոխության համար:

Վերցնենք Կաուցկու հետևյալ, ալիքի հասուն յերկը, վորը նույնպես խոշոր չափով ուղիղ սոցիալիզմի սխալների հերքմանն է նվիրված: Այդ—նրա «Սոցիալական հեղափոխություն» բրոշյուրն է: Հեղինակն այստեղ իրը և հատուկ թեմա վերցրել է «պրոլետարական հեղափոխության» ու «պրոլետարական ուժի» հարցը: Հեղինակը չափազանց շատ արժեքավոր բան է տվել, բայց հատկապես հենց պետության հարցը զանց է առել: Բրոշյուրում ամենուրեք խոսվում է պետական իշխանությունը նվաճելու մասին, և ուրիշ վոչինչ, այսինքն՝ այնպիսի մի ձևակերպում է ընդունված, վորն ուղիղ սոցիալիզմին զիջում է անում, վորչափով ընդունում է իշխանության նվաճումն առանց պետական մեքենան խորտակելու: Հենց այն, ինչ վոր Մարքսը 1872 թվին «Կոմունիստական մանիֆեստի» ծրագրում «հնացած» է հայտարարել, Կաուցկին 1902 թվին վերակենդանացնում է:

Բրոշյուրում հատուկ պարագրաֆ է նվիրված «սոցիալական հեղափոխության ձևերին ու դեմքին»: Այստեղ խոսվում է թե՛ մաստայական քաղաքական գործնադրելի, թե՛ քաղաքացիական պատերազմի, թե՛ «արդի խոշոր պետության ուժի» այնպիսի «գործիքների մասին, ինչպիսիներն են բյուրոկրատիան ու գորարանակը», բայց այն բանի մասին, ինչ վոր արդեն սովորեցրել է Կոմունեան բանվորներին, — և վոչ մի խոսք: Այնտեղ է, վոր Ենգելսը զուր չէր նախագրուչացնում, առանձնապես գերմանական սոցիալիստներին, «անհավատ հարգանքից» դեպի պետությունը:

Կաուցկին այդ խնդիրն այսպես է շարադրում. հաղթող պրոլետարիատը «կենսադործի դեմոկրատական ծրագիրը», և շարադրում է այդ ծրագրի պարագրաֆները: Այն մասին, թե ինչ նոր բան է տվել 1871 թվականը բուրժուական դեմոկրատիան պրոլետարական դեմոկրատիայով վոխարինելու հարցի վերաբերմամբ, և վոչ մի խոսք: Կաուցկին իր դրուխն աղատում է այնպիսի «սովոր» հնչող տախկարանություններով:

«Ինքնըստինքյան ակներև ե, վոր մենք այժմյան կարգերի ժամանակ տիրապետութեան չենք հասնի: Հեղափոխութեան ինքը յենթադրում ե յերկարատե ու խորացես հափշտակող մի պայքար, վորը կկարողանա արդեն փոխել մեր այժմյան քաղաքական ու սոցիալական կառուցվածքը»:

Անկասկած ե, վոր այդ «ինքնըստինքյան ակներև ե», ինչպես ե այն ճշմարտութեանը, վոր ձերբը վարսակ են ուտում ե վոլդան Կասպից ծովն ե թափվում: Ափսոս միայն, վոր «խորագրես հափշտակող» պայքարի վերարբերյալ սնամեջ ու փրուն Փրադի միջոցով զանց ե առնվում հեղափոխական պրոլետարիատի համար կենսական նշանակութեան ունեցող այն հարցը, թե ապա ինչով ե արտահայտվում նրա հեղափոխութեան «խորութեանը» պետութեան վերարբերմամբ, դեմոկրատիայի վերարբերմամբ, ի տարբերութեան նախկին, վոչ-պրոլետարական հեղափոխութեաններին:

Ձանց առնելով այս հարցը, Կառուցիկն իրապես այդ ամենաեյակական կետում դիջում ե անում ոպորտունիզմին, հայտարարելով նրան խոսքով ասեղ պատերազմ, ընդդէմը «հեղափոխութեան իդեայի» նշանակութեանը (չա՞ր բան արժե արդէոք այդ «իդեան», յեթե վախենում ես բանվորներին քարոզել հեղափոխութեան կոնկրետ դասերը), կամ ասելով՝ «ամենից առաջ—հեղափոխական իդեալիզմ», կամ հայտարարելով, թե անդլիական բանվորներն այժմ «հազիվ թե ալիլի շատ բան են, քան մանր բուրժուաները»:

«Սոցիալիստական հասարակութեան մեջ,—գրում ե Կառուցիկն,—կարող են կողք-կողքի դոյութեան ունենալ... ամենատարբեր ձևի ձեռնարկութեաններ, բյուրոկրատական (?), արեղ-յունիոնիստական, կոոպերատիվ, անհատական»... «Իոյութեան ունեն, որինակ, այնպիսի ձեռնարկութեաններ, վորոնք չեն կարող կառավարվել առանց բյուրոկրատական (?), կազմակերպութեան,—այդպես են յերկաթուղիները: Այդպեղ դեմոկրատական կազմակերպութեանը կարող ե այս կերպ բանքն դուռնել: Բանվորներն ընտրում են պատվիրակներ, վորոնք պատրամենտի նման մի բան են կազմում, ե այդ պատրամենտը սահմանում ե աշխատանքի կանոններն ու հսկում ե բյուրոկրատական ապարատի կառավարման վրա: Մյուս ձեռնարկութեանները կարելի յե հանձնել բանվորական միութեաններ իրավասութեանը, այլ ձեռնարկութեաններ կա-

րելի յե կազմակերպել կոոպերատիվ սկզբունքով» (ուսերեն թարգմանութեան, 1903 թվի ժրնելի հրատարակութեան, էջ 148 ու 115):

Այս դատողութեանը սխալ ե ե մի քայլ ե դեպի հետ՝ համեմատած այն պարզարանումների հետ, վորոնք տվել են 70-ական թվականներին Մարքսն ու Ենգելսը՝ Կոմունալիզմի դասերի որինակով:

Իբր թե անհրաժեշտ «բյուրոկրատական» կազմակերպութեան տեսակետից, յերկաթուղիները վճռականորեն վոչնչով չեն տարբերվում խոշոր մեքենական արդյունաբերութեան ընդհանրապես բոլոր ձեռնարկութեաններից, վորեւե դործարանից, մեծ վաճառանոցից, խոշոր կապիտալիստական գյուղատնտեսական ձեռնարկութեանից: Բոլոր այդպիսի ձեռնարկութեաններում տեխնիկան անպայման թելագրում ե ամենախիստ կարգապահութեան, ամենամեծ ճշտապահութեան՝ յուրաքանչյուրի կողմից աշխատանքի իրեն հանձնված բաժինը կատարելիս, նկատի առնելով ամբողջ գործը կանոնացնելու կամ մեխանիզմը փչացնելու, արդյունքը փչացնելու սպառնալիքը: Այդպիսի բոլոր ձեռնարկութեաններում բանվորներն, իհարկե, «պատվիրակներ կընտրեն, վորոնք պառլամենտի նման մի բան կկազմեն»:

Բայց հարցի ամբողջ էյութեանն ել հենց այն ե, վոր այդ «պատրամենտի նման բանը» պատրամենտ չի լինի բուրժուական-պատրամենտական հիմնարկների իմաստով: Խընդրի ամբողջ էյութեանն ել հենց այն ե, վոր այդ «պատրամենտի նման բանը» միմիայն «կանոններ սահմանելով ե բյուրոկրատական ապարատի կառավարման վրա հոկելով» չի գրազվելու, ինչպես յերևակայում ե Կառուցիկն, վորի միտքը բուրժուական պատրամենտարիզմի շրջանակներից դուրս չի գալիս: Սոցիալիստական հասարակութեան մեջ բանվորական պատգամավորներից կազմված «պատրամենտի նման բանը», իհարկե, «կանոններ կահմանի ե կհսկի «ապարատի» կառավարման վրա», Բայց այդ ապարատն ինքը «բյուրոկրատական» չի լինի: Քաղաքական իշխանութեանը նվաճելով, բանվորները ջարդուփչուր կանեն հին բյուրոկրատական ապարատը, կխորտակեն այն հիմնովին, քարը քարի վրա չեն թողնի, կփոխարինեն այն նորով՝ կազմված նույն այդ բանվորներից ու ծառայողներից, վո-

րոնց բյուրոկրատ դառնալու դեմ անմիջապես ձեռք կառնը-
վեն Մարքսի և Ենդելսի կողմից մանրամասնորեն մշակված
միջոցները՝ 1) վո'չ միայն ընտրովիություն, այլև միշտ
ու ամեն ժամանակ փոփոխելիություն. 2) աշխատավարձը
վոչ ավելի բանվորի աշխատավարձից. 3) անհասպաղ ան-
ցումն այն բանին, վոր բոլորը վերահսկողության ու վեր-
ստուգման ֆունկցիաներ կատարեն, վոր բոլորն առժամա-
նակ «բյուրոկրատ» դառնան, վորպեսզի հենց այդ պատ-
ճառով վոչ վոք չկարողանա «բյուրոկրատ» դառնալ:

Կառուցելին ամենևին չի մարսել Մարքսի հետևյալ խոս-
քերը. «Կոմունան վո'չ թե պառլամենտական, այլ աշխա-
տող կորպորացիա յեր, վոր միևնույն ժամանակ որենքներ
եր հրատարակում և դործադրում այն»:

Կառուցելին ամենևին չի հասկացել այն տարբերությու-
նը, վորը կա գեմոկրատիան (վ ո չ Ժ ո ղ ո վ ր դ ի
հ ա մ ա ր) բյուրոկրատիզմի (Ժ ո ղ ո վ ր դ ի դ ե մ)
հետ միացնող բուրժուական պառլամենտարիզմի և պրոլե-
տարական գեմոկրատիզմի միջև, վորը միանգամից միջոց-
ներ ձեռք կառնի՝ բյուրոկրատիզմն արմատախիլ անելու
համար և վորն ի վիճակի կլինի այդ միջոցները մինչև
վերջը հասցնելու, մինչև բյուրոկրատիզմի լրակատար
վոչնչացումը, մինչև Ժողովրդի համար լրակատար կերպով
գեմոկրատիա մտցվելը:

Կառուցելին այստեղ ցուցաբերել է դարձյալ նույն «սնա-
հավատ հարգանքը» դեպի պետությունը, «սնապաշտ հա-
վատը» դեպի բյուրոկրատիզմը:

Անցնենք Կառուցելու՝ ոպորտունիստների դեմ դրած
վերջին ու լավադույն յերկին, նրա «Խլխանության ուղին»
բրոշյուրին (կարծեմ՝ ուսերեն հրատարակված չէ, վո-
րովհետև նա լույս է տեսել 1909 թվին, յերբ մեզ մոտ
բունն ռեակցիան եր իշխում): Այդ բրոշյուրը մեծ առա-
ջադիմություն է, վորչափով նրա մեջ խոսվում է վո'չ թե
ընդհանրապես հեղափոխական ծրարրի մասին, ինչպես
1899 թվին Բերնշտայնի դեմ ուղղված բրոշյուրում, վո'չ
թե սոցիալական հեղափոխության խնդիրների մասին՝ ան-
կախ նրա հանդես դալու ժամանակից, ինչպես 1902 թվա-

կանի «Սոցիալական հեղափոխությունը» բրոշյուրում, այլ
այն կոնկրետ պայմանների մասին, վորոնք ստիպում են
մեզ ընդունելու, թե «հեղափոխությունների դարաչրջանը»
վրա յե հասնում:

Հեղինակը պարզորոշ կերպով մատնանշում է դասա-
կարգային հակասությունների սրումն ընդհանրապես ու
իմպերիալիզմը, վորն այս տեսակետից առանձնապես մեծ
նշանակություն ունի: Արևմտյան Ֆեվրոպայի «1789—1871
թվերի հեղափոխական շրջանից» հետո, 1905 թվից հա-
մանման մի շրջան է սկսվում Արևելքի համար: Համաշխար-
հային պատերազմը վրա յե հասնում սպառնալից արադու-
թյամբ: «Պրոլետարիատն այլևս չի կարող արդեն խոսել վա-
ղաժամ հեղափոխության մասին»: «Մենք մտել ենք հեղա-
փոխական շրջանը»: «Հեղափոխական դարաչրջանն սկըս-
վում է»:

Այս հայտարարությունները միանգամայն պարզ են:
Կառուցելու այս բրոշյուրը պետք է չափանիշ ծառայի՝ հա-
մեմատելու համար այն, թե ինչ եր խոստանում լինել գեր-
մանական սոցիալ-գեմոկրատիան իմպերիալիստական պա-
տերազմից առաջ և վորքան մեծ եր նրա անկումը (Կառուց-
ելուն ել այդ թվում) պատերազմի բռնկման ժամանակ:
«Այժմյան սիտուացիան,—գրում է Կառուցելին քննարկվող
բրոշյուրում,—իր հետ այն վտանգն է բերում, վոր մեզ
(այսինքն՝ գերմանական սոցիալ-գեմոկրատիային) հեշտ է
ավելի չափավոր համարել, քան թե մենք խսկապես ենք»:
Բանից դուրս յեկավ, վոր իսկապես գերմանական սոցիալ-
գեմոկրատական կուսակցությունն անհամեմատ ավելի չա-
փավոր ու ոպորտունիստական է, քան թվում եր:

Առավել ևս բնորոշ է, վոր Կառուցելին, հեղափոխու-
թյունների արդեն սկսված դարաչրջանի մասին այդպիսի
վորոշակի հայտարարություններ անելուց հետո՝ այն դըր-
ջույկի մեջ ել, վորը նրա սեփական խոսքերով՝ նվիրված
է հատկապես «Ֆադաֆական հեղափոխության» հարցի
քննարկմանը, դարձյալ բոլորովին դանց է առնում պետու-
թյան հարցը:

Հարցի այս անտեսումների, լուության մատնելու,

խուսափումների գումարից ել անխուսափելիորեն ստացվեց այն լիակատար անցումը դեպի ոպորտունիզմը, վորի մասին մենք այժմ հարկադրված ենք խոսելու:

Գերմանական սոցիալ-դեմոկրատիան, հանձին Կաուցկու, կարծես հայտարարում եր. յես մնում եմ հեղափոխական հայեցակետների վրա (1899 թ.): Առանձնապես յես ընդունում եմ պրոլետարիատի սոցիալական հեղափոխության անխուսափելիությունը (1902 թիվ): Յես ընդունում եմ հեղափոխությունների նոր դարաշրջանի գալուստը (1909 թ.): Բայց յես, այնուամենայնիվ, հետ եմ դնում այն ամենի համեմատությունը, ինչ վոր ասել ե Մարքսը դեռ 1852 թիվին, քանի վոր հարց ե դրվում պետության վերաբերմամբ պրոլետարական հեղափոխության ունեցած խնդիրների մասին (1912 թ.):

Հենց այսպես շեշտակի յեր դրված հարցն այն բանալույի մեջ, վոր մղում եր Կաուցկին Պաննեկուկի դեմ:

3. ԿԱՌԻՑԿՈՒ ԲԱՆԱԿՈՒՎՂ ՊԱՆՆԵԿՈՒԿԻ ԳԵՄ

Պաննեկուկը հանդես յեկավ Կաուցկու դեմ, իբրև մեկն այն «ձախ-արմատական» հոսանքի ներկայացուցիչներից, վորի շարքերում եյին գտնվում Ռոզա Լուքսեմբուրգը, Կարլ Ռադեկը և ուրիշները և վորը, հեղափոխական տակտիկան պաշտպանելով, մի միություն եր կազմում այն համոզմունքով, թե Կաուցկին անցնում ե «կենտրոնի» դիրքին, վորն անսկզբունք կերպով տատանվում եր մարքսիզմի և ոպորտունիզմի միջև: Այս հայացքի ճշտությունը լիովին ապացուցեց պատերազմը, յերբ «կենտրոնի» (վորը սխալ կերպով մարքսիստական ե կոչվում) կամ «կաուցկիականություն» հոսանքը լիակատար կերպով իրեն ցույց տվեց իր ամբողջ զարշելի խեղճությունը:

Պետության հարցը շոշափող իր «Մասսայական գործողություններն ու հեղափոխությունը» («Neue Zeit», 1912, XXX, 2) հոդվածում Պաննեկուկը Կաուցկու դիրքը բնորոշեց իբրև «պասսիվ ռադիկալիզմի» դիրք, իբրև «անզործնեյա կերպով սպասելու թեորիա»: «Կաուցկին չի ուզում տեսնել հեղափոխության պրոցեսը» (եջ 616): Հարցն այդ ձևով դնելով, Պաննեկուկը մոտեցավ մեզ հե-

տաքրքրող թեմային, այն ե՝ թե ինչ խնդիրներ ունի պրոլետարական հեղափոխությունը պետություն վերաբերմամբ:

«Պրոլետարիատի պայքարը,—դրում ե նա,—սոսի մի պայքար չե բուրժուազիայի դեմ պետական իշխանության համար, այլ մի պայքար ե պետական իշխանության դեմ... Պրոլետարական հեղափոխության բովանդակությունը պետության ուժը ներկայացնող գործիքների վոչընչացումն ու դուրսդուրումն ե (բառացի՝ արձակումը—Auflösung) պրոլետարիատի ուժը ներկայացնող գործիքների միջոցով... Պայքարը դադարում ե այն ժամանակ միայն, յերբ նրա վերջնական հետևանքը, տեղի յե ունենում պետական կազմակերպության լիակատար կործանումը: Մեծամասնության կազմակերպությունն իր ստավելությունը քրանով ե ապացուցում, վոր վոչընչացումն ե տիրապետող վոքրամասնության կազմակերպությունը» (եջ 548):

Այն ձևակերպումը, վոր տվել ե իր մտքերին Պաննեկուկը, շատ խոշոր թերություններ ունի: Բայց, այնուամենայնիվ, միտքը պարզ ե, և հետաքրքրականն այն ե, թե Կաուցկին ինչպես ե հերքում այն:

«Մինչև այժմ,—դրում ե նա,—սոցիալ-դեմոկրատների ու անարխիստների միջև յեղած հակադրությունն այն եր, վոր առաջիններն ուզում եյին նվաճել պետական իշխանությունը, իսկ վերջինները—խորտակել այն: Պաննեկուկը թե՛ մեկն ե ուզում և թե՛ մյուսը» (եջ 724):

Յեթե Պաննեկուկի շարադրանքի թերությունը նրա անորոշությունն ու կոնկրետության պակասությունն ե (չխոսելով այստեղ նրա հոդվածի մյուս թերությունների մասին, վորոնք քննարկվող թեմային չեն վերաբերում), ապա Կաուցկին վերցրեց հենց Պաննեկուկի նշած գործի սկզբունքային եյությունը և արմատական սկզբունքային հարցում ամբողջովին լքեց մարքսիզմի դիրքը, ամբողջապես անցավ ոպորտունիզմի կողմը: Սոցիալ-դեմոկրատների և անարխիստների տարբերությունը նրա մոտ միանգամայն սխալ ե բնորոշված, մարքսիզմն ազավազված ու հոսեհացված ե վերջնականապես:

Մարքսիստների և անարխիստների տարբերությունն այն ե, վոր 1) առաջիններն, իրենց առաջ նպատակ դնելով պետության լիակատար վոչընչացումը, այդ նպատակն իրագործելի յեն համարում միմիայն դասակարգերի վոչըն-

չացումից հետո սոցիալիստական հեղափոխութեան կողմից իրրե սոցիալիզմի հաստատման հետևանք, վոր դեպի պետութեան մահացումն և տանում: Յերկրորդներն ուզում են պետութեան լիակատար վոչնչացումն այսորվանից մինչև վաղը, առանց ըմբռնելու այդպիսի վոչնչացման իրադործելիութեան պայմանները: 2) Մարքսիստներն անհրաժեշտ են համարում, վորպեսզի պրոլետարիատը, նվաճելով քաղաքական իշխանութիւնը, ամբողջովին խորտակի հին պետական մեքենան, փոխարինելով այն զինված բանվորների կազմակերպութիւնից բաղկացած նոր մեքենայով, ըստ Կոմունայի տիպի. անարխիստները՝ պաշտպանելով պետական մեքենայի խորտակումը, բոլորովին պարզ կերպով չեն պատկերացնում, թե ինչպիսի փոխարինելու պրոլետարիատն այն և ինչպիսի պետք է ողտվի նա հեղափոխական իշխանութիւնից, անարխիստները մինչև անգամ ժխտում են, թե հեղափոխական պրոլետարիատը պետք է ողտագործի պետական իշխանութիւնը, ժխտում են նրա հեղափոխական դիկտատուրան: 3) Մարքսիստները պահանջում են, վոր պրոլետարիատը հեղափոխութեան համար նախապատրաստվի արդի պետութիւնն ողտագործելու միջոցով. անարխիստներն այդ ժխտում են:

Տվյալ վեճի մեջ Հենց Պաննեկուլին է, վոր ներկայացնում է մարքսիզմը Կաուցկու դեմ, վորովհետև հատկապես Մարքսն էր, վոր ուսուցանում էր, թե պրոլետարիատը չի կարող պարզապես նվաճել պետական իշխանութիւնը՝ հին պետական ապարատը նոր մարդկանց ձեռք անցնելու իմաստով, այլ պետք է խորտակի, ջարդուհիշուր աւնի այդ ապարատը, փոխարինի այն նորով:

Կաուցկին մարքսիզմից հեռանում է դեպի ուսորտունիստները, վորովհետև նրա մոտ բոլորովին անհետանում է պետական մեքենայի հենց այդ խորտակումը, վոր միանգամայն անընդունելի յե ուսորտունիստներին, և նրանց համար մի սողանք է մնում՝ «նվաճումն» իրրե պարզապես մեծամասնութեան ձեռքերում մեկնաբանելու իմաստով:

Մարքսիզմի վերաբերմամբ իր կատարած աղավաղումը քողարկելու համար Կաուցկին վարվում է վորպես մի

դպիր. նա «ցիտատ» է առաջ մղում Հենց Մարքսից իրենից: 1850 թվին Մարքսը գրել է «ուժը վճռականորեն պետական իշխանութեան ձեռքում կենտրոնացնելու» անհրաժեշտութեան մասին: Յեւ Կաուցկին հաղթականորեն հարց է տալիս. չի՞ կամենում արդյոք Պաննեկուլը խորտակել «ցենտրալիզմը»:

Այս արդեն պարզապես Փոկուս է, վոր նման է Բերնշտայնի կողմից մարքսիզմի ու պրոլետնիզմի հայեցակետները նույնացնելուն Փեդերացիայի վերաբերմամբ, փոխանակ ցենտրալիզմի:

Կաուցկու բերած «ցիտատը» վոչ մի առնչութիւն չունի հարցի հետ: Ցենտրալիզմը հնարավոր է թե՛ հին և թե՛ նոր պետական մեքենայի նկատմամբ: Յեթե բանվորները հոժարակամ միավորեն իրենց զինված ուժերը, այդ կլինի ցենտրալիզմ, բայց այդ հիմնված կլինի պետական ցենտրալիստական ապարատի՝ մշտական բանակի, վոստիկանութեան, բյուրոկրատիայի «լիակատար խորտակման» վրա: Կաուցկին միանգամայն սրիկայարար է վարվում, շրջանցելով Մարքսի ու Ենգելսի շատ լավ հայտնի դատողութիւնները Կոմունայի մասին և դուրս քաշելով այնպիսի մի ցիտատ, վոր հարցին չի վերաբերում:

...«Գուցե Պաննեկուլին ուզում է վոչնչացնել չինովնիկների պետական ֆունկցիաները, — շարունակում է Կաուցկին: — Բայց մենք ստանց չինովնիկների չնք կառավարվում թե՛ կուսակցական և թե՛ արհեստակցական կազմակերպութեան մեջ, և չխոսելով պետական վարչութեան մասին: Մեր ծրարիքը պահանջում է վոչ թե պետական չինովնիկների վոչնչացումը, այլ նրանց ընտրութիւնը ժողովրդի կողմից... «Մեզ մոտ այժմ խոսքն այն մասին չէ, թե ինչ կերպարանք կընդունի վարչութեան ապարատն «սոցալա պետութեան» մեջ, այլ այն մասին է, թե մեր քաղաքական սպարն արդյոք վոչնչացնու՞մ է (բառացի՝ արձակում է, auflöst) պետական իշխանութիւնը, նախքան մեմ գլխաւորում կլինեն այն (ընդգծումը Կաուցկուինն է): Վո՞ր միսիստութիւնն է, վոր կարելի կլինի իր չինովնիկների հետ միասին վոչնչացնել: Թվարկվում են լուսավորութեան, արդարագրատութեան, Ֆինանսների, ուղղական միսիստութիւնները: «Վո՞չ, այժմայն միսիստութիւններէջ վոչ մեկն էլ չի վերացվի կառավարութեան դեմ մղած մեր քաղաքական սպարով... Թյուրիմացութիւններից խուսափելու համար յեօ կընում էմ. խոսքն այն մասին չէ, թե հաղթական սոցալ-դեմոկրատ

տիան ինչ ձև կտա «սպառազյի պետութեանը», այլ այն մասին է, թե մեր ուղղիցիան ինչպես է փոփոխում այժմյան պետութեանը» (եջ 725):

Այս մի բացահայտ քաջընդ է: Պաննեկուկը հատկապես հեղափոխութեան հարցն է դրել: Այդ բանն էլ պարզ կերպով ասված է թե՛ նրա հոգվածի վերնագրում, թե՛ մեջ բերված հատվածներում: Յատկելով դեպի «ուղղիցիայի» հարցը, Կառուցիկն հենց հեղափոխական տեսակետը նենգափոխում է ուղղորտունիստական տեսակետի հետ: Նրա մոտ այսպես է դուրս դալիս. հիմա ուղղիցիա, իսկ իշխանութունը նվաճելուց հետո՝ առանձին կխոսենք: Հեղափոխությունը չքանում է: Այս հենց այն է, ինչ վոր ուզում էին ուղղորտունիստները:

Ոտքը վո՛չ թե ուղղիցիայի և քաղաքական պայքարի մասին է ընդհանրապես, այլ հատկապես հեղափոխութեան մասին: Հեղափոխութեան ելութունն այն է, վոր պրոլետարիատը խորտակում է «վարչութեան ապարատն» ու ամբողջ պետական ապարատը, փոխարինելով այն գինված բանվորներից բաղկացած նոր ապարատով: Կառուցիկն «սեահավատ հարգանք» է ցուցաբերում «մինիստրութուններին» նկատմամբ, բայց ինչո՞ւ նրանք չեն կարող փոխարինվել, ասենք, մասնագետների հանձնաժողովներով՝ լիակատար և ամենագոր իշխանութուն ունեցող Բանվորների ու զինվորների պատգամավորների խորհուրդներին կից:

Գործի ելութունն ամենեին այն չէ, թե կմնա՞ն արդյոք «մինիստրութունները», կլինե՞ն արդյոք «մասնագետների հանձնաժողովները», թե վորևէ այլ հիմնարկներ. այդ ամենեին կարևոր չէ: Գործի ելութունն այն է, թե պահպանվո՞ւմ է արդյոք հին պետական մեքենան (վոր հարավոր թելերով կապված է բուրժուազիայի հետ և մինչև ուղնուծուծը տողորված է հնամուրութեամբ ու անշարժութեամբ), թե՞ այդ մեքենան խորտակվում է ու նորով փոխարինվում: Հեղափոխութունն ա՛յն չպետք է լինի, վոր նոր դասակարգը հրամայի, կառավարի հին պետական մեքենայի ողնութեամբ, այլ այն, վոր նա ջարդուիշուր անի այդ մեքենան և հրամայի, կառավարի նոր մեքենա-

յի ողնութեամբ,—մարքսիզմի այս հիմնական միտքը Կառուցիկն ավաղում է, կամ բոլորովին չի հասկացել այն:

Նրա հարցը չինովնիկների մասին ակնբախ կերպով ցույց է տալիս, վոր նա չի հասկացել Կոմունայի դասերն ու Մարքսի ուսմունքը: «Մենք առանց չինովնիկների չենք կառավարվում թե՛ կուսակցական և թե՛ արհեստակցական կազմակերպութեան մեջ»...

Մենք առանց չինովնիկների չենք կառավարվում կապիտալիզմի ժամանակ, բուրժուազիայի տիրապետութեան շրջանում: Պրոլետարիատը ճնշված է, աշխատավոր մասսաներն ստրկացված են կապիտալիզմի կողմից: Կապիտալիզմի ժամանակ դեմոկրատիզմը սեղմված է, ճղմված, խուզված, այլանդակված՝ մասսաների վարձու ստրկութեան, կարիքի ու աղքատութեան ամբողջ իրադրութեամբ: Այդ պատճառով, և միմիայն այդ պատճառով էլ, մեր քաղաքական ու արհեստակցական կազմակերպութուններում պաշտոնատար անձերը այլասերվում են (կամ ավելի ճիշտ ասած՝ այլասերվելու տենդենց ունեն) կապիտալիզմի իրադրութեան շնորհիվ և հակում են ցուցաբերում բյուրոկրատ, այսինքն՝ մասսաներից կտրված, մասսաներից վեր կանգնած, արտոնյալ անձեր դառնալու:

Մրա մեջ է բյուրոկրատիզմի ելութունը, և քանի դեռ սեփականագրված չեն կապիտալիստները, քանի դեռ չի տասպալված բուրժուազիան, անխուսափելի յե միջև անգամ պրոլետարիան պաշտոնատար անձերի վորոշ «բյուրոկրատացումը»:

Կառուցիկը մոտ այսպես է դուրս դալիս. քանի վոր մնում են ընտրովի պաշտոնատար անձերը, նշանակում է՝ սոցիալիզմի ժամանակ կմնան նաև չինովնիկները, կմնա բյուրոկրատիան: Հատկապես հենց այս է, վոր սխալ է: Հենց Կոմունայի որինակով Մարքսը ցույց է տվել, վոր սոցիալիզմի ժամանակ պաշտոնատար անձերը դադարում են «բյուրոկրատներ», «չինովնիկներ» լինելուց, դադարում են, վորչափով, բացի ընտրականութունից, մտցվում է նաև նրանց փոփոխելիութունը ուզած ժամանակ, այլև աշխատավարձը հավասարեցվում է միջին բանվորական մակար-

դակին, ապա մտն պառլամենտական հիմնարկները «աշխատող, աշխնքն՝ որենքներ հրատարակող և այդ որենքները իրականացնող» հիմնարկներով են փոխարինվում:

Ըստ էյուրթյան, Կառուցկու ամբողջ փաստարկումը Պանենկուկի դեմ, և առանձնապես Կառուցկու այն հոյակապ սպառնալույցը, թե մենք առանց չինուլինիկների չենք կառավարվում թե՛ արհեստակցական, թե՛ կուսակցական կազմակերպություններում, ցույց ե տալիս, վոր Կառուցկին կրկնում է ընդհանրապես Բերնշտայնի հին «պատճառարանությունները» մարքսիզմի դեմ: Բերնշտայնն իր «Սոցիալիզմի նախադրյալները» ունենեցատական գրքում մարտնչում է «պրիմիտիվ» դեմոկրատիայի գաղափարների դեմ, այն բանի դեմ, ինչ վոր նա «դոկտրինյորական դեմոկրատիզմ» է անվանում, այն ե՝ իմպերատիվ մանդատները, վարձատրությունն չստացող պաշտոնատար անձերը, անգոր կենտրոնական ներկայացուցչությունը և այլն: Իբրև այս «պրիմիտիվ» դեմոկրատիզմի անանկությունն սպառնալույց, Բերնշտայնը մատնանչում է անդլիական տրեդ-յունիոնների փորձը, ըստ վեբեր ամուսինների մեկնարանություն: Իբր թե իրենց յոթանասնամյա զարգացման ընթացքում տրեդ-յունիոնները, վորոնք զարգանում եյին իբր թե «լիակատար ազատություն մեջ» (գերմ. հրատ. եջ 137), այն համուգմունքին յեկան, վոր հենց պրիմիտիվ դեմոկրատիզմն անպետք է, և այն փոխարինեցին բյուրոկրատիզմի հետ միացած սովորական պառլամենտարիզմով:

Իբրք տրեդ-յունիոնները զարգացել են վո՛չ թե «լիակատար ազատություն», այլ լիակատար կապիտալիստական ստրկության մեջ, վորի ժամանակ, հասկանալի յե, «չէր կարելի գլուխ պրծացնել» առանց մի շարք գիծումներ անելու՝ տիրող չարիքին, բռնությունը, անարդարությունը, չքավորներին «բարձրագույն» վարչություն գործերից հեռացնելուն: Սոցիալիզմի ժամանակ «պրիմիտիվ» դեմոկրատիայից շատ բան անխուսափելիորեն կվերակենդանանա, վորովհետև քաղաքակրթված հասարակությունների պատմություն մեջ առաջին անգամ բնակչություն մասսամ կրարձրանա այն աստիճանին, վոր նա կկարողանա ինք-

նարույնորեն մասնակցել վո՛չ միայն քվեարկություններին ու ընտրություններին, այլև ամենորյա կառավարմանը: Սոցիալիզմի ժամանակ բոլորը կկառավարեն հերթով և արագորեն կընտելանան այն բանին, վոր վոչ վորք չկառավարի:

Մարքսն իր հանճարեղ քննադատական-անալիտիկ մշտնջով կոմունայի դորձնական միջոցառումների մեջ տեսավ այն բեկումը, վորից վախենում են և վորը չեն ուզում ընդունել ուղորտունիստները յերկչտությունից, չկամենալով անդարձ կերպով կապերը խզել բուրժուազիայից, և վորը չեն ուզում տեսնել անարխիստները կամ իրենց հապճեպություն, կամ առհասարակ մասսայական սոցիալական փոխակերպումների պայմանները չըմբռնելու պատճառով: «Մինչև իսկ մտածել ել հարկավոր չէ հին պետական մեքենան խորտակելու մասին. ի՞նչպես կարող ենք մենք առանց միխտրությունների և առանց չինուլինիկների կառավարվել»—դատում է մինչև ուղնուծուծը Ֆիլիստերությունը տողորված ուղորտունիստը, վորն, ըստ էյուրթյան, վո՛չ միայն հայատ չունի հեղափոխություն վրա, հեղափոխությունն ստեղծագործություն վրա, այլ մահացու կերպով վախենում է նրանից (ինչպես մեր մենչեիկներն ու եսերներն են վախենում նրանից):

«Պետք է մտածել միմիայն հին պետական մեքենան խորտակելու մասին, կարիք չկա թափանցելու նախկին ստրկատարական հեղափոխությունների կոնկրետ դասերի խորքը և վերլուծելու, թե ինչով և ինչպես պետք է փոխարինել խորտակելին»—դատում է անարխիստը (Իհարկե, անարխիստներից լավագույնը, և վոչ թե այնպիսին, վորը պ. պ. կրոպոտկինների ու Բնի. հետ քարչ ե գալիս բուրպ. պ. կրոպոտկինների հետևից). այդ պատճառով ել՝ անարխիստի ժուազիայի հետևից). այդ պատճառով ել՝ անարխիստի մոտ ես ստացվում է հուսահատության տակտիկա, և վո՛չ թե անխնա-համարձակ և միևնույն ժամանակ մասսաների շարժման գործնական պայմանները հաշվի առնող և կոնկրետ խնդիրների վրա հեղափոխական աշխատանք թափող տակտիկա:

Մարքսը մեզ ուսուցանում է խուսափել այդ յերկու սխալներից ել, ուսուցանում է անձնվեր համարձակություն

ամբողջ Հին պետական մեքենան խորտակելու գործում եւ միևնույն ժամանակ սովորեցնում եւ հարցը կոնկրետ կերպով դնել։ Կոմունան միջանի շարաթվա ընթացքում կարողացավ նոր պրոլետարական, պետական մեքենայի կառուցումն սկսել, ահա այս կերպով կիրառելով մատնանը՝ վաճ միջոցներն՝ ավելի լայն դեմոկրատիզմ ձեռք բերելու և բյուրոկրատիզմն արմատախիլ անելու համար։ Հեղափոխական համարձակութուն սովորենք կոմունարներինց, նրանց գործնական միջոցառումների մեջ տեսնենք գործնականորեն կենսական ու անմիջապես հնարավոր միջոցներին մատնանումը և այն ժամանակ, այդ ուղիով ընթանալով, մենք կհասնենք բյուրոկրատիզմի կատարյալ խորտակմանը։

Այդպիսի խորտակման հնարավորությունն ապահովված եւ նրանով, վոր սոցիալիզմը կկրճատի աշխատանքային որը, մասամբերին վեր կրարձրացնի նոր կյանքի համար, բնակչության մեծամասնությանն այնպիսի պայմանների մեջ կդնի, վոր բոլորն անխտիր հնարավորություն կունենան «պետական ֆունկցիաներ» կատարելու, իսկ այդ կտանի դեպի առհասարակ ամեն մի պետություն լիակատար մահացումը։

...Մասսայական գործադուլի խնդիրը, — շարունակում եւ Կառուցիկն, — յերբեք չի կարող այն լինել, վոր խորպակի պետական իշխանությունը, այլ միմիայն այն, վոր կառավարությունը հարկադրի գիջում անել վորեւ վորոչ հարցում, կամ պրոլետարիատին թնամի կառավարությունը փոխարինվի նրան ընդառաջող (anticorporatist) կառավարությամբ... Բայց յերբեք ու վոր մի պայմանով այդ» (այսինքն՝ պրոլետարիատի հաղթությունը թնամի կառավարության դեմ) «չի կարող դեպի պետական իշխանության խորտակում տանել, այլ կտանի միմիայն դեպի ուժերի հարարերության վորոչ տեղաշարժում (Vrschiebung) պետական իշխանության ներսում... Յեվ այդ դեպքում՝ մեր քաղաքական պայքարի նպատակը մնում եւ, ինչպես մինչև այժմ եր, պետական իշխանության նվաճումը՝ պառլամենտում մեծամասնություն ձեռք բերելու միջոցով և պառլամենտը կառավարության գլխին տեղ դարձնելով» (եջ 726, 727, 732)։

Այս արդեն ամենագուտ և ամենադուհիկ ոպորտունիզմ ե—գործով՝ հրաժարումն հեղափոխությունից, խորքով՝ նրա ճանաչում։ Կառուցիկու միտքը «պրոլետարիատին ըն-

դառաջող կառավարությունից» հեռու չի գնում, վորը մի քայլ ե դեպի հետ, դեպի ֆիլիստերություն, 1847 թվի համամատությունամբ, յերբ «Կոմունիստական մանիֆեստը» հուշակեց «պրոլետարիատի կազմակերպությունն իբրև տիրող դասակարգ»։

Կառուցիկն ստիպված կլինի իր սրտի ուզած «միությունն» իրականացնել Ծայրեմաններին, Պլեխանովներին, Վանդերվելդներին հետ, վորոնք բոլորն ել համաձայն են պայքար մղելու այնպիսի մի կառավարության համար, «վորն ընդառաջում ե պրոլետարիատին»։

Իսկ մենք, պառակտվելով, կանջատվենք սոցիալիզմի այդ դավաճաններից և պայքար կմղենք ամբողջ Հին պետական մեքենայի խորտակման համար, այնպես, վոր զինված պրոլետարիատն ինքը կառավարություն լինի։ Սրանք «յերկու խոշոր տարբերություններ են»։

Կառուցիկն ստիպված կլինի Լեզիններին ու Դավիդներին, Պլեխանովներին, Պոտրեսովներին, Ծերեթելիններին, Չերնովներին հաճելի ընկերություն մեջ լինել, վորոնք միանգամայն համաձայն են պայքար մղելու հանուն «ուժի հարարերությունների տեղաշարժման՝ պետական իշխանության ներսում», հանուն «պառլամենտում մեծամասնություն ձեռք բերելու և պառլամենտը կառավարության գլխին ամենագոր դարձնելու», — աչնվազույն մի նպատակ, վորի մեջ ամեն ինչ ընդունելի յե ոպորտունիստների համար, ամեն ինչ մնում ե բուրժուական պառլամենտական հանրապետության շրջանակներում։

Իսկ մենք, պառակտվելով կանջատվենք ոպորտունիստներից և ամբողջ զիտակից պրոլետարիատը մեզ հետ կլինի վոր՛չ թե «ուժի հարարերությունների տեղաշարժման» համար մղվող, այլ բուրժուազիային տապալելու համար, բուրժուական պառլամենտարիզմը խորտակելու համար մղվող պայքարում, Կոմունայի տիպի դեմոկրատական հանրապետություն կամ Բանվորների և զինվորների պատգամավորների խորհուրդների հանրապետություն հաստատելու համար, պրոլետարիատի հեղափոխական զիլտատուրայի համար մղվող պայքարում։

Միջազգային սոցիալիզմի մեջ Կառուցվուց ավելի աջ են կանգնած այնպիսի հոսանքներ, ինչպիսին «Սոցիալիստական Սմսագիրն» և Գերմանիայում (Լեգին, Դավիդ, Կոլբ և շատ ուրիշներ, սկանդինավյի Ստաունինգն ու Բրանտինգն եւ ներառյալ), Ժորեսիստներն ու Վանդերվելդեն՝ Ֆրանսիայում ու Բելգիայում, Տուրատին, Տրեվեսը և իտալական կուսակցութեան աջ թևի այլ ներկայացուցիչները, Ֆարիականներն ու «անկախականները» («անկախ բանվորական կուսակցութունը», վորն իրականութեան մեջ միշտ կախման մեջ և յեղել լիբերալներին)՝ Անգլիայում և այլն: Այս բոլոր պարոնները, վիթխարի, շատ հաճախ գերիշխող դեր կատարելով պառլամենտական աշխատանքի և կուսակցութեան հրապարակախոսութեան մեջ, ուղղակի ժխտում են պրոլետարիատի գիկտատուրան, անսքող սպորտունիզմ են առաջ մղում: Այդ պարոնները համար՝ պրոլետարիատի «գիկտատուրան» «հակասում և» դեմոկրատիային: Նրանք, ըստ եյութեան, մանր-բուրժուական գեմոկրատներին լրջորեն վոչնչով չեն տարբերվում:

Նկատի առնելով այս հանգամանքը, մենք իրավունք ունենք յեզրակացնելու, վոր Յերկրորդ Ինտերնացիոնալն՝ ի դեմս իր պաշտոնական ներկայացուցիչների ճնշող մեծամասնութեան՝ լիովին զլորվել և դեպի ոսրտունիզմը: Կոմունայի վորձը վո՛չ միայն մոռացված և, այլև աղավաղված: Բանվորական մասսաներին բավական չէ, վոր չեր ներչնչվում, թե մոտենում և այն ժամանակը, յերբ նրանք պետք և հանգես դան ու խորտակեն հին պետական մեքենան, փոխարինելով այն նորով, և այդպիսով իրենց բաղաբական տիրապետութեանը փոխարկեն հասարակութեան սոցիալիստական վերակառուցման բաղիսի, մասսաներին հակառակն եր ներչնչվում, և «իշխանութեան նվաճումն» այնպես եր պատկերացվում, վոր ոսրտունիզմի համար հազարավոր սողանցքներ եյին մնում:

Պրոլետարական հեղափոխութեան դեպի պետութեանն ունեցած հարաբերութեան հարցն աղավաղելն ու լուսութեան

տալը չեր կարող վիթխարի դեր չկատարել այն ժամանակ, յերբ պետութեանները, իմպերիալիստական մրցման հետեւանքով ուժեղացած ուղղական ապարատի շնորհիվ, ուղղմական հրեչներ են դարձել, վորոնք միլիոնավոր մարդիկ են բնաջնջում նրա համար, վորպեսզի լուծեն այն վեճը, թե ով պիտի տիրի աշխարհին—Անգլիա՞ն, թե Գերմանիան, ա՞յս, թե այն Ֆրանսական կապիտալը՝:

1 Սոցուհեակ ձեռագրում հետևում և.

ԳՂՈՒԵ VII

1905 ՅԵՎ 1907 ԹՎԱԿԱՆՆԵՐԻ ՌՈՒՍԱԿԱՆ ՀԵՂԱՓՈՒՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՓՈՐՁԸ

Այս գլխի վերնագրում մասնանշված թեման այնքան անընդդրկիւրեն մեծ և, վոր նրա մասին կարելի յե և պետք և հատորներ դրել: Ներկա բրոշյուրում ստիպված ենք սահմանափակվել, հասկանալի յե, փոքձի այն ամենաղլխավոր դասերով միայն, վորոնք անմիջականորեն վերաբերում են հեղափոխութեան մեջ պետական իշխանութեան նկատմամբ պրոլետարիատի ունեցած խնդիրներին: (Այստեղ ձեռագրերն ընդհատվում և):—Խմբ.:

ԱՌԱՋԻՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ՎԵՐՋԱՐԱՆԸ

Այս բրտշուրը գրված է 1917 թվի ոգոստոսին ու սեպտեմբերին: Յես արդեն կաղմել էյի հեռեյալ, յոթերորդ, գլխի պլանը—«1905 ու 1917 թվականների ուստական հեղափոխությունների փորձը»: Բայց, բացի վերնագրից, յես հկարողացա այդ գլխից վոչ մի սող գրել. «խանդարեց» քաղաքական ճգնաժամը, 1917 թվի Հոկտեմբերյան հեղափոխության նախորդակը: Այգպլխի «խանդարման» համար կարելի յես մխիայն ուրախանալ: Բայց բրտշուրի յերկրորդ պրակը («1905 ու 1917 թվականների ուստական հեղափոխությունների փորձին» նվիրված), թերես, հարկ լինի յերկար հետաձգելու. ավելի հաճելի և ոգտակար է «հեղափոխության փորձը» կատարել, քան թե նրա մասին գրել:

Պետրագրադ

30 նոյեմբերի 1917 Ք.:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

	Եջ
Առաջին հրատարակության առաջարանը	3
Առաջարան յերկրորդ հրատարակության	5
I գլուխ. ԴԱՍԱԿԱՐԳԱՅԻՆ ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆ ՅԵՎ ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ	
1. Պետությունը դասակարգային հակասությունների սնհաչատելիության արդյունք է	7
2. Չինված մարդկանց հատուկ ջոկատներ, բանտեր և այլն	11
3. Պետությունը ճնշված դասակարգի շահագործման զործիք է	15
4. Պետության «մահացումը» և բանի հեղափոխություն	19
II գլուխ. ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ ՅԵՎ ՀԵՂԱՓՈՒՆՈՒԹՅՈՒՆ: 1848—1851 ԹՎԱԿԱՆՆԵՐԻ ՓՈՐՁԸ	
1. Հեղափոխության նախորդակը	27
2. Հեղափոխության հանրագումարները	32
3. Մարքան ինչպես է դնում հարցը 1852 թվին	39
III գլուխ. ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ ՅԵՎ ՀԵՂԱՓՈՒՆՈՒԹՅՈՒՆ: 1871 ԹՎԻ ՓԱՐԻՁԻ ԿՈՄՈՆԱՅԻ ՓՈՐՁԸ: ՄԱՐՔՍԻ ԱՆԱԼԻՁԸ	
1. Վո՞րն է կոմունարների փորձի հերոսությունը	43
2. Ինչո՞վ փոխարինել ջարդուխուր արված պետական մեքենան	48
3. Պառլամենտարիզմի վոչնչացումը	53
4. Ազգի մխանության կաղմակերպումը	61
IV գլուխ. ՇԱՐՈՒՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆ: ԵՆԿԵԼԱՅԻ ԼՐԱՅՈՒՅԻՉ ՊԱՐՁԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ	
1. «Բնակարանային» հարցը	68
2. Բանավեճ անարխիստների հետ	71
3. Նամակ Բերեկին	76
4. ԵրՖուրտի ծրագրի նախագծի բննադատությունը	79
5. Մարքսի «Քաղաքացիական պատերազմի» սոթիվ 1891 թ. գրած առաջարանը	87
6. Ենդելըը դեմոկրատական հաղթահարման մասին	91

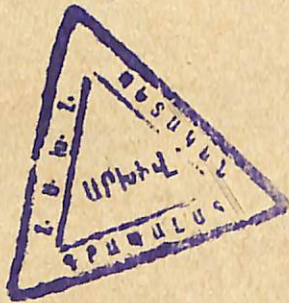
V գլուխ. ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՄԱՀԱՑՄԱՆ ՏՆՏԵՍԱԳԱՆ ՀԻՄՈՒՆԻԲ-ՆԵՐԸ

- 1. Մարքսի հարցադրումը 98
- 2. Անցումն հայխտալիզմից դեպի կոմունիզմ 101
- 3. Կոմունիստական հասարակության առաջին փուլը 108
- 4. Կոմունիստական հասարակության ամենաբարձր փուլը 112

VI գլուխ. ՄԱՐԳՍԻ ԳՈՆԷԿԱՑՈՒՄԻ ՈՊՈՐՏՈՒՆԻՍՏՆԵՐԻ ԿՈՂՄԻՑ

- 1. Պլեխանովի բանակոխին անարխիստների հետ 123
- 2. Կառուցիկ բանակոխին ուղորտունիստների հետ 125
- 3. Կառուցիկ բանակոխի վանեկուկի հետ 134

Առաջին հրատարակության վերջաբանը 146

Խմբագրեց Վ. Վարդապետյան
Տեխն. խմբ. Ս. Խաչատրյան
Սրբագրել է Մանվելյան
Կոնտրոլ սրբագրել է Արուստյան

Գլավիտի լիազոր № 3315, հրատ. № 585,
Պատվեր № 108, արժույթ 15.000
Հանձնվել է արտագրության 14/VI 1938 թ.
Ստորագրվել է տպագրելու 25/VIII 1938 թ.
Գինը 80 կ., կազմը՝ կալենկորից 1 ա. 20 կ., լեդերինից 1 ա. 70 կ.

Պետհրատ—Բաղաբահան դրահանության
հրատարակչության տպարան. Յերևան, Ալավերդյան № 65

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0928219

100020800

01

28747